

54686

54686

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

1990 AUG 3 1

ACTA ANTIQUA et ARCHAEOLOGICA

Supplementum VII.

SZEGED
Hungaria
1988

Redigunt

I. FODOR, E. MARÓTI, T. OLAJOS

Hoc volumen redigit

T. OLAJOS

STUDIA
in honorem
Samuelis Szádeczky-Kardoss septuagenarii

Lektor:

Havas László

HU ISSN 0324-6523 Acta Univ. József Nom.

HU ISSN 0567-7246 Acta Ant. Archeol.

ISBN 963 481 826 9

**SAMUELI SZÁDECZKY-KARDOSS SEPTUAGENARIO
PROFESSORI DE PHILOGIA CLASSICA ET
BYZANTINOLOGIA OPTIME MERITO
GRATULANTUR SODALES INSTITUTI STUDIORUM
ANTIQUITATIS IN UNIVERSITATE LITTERARUM
ET SCIENTIARUM SZEGEDINENSI**

SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

I. KÖZLEMÉNYEK

Rövidítések

AAntArch	= Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica (1961-ig Acta Antiqua). Szeged.
AAntHung	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
AClass	= Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis. Debrecen.
AntTan	= Antik Tanulmányok. Studia Antiqua. Budapest.
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő. Budapest.
Dolg	= Dolgozatok a Szegedi ... Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből. Szeged.
EPhK	= Egyetemes Philológiai Közlöny. Archivum Philologicum. Budapest.
JATE BTK	= József Attila Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar.
OpByz	= Opuscula Byzantina. Szeged.
PWRE	= Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa. Stuttgart (1971-ig), München (1972-től).
VIL	= Világirodalmi Lexikon. Budapest.
[]	Szögletes zárójelbe tett szerző, cím, kiadási hely és év a kérdéses mű ismertetését, recenzióját jelöli. Szögletes zárójelbe tett évszám a tényleges megjelenés idejét jelöli, ha ez az impresszumból vagy a különlenyomatból kitetszik.

Az 1930-as évek közleményei

1. [Helmuth Th. Bossert: Altkreta. Kunst und Handwerk in Griechenland, Kreta und in der Ägäis von den Anfängen bis zur Eisenzeit. Dritte vermehrte Auflage. Berlin, 1937. Verlag Ernst Wasmuth G. M. B. H.] : Dolg 14 (1938) 222—223.

2. [Walter Otto: Handbuch der Archäologie im Rahmen der Altertumswissenschaft. Erste Lieferung. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.] : Dolg 14 (1938) 223—227.
3. [Alexander Scharff und Erwin Seidl: Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte bis zum Ende des neuen Reiches I. Juristischer Teil. — 1939. Verlag J. J. Augustin, Glückstadt—Hamburg—New York.] : Dolg 15 (1939) 189—190.

Az 1940-es évek közleményei

4. Iskolai műmagyarság : Nevelésügyi Szemle 4 (Szeged 1940) 14—18.
5. [Ernst Kornemann: Römische Geschichte. Bd I-II. Alfred Körner Verlag. Stuttgart. 1939.] : Dolg 16 (1940) 202—205.
6. [Walter Otto: Handbuch der Archäologie. II—III. Lieferung. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.] : Dolg 17 (1941) 189—191.
7. Áttelepítés és eltelepedés a görögök történelmében a történeti idők kezdetétől 362-ig Kr. e. (= Dissertationes Sodalium Seminarii Philologici Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae. Nova Series V.), Kolozsvár 1941.
8. A kolophonon Mimnermos és hazája, Smyrna. — Mimnermos der Kolophonier und seine Heimat, Smyrna. : EPhK 65 (1941) 302—310.
9. Mikor élt Mimnermos? — Wann lebte Mimnermos? : EPhK 66 (1942) 76—81.
10. Übersiedlung und Verpflanzung von Bevölkerungen in der Geschichte der Griechen bis 362 v. Chr. (= Universitas Francisco-Josephina — Kolozsvár. Acta Philosophica 2.), Kolozsvár 1942.
11. Polybianum. : EPhK 67 (1943) 62—63.
12. A korinthusi gyarmatbirodalom szerkezete. — Die Organisation des korinthischen Kolonialreiches. : EPhK 67 (1943) 196—203.
13. Szövegkritikai és magyarázó jegyzetek Mimnermos 1. töredékéhez. — Kritische und exegetische Bemerkungen zu Mimnermos Fr. 1. : EPhK 68 (1944) 1—7.
14. Szövegkritikai és magyarázó jegyzetek Mimnermos 2. töredékéhez. — Kritische und exegetische Bemerkungen zu Mimnermos Fr. 2. : EPhK 69 (1946) 19—26.
15. Themistokles elítélése hazaárulásért. — Die Verurteilung des Themistokles wegen Staatsverrat. : EPhK 70 (1947) 93—100.
16. Avar sirok Baktóban. — Sépultures avares à Baktó. : Alföldi Tudományos Gyűjtemény (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve) 2 (Szeged 1946—1947 [1948]) 1—42.
17. [Hunyadi Ilona: Kelták a Kárpátmedencében. Dissertationes Pannonicae ex instituto numismatico et archaeologico universitatis de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes. Ser. II. no. 18. Szövegkötet, 1944. Táblakötet, 1942.] : EPhK 71 (1948) 113—116.

18. Avar sírok Baktóban. Beszámoló a Szegedi Állami Baross Gábor Gyakorlógimnázium ifjúságának és 48-as bizottságának 1947 nyarán Szeged mellett végzett ásatásáról. (= A Szegedi Állami Baross Gábor Gyakorlógimnázium és a vele kapcsolatos Dolgozók Gimnáziumának Évkönyve az 1948—1949. iskolai évről. Függelék.) Szeged 1949.

Az 1950-es évek közleményei

19. Őstörténet. A keleti és görög rabszolgatársadalom története. (Bölcsész-Kari jegyzet. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész-Kari Tanulmányi Osztálya. Készült: a V. K. M., III. sz. Jegyzetkészítő Iroda sokszorosításában.) Szeged 1950/51. tanév.
20. The Name of the River Tisza. — К вопросу о происхождении названия р. Тисы (Резюме). : AAntHung Tom. 2. Fasc. 1—2 (1953 [1954]) 77—115.
21. Egy archaikus kylix. : AntTan 1 (1954) 24—28.
22. A Tisza legrégebb elnevezéseire vonatkozó megjegyzések. : Magyar Nyelv 50 (Budapest 1954) 105—110.
23. Aristophanes. : Tiszatáj 11 (Szeged 1955) 269—277.
24. К вопросу о социальных движениях в Галлии в I столетии. — Sur les mouvements sociaux de la Gaule au Ier siècle (Résumé). : AAntHung 3 (1955) 123—150.
25. Burdurellus az utolsó bagauda vezér? : AntTan 2 (1955) 113—120. (Társ-szerző: Czúth Béla.)
26. К вопросу о социальных движениях в Галлии во II столетии. — Sur les mouvements sociaux de la Gaule au IIe siècle (Résumé). : AAntHung 3 (1955) 233—240.
27. Aristophanes. (= Csongrádmegyei Füzetek 15. sz.), Szeged 1955.
28. К истории общества Паннонии во время царствования Марка Аврелия. — Beiträge zur pannonischen Sozialgeschichte zur Zeit Marc Aurels (Zusammenfassung). : AAntHung 3 (1955 [1956]) 321—328.
29. Iuliobona és Maternus felkelése. — Iuliobona et le soulèvement de Maternus. Résumé. : ArchÉrt 83 (1956) 18—24.
30. Zur Vorgeschichte der vandalisch-аланischen Wanderung. — A vandál-alán vándorlás előtörténetéhez (Kivonat). : A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956 (Szeged) 31—35.
31. Bagauda mozgalmak Hispaniában. : AntTan 3 (1956) 176—180, 334. (Társ-szerző: Czúth Béla.)
32. Bagaudák az Alpokban. : AntTan 4 (1957) 117—122. (Társ-szerző: Czúth Béla.)
33. Xenophón, De vectigalibus. : AntTan 4 (1957) 167—178. (Társ-szerző: Radnai András.) (Részletek átvéve az „Európai Antológia. Görögország” sorozat következő kötetébe: Régi görög hétköznapiak. Összeállította ... Ritoók Zsigmond, Budapest 1960, 66—67; Gazdasági élet az ókori Görögországban. Összeállította ... Sarkady János, Budapest 1970, 216—220.)
34. Mommsen végakarata. : AntTan 4 (1957) 322.

35. A klasszika-filológia helye felsőoktatásunkban. : Felsőoktatási Szemle 7 (Budapest 1958) 456—461.
36. Három szöveggyűjtemény a régi latin nyelv és irodalom tanulmányozásához 1. füzet (Szegedi Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar.), Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1958. (Új levonat: 1959.)
37. Városunk legrégibb neve és a Tisza folyónév eredete. : Délmagyarország 15. évfolyam. 39. szám (Szeged, 1959. február 15.) 7.
38. Ein ausser Acht gelassenes Mimnermos-Testimonium und -Fragment. : AAntHung 7 (1959) 297—300.
39. Tyanai Apollonios 71. levelének az interpretációjához. : AntTan 6 (1959) 108—110.
40. Testimonia de Mimnermi vita et carminibus. (= AAntArch Tomus II.), Szeged 1959. (Újranyomás: Kultúra, Budapest, 1970.)

Az 1960-as évek közleményei

41. A Tisza nevének a története a honfoglalásig. : Néprajz és Nyelvtudomány (Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Ethnographica et Linguistica.) 3—4 (Szeged 1959—1960) 99—113.
42. Valerius Valentinus és a feliratos Lex Tappula. : AntTan 7 (1960) 60.
43. Zur Frage der griechischen Vorbilder der römischen Elegie. : Römische Literatur der Augusteischen Zeit (= Deutsche Akademie der Wissenschaften. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft. Band 22.), Berlin 1960, 39—42.
44. Philetas és Mimnermos.: AntTan 7 (1960) 226.
45. Ennius Ambracia-ja és L. Aemilius Paullus egy feliratos edictuma. : AntTan 7 (1960) 227.
46. Zur Interpretation zweier Hydatius-Stellen. : Helikon 1 (Napoli 1961) 148—152.
47. Az Ilias XIX. 83—84. sorának értelmezéséhez. : In Memoriam Gedeon Mészöly (Szeged 1961) 151—152.
48. Perczel Mór portréjához. : Világosság. II. évfolyam 11. szám (Budapest 1961. november) 55—56.
49. A fiatalság és öregség Mimnermos költészetében (A 2, 4, 5 és 6 Mimnermos-töredékek kommentárjából). : AntTan 8 (1961) 55—64.
50. La colonisation grecque de l'Asie Mineure et les tablettes de Pylos. : AAntHung 9 (1961) 261—266.
51. Kisázsia görög gyarmatosítása és a pylosi táblák. : AntTan 8 (1961) 264—267.
52. Nova testimonia de carminibus Mimnermi. : AAntHung 10 (1962) 247.
53. Begriff der altgriechischen Lyrik, ihr Ursprung und ihre Gattungen. : Antike Dichtung verfaßt von einem Kollektiv des Instituts für griechisch-römische Altertumskunde der Deutschen Akademie der Wissenschaften (Hochschule der Deutschen Gewerkschaften „Fritz Heckert“. Lehrmaterial für das Fernstudium), Bernau 1962, 91—117.

54. Mimnermos (Doktori értekezés tézisei). Akadémiai Nyomda, Budapest, 1963.
55. [M. Porci Catonis De agri cultura, ad fidem Florentini codicis deperditi edidit Antonius Mazzarino, adiectae sunt septem tabulae. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1962.] : AntTan 10 (1963) 97—98.
56. Zwei Beiträge zur Epigraphik und Literaturgeschichte. : Akte des IV. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik (Wien, 17 bis 22 September 1962), Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1964, 379—385.
57. Schrieb Mimnermos Iamben? (Zur Echtheitsfrage des 15. Mimnermos-Fragmentes). : *Miscellanea Critica*. Aus Anlass des 150jährigen Bestehens der Verlagsgesellschaft und des graphischen Betriebes B. G. Teubner, Leipzig, hrsg. von den Mitgliedern der Redaktion der BT J. Irmscher, B. Doer, U. Peters und R. Müller. Teil I : Griechischer Teil. Leipzig, Teubner, 1964, 268—280.
58. Az ókor története III. Görög történelem. Egységes jegyzet (Bölcsészettudományi Karok), Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. (A 19. újranyomás: 1988.)
59. M. Porcius Cato: A földművelésről latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta Kun József. A bevezető tanulmányt írta Maróti Egon. A latin szöveget gondozta Szádeczky-Kardoss Samu (= Görög és Latin Írók. *Scriptores Graeci et Latini* 11.), Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, 71—74 (= Megjegyzések a latin szöveghez), 75—281 (= A páros oldalakon lenyomtatott latin szöveg).
60. Solón legtöbbet idézett pentameteréhez. : AntTan 13 (1966) 249—250.
61. [A. Wartelle: *Inventaire des manuscrits grecs d'Aristote et de ses commentateurs*. Contribution à l'histoire du texte d'Aristote. Paris, Les Belles Lettres, 1963.] : AntTan 13 (1966) 265—267.
62. Avarok és griffek Priskosnál, Hérodotosnál és a régészeti leletanyagban. : AntTan 14 (1967) 257—262.
63. Blumauer Aeneis-travesztiájának Szalkay Antal-féle magyar átdolgozásához I. Szalkay Aeneis-paródiájának kiadatlan második és harmadik részét közli ... Bánki Horváth Sándorné Borbély Mária Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. — Zur A. Szalkays ungarischen Bearbeitung der Aeneis-Travestie von Blumauer I. Der ungedruckte zweite und dritte Teil der Aeneis-Parodie von Szalkay ... herausgegeben von Maria Bánki-Horváth geb. Borbély mit einem Vorwort von Samuel Szádeczky-Kardoss (= AAntArch Tomus XI.), Szeged 1967, 5—7 (Előszó), 9—11 (Vorwort).
64. Ein Beitrag zur Verwirklichung des Prinzips „divide et impera“ in der römischen Geschichte (Einige Gedanken in Zusammenhang mit CIL I² 614 und Ennius' Ambracia fr. IV Vahlen) : *Antiquitas Graeco-Romana ac Tempora Nostra* (Acta congressus internationalis habiti Brunae diebus 12—16 mensis Aprilis MCMLXVI), Pragae, Academia, 1968, 91—94.
65. Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. : AntTan 15 (1968) 84—87.

66. Dr. Gazdapusztai Gyula. : Szegedi Egyetem VI. évf. 19. szám (Szeged, 1968. december 3.) 2.
67. Ein Kapitel aus dem Nachleben des Mimnermos: Philetas und Mimnermos. : AAntHung 16 (1968) 157—164.
68. Bagaudae. : PWRE Supplementband XI (1968) 346—354.
69. Mimnermos. : PWRE Supplementband XI (1968) 935—951.
70. Scamarae. : PWRE Supplementband XI (1968) 1239—1242.
71. Gazdapusztai Gyula 1931—1968. : ArchÉrt 96 (1969) 105.
72. Mimnermos. : Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike. Dritter Band. Stuttgart 1969, 1308—1309.

Az 1970-es évek közleményei

73. Hitvalló Theophanés az avarokról (A korai avarok történetének vázlata). AntTan 17 (1970) 121—147.
- 74—75. Anakreón. Anakreonteia. : VIL Első kötet (1970) 278—279, 282—283.
76. Emlékezés Trencsényi-Waldapfel Imrére. : Délmagyarország 60. évf. 130. szám (Szeged, 1970. június 5.) 5.
77. Kutriguroi. : PWRE Supplementband XII (1970) 516—520.
78. Οὐόγιογοι: PWRE Supplementband XII (1970) 902—906.
79. Zum historischen Hintergrund der ersten Inschrift des Reiterreliefs von Madara. : Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy Cambridge 1967. Oxford, Basil Blackwell, 1971, 473—477.
80. A kettős honfoglalás kérdéséhez (Rövid előadásvázlat) (= Az Ókortudományi Társaság Szegedi Csoportjának előadásaiból I.), Szeged 1971.
81. Konjektur und handschriftliche Überlieferung in der Textrekonstruktion der Mimnermos-Fragmente. : Studi in onore di Vittorio De Falco. Napoli 1971, 15—31.
82. M. Terentius Varro: A mezőgazdaságról latinul és magyarul. Fordította és a jegyzeteket írta Kun József. A bevezető tanulmányt írta Maróti Egon. A latin szöveget gondozta Szádeczky-Kardoss Samu (= Görög és Latin Írók. Scriptores Graeci et Latini 14.), Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, 89—90 (Megjegyzések a latin szöveghez), 91—457 (A páros számszámú oldalakon lenyomatott latin szöveg).
83. Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. (= AAntArch Tomus XVI. = OpByz I.), Szeged 1972. (Kiegészített új kiadás: AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII., 1986, 3—140, 229—272.) (Társszerző: Olajos Terézia.)
84. Ennius. : VIL Második kötet (1972) 1133—1134.
85. [Gy. Moravcsik: Byzantium and the Magyars. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.] : AntTan 19 (1972) 283—284.
86. Über etliche Quellen der awarischen Geschichte des neunten Jahrhunderts. „Les questions fondamentales du peuplement du Bassin des Carpathes du VIIIe au Xe siècle”. Session scientifique de l'Union Internationale Archéolo-

- gique Slave Szeged 27—29 Avril 1971 (Institut Archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences.), Budapest 1972, 115—123. (Kiegészített új kiadás: AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII., 1986, 141—151, 273—274.)
87. Egy figyelmen kívül hagyott forráshely a Gracchusok apjának és a keltiberómai kapcsolatoknak a történetéhez: Polybius in Suda s. v. *περιαιγεῖν* AntTan 20 (1973) 187—190.
 88. Pál Lakatos: Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden mit einem Vorwort von S. Szádeczky-Kardoss (= AAntArch Tomus XVII. = OpByz II.), Szeged 1973, 5—7 (Vorwort).
 89. Scamarae. : PWRE Supplementband XIV (1974) 657.
 90. Ugoroi. : PWRE Supplementband XIV (1974) 847—850.
 91. Über die Wandlungen der Ostgrenze der awarischen Machtsphäre : Researches in Altaic Languages. Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held in Szeged, August 22—28, 1971. Edited by L. Ligeti. (= Bibliotheca Orientalis Hungarica 20.), Budapest 1975, 267—274. (Kiegészített új kiadás: AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII., 1986, 153—162, 275—276.)
 92. Die Geschichte des Attila-Abkömmlings Mundo und ihre Chronologie bei Theophanes : AClass 10—11 (1974—1975) 165—174.
 - 93—94. Fabius Pictor. Fannius. : VIL Harmadik kötet (1975) 7—8, 31. (Társzerző „Fannius” címszónál Havas László.)
 - 95—97. Hermészianax. Hippónax. Ibükosz. : VIL Negyedik kötet (1975) 403, 489—490, 719—720.
 98. A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. AntTan 22 (1975) 148—154.
 99. Ferenc Makk: Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626 avec une préface de S. Szádeczky-Kardoss. Appendice: Analecta Avarica de L. Sternbach. (= AAntArch Tomus XIX. = OpByz III.), Szeged 1975, 5—8 (Préface).
 100. Literarische Reminiszenz und historische Realität bei Priskos Rhetor (Fr. 30) : Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques „Eirene”, Cluj-Napoca 2—7 octobre 1972. Bucureşti — Amsterdam 1975, 284—294.
 101. Görög és bizánci források. : Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I: 2. Irta és összeállította: A Szegedi Őstörténeti Munkaközösség. Szerkesztették: Hajdú P. — Kristó Gy. — Róna-Tas A. (JATE BTK), Tankönyvkiadó, Budapest, 1976, 119—159. (Társzerzők: Makk Ferenc, Olajos Teréz.)
 102. Nouveau fragment de Polybe sur l'activité d'un proconsul romain, distributeur de terres en Hispanie (Suda s. v. *περιαιγεῖν* sur le père des Gracques) Oikumene 1 (Budapest 1976) 99—107.
 103. Bemerkungen zur Geschichte (Chronologie und Topographie) der sassanisch-byzantinischen Kriege (in den siebziger Jahren des sechsten Jahrhunderts). : AAntHung 24 (1976) 109—114.

104. Zur Textüberlieferung der „Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore ut videtur Theodoro Syncello“ : *AAntHung* 24 (1976) 297—306. (Új kiadás: *AAntArch* Tomus XXIV. = *OpByz* VIII., 1986, 173—184).
105. Adalék a szavárd magyarság problematikájához. : *Magyar Östörténeti Tanulmányok* (Szerkesztette Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 277—282.
- 106—107. Kallinosz. Kallisztratosz. : *VIL Ötödik kötet* (1977) 888—889, 889—890.
108. István Fodor: Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (Archäologische Beiträge). Mit einem Vorwort von Samuel Szádeczky-Kardoss (= *AAntArch* Tomus XX. = *OpByz* IV.), Szeged 1977, 5—6 (Vorwort).
109. Megjegyzések Theodoros Synkellos Konstantinápoly avar ostromát tárgyaló szentbeszédének párizsi kéziratáról. : *Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horváth ab amicis collegis discipulis composita* (Klasszika-Filológiai Tanulmányok III.). Szerkesztette Bollók János. Közzéteszi az Eötvös Loránd Tudományegyetem Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszéke. Budapest 1978, 453—465.
110. Kiadatlan prológus a Konstantinápolyt az avar-perzsa ostromtól megszabadító Mária csodájának az elbeszéléséhez. — Prologus in narrationem de miraculo Mariae liberatricis Constantinopolis ab Avaris et Persis oppugnatae. : *Commentationes historico-hagiographicae Hungarice scriptae summariis Latinis adornatae, quas edendas curavit Samuel Szádeczky-Kardoss* (= *AAntArch Supplementum* I. = *OpByz* V.), Szeged 1978, 39—52. (A latin összefoglalás új kiadása kiegészítésekkel: *AAntArch* Tomus XXIV. = *OpByz* VIII., 1986, 197—202, 278.)
111. Der historische Materialismus über die Periodenwechsel in der griechisch-römischen Geschichte. Ein Gesichtspunkt zur Wertung von Ereignissen und Erscheinungen der Antike. : *Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm-Pieck-Universität Rostock* 27 (1978), Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, 535—536.
112. Az avar történelem forrásai I. Közép-Ázsiától az Al-Dunáig. — Источники по истории авар. Часть I: От средней Азии до нижнего Дуная. Резюме. — Die Quellen der Awarengeschichte I. Von Mittelasien bis zur unteren Donau. Auszug. : *ArchÉrt* 105 (1978) 78—90.
113. Eine unkollationierte Handschrift der Homilie über die persisch-awarische Belagerung von Konstantinopel (Codex Athous Batopedi 84. fol. 63'—68'). : *AAntHung* 26 (1978) 87—95. (Új kiadás: *AAntArch* Tomus XXIV. = *OpByz* VIII., 1986, 185—195.)
114. A történelmi materializmus a priódusváltásokról a görög-római történelemben. (Egy szempont az antik világ eseményeinek és jelenségeinek az értékeléséhez.) : *AntTan* 25 (1978) 231—236.
115. [A. Kollautz — Hisayuki Miyakawa: Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa. I. Teil. Die Geschichte. II. Teil. Die Kultur. Klagenfurt 1970.] : *AntTan* 25 (1978) 122—124.

116. Pál Lakatos: Quellenbuch zur Geschichte der Heruler mit einem Vorwort von Samuel Szádeczky-Kardoss (= AAntArch Tomus XXI. = OpByz VI.), Szeged 1978, 5—7 (Vorwort).
117. Zu einer Episode der persisch-öströmischen Kriege : В. В. Пиотровский (редактор) : Проблемы античной истории и культуры (Доклады XIV международной конференции античников социалистических стран „Эйрене”), Ереван 1979, 473—480
118. Az avar történelem forrásai II. Az avar honfoglalás előzményei, lefolyása s feltételezhető elismerése Bizánc részéről. — Die Quellen der Awarengeschichte II. Die Vorereignisse und der Ablauf der awarischen Landnahme, die vermutlich auch von Byzanz anerkannt wurde. Auszug. : ArchÉrt 106 (1979) 94—111.
119. Az avar történelem forrásai III. Az avar-bizánci kapcsolatok alakulása a honfoglalás lezárásától Sirmium elfoglalásáig. — Die Quellen der Awarengeschichte III. Die Gestaltung der awarisch—byzantinischen Beziehungen von der Beendigung der Landnahme bis zur Eroberung von Sirmium. Auszug. : ArchÉrt 106 (1979) 231—243.
120. Über das Werk des Menandros Protektor als eine Quelle der Geschichte Mittelasiens : Prolegomena to the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia. Edited by J. Harmatta. Budapest 1979, 61—70.
121. Bemerkungen zur Geschichte (Chronologie und Topographie) der sassanidisch-byzantinischen Kriege (in den siebziger Jahren des sechsten Jahrhunderts) : Studies in the Sources on the History of Pre-Islamic Central Asia. Edited by J. Harmatta. Budapest 1979, 113—118.
- 122—124. Karneizszkosz. Kephalión. Lamproklész. : VIL Hatodik kötet (1979) 74, 176, 892.

Az 1980-as évek közleményei

125. A magyar őstörténet bizánci forrásai. : Magyar Tudomány 87 = Új folyam 25 (Budapest 1980) 351—357.
126. A görög írás. : Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba III. Írta és összeállította a Szegedi Őstörténeti Munkaközösség. Szerkesztették: Hajdú P. — Kristó Gy. — Róna-Tas A. (JATE BTK), Tankönyvkiadó, Budapest, 1980, 11—28.
127. Az avar történelem forrásai IV. A balkáni és az alpesi nagy avar-szláv behatolás első évtizede (582—592). 1. rész: Az 582—586/587 évek eseményei. — Die Quellen der Awarengeschichte IV. Das erste Jahrzehnt der grossen awarisch-slavischen Penetration ins Gebiet des Balkans und der Alpen (582—592). 1. Teil: Die Ereignisse der Jahre 582—586/587. Auszug. : ArchÉrt 107 (1980) 87—97. (Társszerző: Olajos Teréz.)
128. Az avar történelem forrásai IV. A balkáni és alpesi nagy avar-szláv behatolás első évtizede (582—592). 2. rész: Az 586/587—592/593 évek eseményei. — Die Quellen der Awarengeschichte IV. Das erste Jahrzehnt der grossen awarisch-slavischen Penetration ins Gebiet des Balkans und der Alpen. 2.

- Teil: Die Ereignisse der Jahre 586/587—592/593. Auszug. : ArchÉrt 107 (1980) 201—213. (Társszerző: Olajos Teréz.)
129. Avaren I. Geschichte. : Lexikon des Mittelalters. Erster Band. Siebente Lieferung. Artemis Verlag, München und Zürich 1980, 1283—1285.
 130. Der Awarensturm im historischen Bewusstsein der Byzantiner der 11.—13. Jahrhunderte. : Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athènes — Septembre, 1976. IV. Histoire — Communications. Athènes 1980, 305—314.
 131. Az avar történelem forrásai V. A 6—7. század fordulója táján kelt híradás az avarok hadművészetéről. — Die Quellen der Awarengeschichte V. Eine um die Wende des 6—7. Jahrhunderts geschriebene Nachricht über die Kriegskunst der Awaren. Auszug. : ArchÉrt 108 (1981) 81—88.
 132. Az avar történelem forrásai VI. Az avarellenes bizánci hadakozás megélénkülésétől a másfél esztendőös harci szünet végéig (kb. 592—597). 1. rész: Az 594 előttre datálható események. — Die Quellen der Awarengeschichte VI. Von der Belebung der antiawarischen Kriegsführung seitens Byzanz bis zum Ende der anderthalbjährigen Kriegspause (um 592—597). 1. Teil: Die vor 594 anzusetzenden Ereignisse. Auszug. : ArchÉrt 108 (1981) 218—232. (Társszerző: Olajos Teréz.)
 133. Der awarisch-türkische Einfluß auf die byzantinische Kriegskunst um 600 (Anmerkungen zum Strategikon des Maurikios.) : Turkic—Bulgarian—Hungarian Relations (VIth—XIth Centuries) (= Studia Turco-Hungarica. Tomus V.). Redigit Gy. Káldy-Nagy. Budapest 1981, 205—213. (Új kiadás: AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII., 1986, 203—213, 279.)
 134. A Közép-Dunamedence népei Árpád előtt : Fejezetek a régebbi magyar történelemből (Szerkesztette Makk Ferenc.) I. (JATE BTK), Tankönyvkiadó, Budapest 1981, 5—35.
 135. Vorwort : Über das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik (Akten der am 3—4. November 1980. gehaltenen Szegeder Konferenz). Herausgegeben von Samuel Szádeczky-Kardoss. 1. Faszikel (= AAntArch Tomus XXIII. 1. = OpByz VII. 1.), Szeged 1981, 5—8.
 136. Beiträge zum pontisch-kaukasischen Hintergrund der ungarischen Urgeschichte : Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20-27. VIII. 1980. Pars VIII. Dissertationes sectionum: Ethnologica, folkloristica et mythologica, archaeologica et anthropologica. Redigit Osmo Ikola. Turku 1981, 413—420.
 - 137—138. Leszbónax. Lucilius. : VIL Hetedik kötet (1982) 220, 438.
 139. Mimnermosz. : VIL Nyolcadik kötet (1982) 413—414.
 140. Die Hauptzüge der Sozialordnung des Awarenhaganats im Zeitalter der regesten byzantinisch-awarischen Verbindungen : Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32. 2. (XVI. Internationaler Byzantinistenkongress, Wien, 4—9. Oktober 1981. Akten II. Teil. 2. Teilband: Kurzbeiträge 4. Soziale Strukturen und ihre Entwicklung.), Wien 1982, 145—154. (Új kiadás: AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII., 1986, 215—226.)
 141. Az avar történelem forrásai VI. Az avarellenes bizánci hadakozás megélénkülésétől a másfél esztendőös harci szünet végéig (kb. 592—597). 2. rész:

- Az 594 és a következő évek eseményei. — Die Quellen der Awarengeschichte VI. Von der Belebung der antiawarischen Kriegsführung seitens Byzanz bis zum Ende der anderthalbjährigen Kriegspause (um 592—597). 2. Teil: Die Ereignisse von 594 und den nachfolgenden Jahren. Auszug. : ArchÉrt 109 (1982) 136—144. (Társszerző: Olajos Teréz.)
142. Két széljegyzet a Dél-Alföld korai történetéhez. : Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI., Szeged 1982 [1983], 5—12.
 143. Kőkor: „A Maros folyónév vallomása”. — Az agathürszoszok kora (kb. i. e. 600—300): „Írott történetük”, „A Tisza folyónév vallomása”, „Az agathürszoszok etnikuma”. — A dákok és kelták kora: „Írott történetük”. — Az avarok kora: (567-568—805): „Írott történetük”, „Az avar kaganátus bukása”. — IX. század (805—895): „A korszak írott története”. : Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szeged 1983, 49—52, 98—100, 104—116, 162—170, 206—215.
 144. Eine unbeachtete Quellenstelle über die Protobulgaren am Ende des 6. Jhs. : Bulgarian Historical Review. — Revue bulgare d'histoire 11 (Sofia 1983) 76—79.
 145. Néhány megjegyzés Strabónnak a skordiskosokról szóló híradásaihoz. : Somogyi-könyvtári műhely 22 (Szeged 1983) 76—79.
 146. Az avar-türk hatás Bizánc hadművészetére 600 körül. : Nomád társadalmak és államalakulatok (Tanulmányok.) (= Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18.), Budapest 1983, 317—326.
 147. Pannonien und das „Evangeliarium S. Corbiniani dictum”. : AClass 19 (1983) 123—128.
 148. Az avar történelem forrásai VII. Thessaloniké első avar ostroma. — Die Quellen der Awarengeschichte VII. Die erste awarische Belagerung von Thessalonike. Auszug. : ArchÉrt 110 (1983) 89—99. (Társszerző: Csillik Éva.)
 149. Über einige Probleme der griechischen und lateinischen Quellen der ungarischen Urgeschichte. : Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 9.—15. Septembris 1975. Redigit Gyula Ortutay. Pars V. Acta Sectionis Archaeologiae, Historiae, Anthropologiae. Curatores Antal Bartha, János Gulya. Budapest 1983, 95—105.
 150. Egy elhanyagolt forráshely a VI. század végének protobolgáraitól. : Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae XIV. (Supplementum.), Szeged 1983, 3—16.
 151. A Kárpát-medence IX. századi történetének néhány forrásáról : Szegedi Bölcsész-műhely '82. Szerkesztette Róna-Tas András. Szeged 1983, 191—210.
 152. Zur Geschichte der spätantiken sozialen Bewegung der Skamarer (Scamarae) : Actes du VIIe Congrès de la F[édération] I[n]ternationale des Associations d' E[tudes] C[lassiques]. Vol. II., Budapest 1983, 113—118.
 - 153—155. Naevius. Nikainetosz. Onosztész. : VII. Kilencedik kötet (1984) 20—21, 332, 662.
 156. Picti Agathyrsi (Vergilius, Aeneis 4, 146). : Symposium Vergilianum (= AAntArch Tomus XXV.), Szeged 1984, 119—125.

157. Az avar történelem forrásai VIII. Az avarok Maurikios császárságának utolsó éveiben (597 végétől 602 őszéig). — Die Quellen der Awarengeschichte VIII. Die Awaren in den letzten Jahren des Kaisers Maurikios (Ende 597— Herbst 602). Auszug. : ArchÉrt 111 (1984) 53—70. (Társszerzők: Olajos Teréz, Farkas Csaba.)
158. Az „Evangeliarium S. Corbiniani dictum” és Pannónia. : AntTan 30 (1983 [1985]) 106—110.
159. Подлинный смысл часто ошибочно объясняемого места источника, в котором говорится о древних венграх (Константин Багрянородный, Об управлении империей 30, 21—23) : C[ongressus] I[n]ternationalis F[enno-] U[griarum] 6. Studia Hungarica. Syktyvkar 1985. Acta sessionum. Sectio archaeologica, anthropologica et historica. Sectio ethnologica. Sectio litteraria. Budapest 1985, 69—76. (Társszerző: Olajos Teréz.)
160. Bemerkungen über den „Quaestor Iustinianus Exercitus”. Zur Frage der Vorstufen der Themenverfassung. : From Late Antiquity to Early Byzantium (Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference.) Edited by Vladimír Vavřínek. Praha 1985, 61—64.
161. Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen (= AAntArch Tomus XXIV. = OpByz VIII.), Szeged 1986. (Társszerző: Olajos Teréz.)
162. Über die Beschaffenheit der slawisch-awarischen Verbindungen im Zeitalter der Überflutung der byzantinischen Balkanprovinzen. : The 17th International Byzantine Congress. Abstracts of Short Papers. Publications Coordinator: Gary Vikan. Washington (Dumbarton Oaks, Georgetown University) 1986, 335—336.
- 163—171. Pacuvius. Pauszanasz. Pauszanasz Periégétész. Phaidimosz. Philikosz. Philippidész. Pigrész. Pomponius Bononiensis. Porcius Licin(i)us. : VII. Tizedik kötet (1986) 13, 300—301, 496, 507, 509—510, 557—558, 729—730, 774.
172. Die Nachricht des Isidorus Hispalensis und des spanischen Fortsetzers seiner „Historia” über einen Slaweneinfall in Griechenland. : Szlávok — Protobolgarok — Bizánc. Славяните — Прабългарите — Византия. Szerkesztőbizottság: N. Nikolov, Szádeczky-Kardoss S., Olajos T., H. Tóth I. (szerkesztő), Ferincz I. (technikai szerkesztő). Редакцияна колегия: Н. Николов, Ш. Садецки-Кардош, Т. Олайош, И. Х. Тот (редактор), И. Феринц (отговорен секретар) (Hungaro-Bulgarica 2.), Szeged 1986, 51—61.
173. Az avar történelem forrásai IX. Az első avar kaganátus hatalma csúcsán (603—624). — Die Quellen der Awarengeschichte IX. Das erste Awarenkhaganat am Höhepunkt seiner Machtentfaltung (603—624). Auszug. : ArchÉrt 113 (1986) 83—112. (Társszerző: Csillik Éva.)
174. Einige chronologische Probleme des Zeitalters von Kuvrat. : Втори Международен Конгрес по Българистика, София, 23 май — 3 юни 1986 г. Доклады 6. Българските земи в древността. България през средновековието. София 1987, 227—235.

175. Megjegyzések a magyarországi népvándorláskor görög-latin kútfőinek a feldolgozásához „Magyarország története” 1984-ben megjelent első kötetének az olvasása kapcsán. — Bemerkungen zur Bearbeitung der griechisch-lateinischen Geschichtsquellen der ungarländischen Völkerwanderungszeit. : AAntArch Supplementum VI., Szeged 1987, 105—112.
176. 'patricius' : A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája. Próbafüzet. Budapest-Szeged 1987, 27.
177. Textkritische Bemerkungen zur „Homilia de obsidione Avarica Constantinopolis auctore Theodoro Syncello” (anhand der neuen Kollation des Pariser Manuskriptes). : AAntHung 30 (1982—1984 [1988]) 443—450.
- 178—211. „Asparuch”. „avar-bizánci kapcsolatok”. „Batbaian”. „bizánci-magyar kapcsolatok”. „bizánci történetírás”. „budin[os]lok”. „Chersón”. „Chronicon Monembasiae”. „dunai bolgár birodalom”. „Hérodotos”. „hun-keletrómai kapcsolatok”. „Iordanes”. „Irník”. „Iyrkák”. „Konstantinápoly ostroma [626]”. „Krum”. „Kuber”. „kutrigurok”. „Ku[v]r[a]l”. „Leó VI. Bölcs”. „M[a]jeotis”. „Magna Bulgaria”. „Menandros Protéktór”. „Muager[is]”. „Omurtag”. „[O]negavon[aés]”. „onog[und]jurok”. „Protobolgár feliratok”. „Ptolemaios, Klaudios”. „sabartoi asphaloi”. „Szkitia”. „Theophanés Homologétés”. „ugorok”. „utigurok”. : A magyar föld és nép korai történetének enciklopédiája számára nyomdakészen leadott cikkek.
212. The Avars : The Cambridge History of Inner Asia. Edited by D. Sinor. Vol. I. Cambridge University Press, nyomtatás alatt.
213. Zur Geschichte des Bulgarenherzogs Kuber (Über die 1. Inschrift des Reiterreliefs von Madara, die Miracula Sancti Demetrii und die awarenzeitlichen Funde von Vrap). : Oikumene 7 (Budapest), nyomtatás alatt.
214. Kirchliche und profane Elemente im Sprachgebrauch und Stil eines frühbyzantinischen Kanzelredners (Theodoros Synkellos). : Proceedings of the 18th Eirene Congress of the Classical Scholars of Socialist Countries. Budapest, 29th August—2nd September, 1988 (Budapest), nyomtatás alatt.
215. Symeon Magistros Logothetes und die russische Belagerung von Konstantinopel im Jahre 860. : Доклады международной конференции „Вопросы древнерусской письменности и культуры” (В честь тысячелетия крещения Руси). Сегед, 13-14 октября 1988 г. Nyomtatás alatt.

II. SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉG

1. Alapította és az 1958, 1959, 1970 években egyedül, egyébkor pedig másod-ill. többedmagával szerkesztette a következő egyetemi kiadványsorozatot: AAntArch Tomus I.—XXII., XXIII 1., XXIV., XXV., Supplementum I—VI., Szeged 1958—1987.
2. Kezdeményezte és főszerkesztőként intézte a következő országos egyetemi tankönyvsorozat kiadását: Auctores Latini I.—XXI., Budapest 1966—1988.

3. Szerkesztőbizottsági tag a következő akadémiai folyóiratnál: AAntHung Tomus XVIII.—XXXI., Budapest 1970—1988.
4. Tagja volt a következő kötet szerkesztőbizottságának: Hungaro-Bulgarica 2. Szlávok—Protobolgárok—Bizánc. Metód halálának 1100 éves évfordulója emlékére 1985. október 8—9-én Szegeden tartott tudományos ülés anyaga Славяните-Прабългарите-Византия. Материали от научната конференция посветена на 1100-годишнината от смъртта на Методий 8-9 октомври, 1985 г., Сегед. Szeged—Сегед 1986.

Összeállította:

Olajos Teréz

DÉR TERÉZIA

GONDOLATOK AZ APOKOINU MONDATTANI-STILISZTIKAI SZEREPÉRŐL AZ ÓGÖRÖG-LATIN SZÖVEGEKBEN

A tudományos kutató elsődrendű célja bizonyítható igazságok megállapítása. Közismert azonban, hogy a tudományt előreviheti olyan eszmefuttatás is, amely, ha egzakt bizonyítással nem is, de egy problémának új, élesebb körvonalazásával hozzájárul a tisztánlátás fokozásához. Az itt következő gondolatmenet csak ez utóbbi szerényebb, de talán mégsem haszontalan célkitűzést valósíthatja meg. Az alábbiakban érintendő terminusoknak — vagy legalábbis azok egy részének — nemcsak mondattani, stilisztikai, hanem más területre vonatkozó jelentése is van. Például a zeugma egyaránt használatos grammatikai-stilisztikai és metrikai terminusként.¹ Fejtegetéseinkben mindenkor szintaktikai értelemben használjuk a kérdéses kifejezéseket.

I.

A klasszikus latin grammatikájának egyik legkorszerűbb, Szantyr tollából származó feldolgozása utal egy 1914. évi bécsi doktori disszertációra,² amely tudomásunk szerint nyomtatásban sohasem jelent meg, s amelynek a Bécsi Egyetemi Könyvtárban föllelhető kézzel írt példánya is hiányos (az 52. oldaltól a 179. oldalig terjedő részt nem tartalmazza). A szerző, Georg Alfred Zuendel az épen megmaradt „Veterum de figura ἀπό κοινοῦ et similibus figuris doctrina” című fejezetben igen nagy számú antik és antik elméletet reprodukáló középkori görög és latin szerző elméleti fejtegetéseit és példatárát fogta vallatára (i. m. 6—46). A fejezet végén a következő figyelemre méltó következtetésre jutott: „Restat, ut, atequam ad recentiorum grammaticorum de figuris doctrinam examinandam aggrediar, paucis praecepta veterum repetam: Vocabulum vel pars enuntiationis omittitur: 1. per aposiopesin, cum oratio aliquo affectu abrumpitur, ut et verborum et sententiarum defectus exsistat; 2. per ellipsin, cum vocabulum omittitur, cuius vis vel significatio e contextu orationis facile intellegitur; 3. per figuram ἀπό κοινοῦ vel per zeugma, cum

¹ A. SPRINGHETTI: *Lexicon linguisticae et philologiae*, Romae 1962 686—687.

² M. LEUMANN — J. B. HOFMANN — A. SZANTYR: *Lateinische Grammatik II. Syntax und Stilistik*. München 1965 (a továbbiakban: LEUMANN—HOFFMANN—SZANTYR: *Lateinische Grammatik*), 836. A rendelkezésünkre álló példány a következő címet viseli: *Historia termini figurae quae dicitur ἀπό κοινοῦ eiusque figurae usus Horatianus*. Szantyr idézett helyén a cím némiképp megváltozott formában található: *Historia structurae quae dicitur ἀπό κοινοῦ eiusque figurae usus Horatianus* (Diss. Wien 1914). Nem tudjuk, vajon Szantyr ugyanazt a példányt használta-e, mint a jelen dolgozat szerzője, vagy esetleg másik változat állt rendelkezésére.

verbum quoddam deesse videtur, quod aut praecedit aut sequitur et vel eadem vel alia forma *subaudiendum* est; 4. per syllepsis figuram (apud Graecos et nonnullos Romanos ita, apud nos zeugma *nominatum*), cum pro verbo omisso alia sed non conveniens vox substituitur, quae ad alterum enuntiationis membrum quadrat. Distinxi, uti vides, singulas similes figuras iis vocibus vel partibus enuntiati respectis, quae deesse videntur et ad integram sermonis rationem, quam ex grammatica tantum lege poscimus, suppleri possunt. In aposiopesi ne sententia quidam recte refici potest; in ellipsi sententia neque tamen semper certum verbum, in figura ἀπὸ κοινοῦ vel in zeugmate certe, in syllepsi non nisi variata significatione reficitur.”

Amint a fenti összegzésből is kitűnik, az apokoinu, zeugma és syllepsis terminusok használata már az antik és középkori szerzőknél sem volt egységes. A görögök felváltva használták az apokoinu és a zeugma elnevezést ugyanazon szerkesztés jelölésére. A rómaiaknál nem található meg az apokoinu terminus, a zeugmát használták a kérdéses jelenség megnevezésére.³ A syllepsist a görögök és a latin szerzők némelyike azon tartalom kifejezésére használta, amelyet a modern kutatók jelentős része zeugmának nevez. Nem vállalkozhatunk arra, hogy jelen dolgozat keretében részletesen végigkísérjük ezen terminusok tartalmának változását az ókori kutatóktól a mai szerzők felfogásáig. Úgy gondoljuk, hogy Lausberg komoly segítséget nyújt számunkra ahhoz, hogy az említett terminus technicusok használata terén megfigyelhető zűrzavarban eligazodjunk. A fenti szerkesztéseket igyekszik logikusan csoportosítani, amikor a „Klammerbildende detractio: Zeugma” címszó alatt foglalja össze azokat. Két alapvetően különböző osztályra bontja a fenti konstrukciókat. Az első a „Komplikationsloses Zeugma” elnevezést viseli, s itt találhatók mindazok a jelenségek, amelyek esetében az úgynevezett közös kifejezés változatlan grammatikai alakban és azonos jelentéssel tartozik a mondat több szavához vagy kifejezéséhez. A második osztály, amely a „Kompliziertes Zeugma” nevet kapta, két alcsoportra oszlik. Ezek egyike a „Syntaktisch kompliziertes Zeugma” név alatt gyűjti össze azokat a jelenségeket, amelyeknél egy szó azonos jelentéssel, de eltérő grammatikai formában kapcsolódik a mondat több tagjához. A másik csoport a „Semantisch kompliziertes Zeugma”, ahol azon szerkesztéseket találjuk, amelyekben a közös elem bizonyos jelentésmódosulással tartozik a mondat több tagjához. Ezen átfogó rendszeren belül az egyes alcsoportok kapcsán további finomabb eltéréseket is figyelembe vevő megkülönböztetéseket fedezhetünk fel, valamint megtaláljuk az olykor azonos tartalmat takaró különféle elnevezéseket.⁴ A görög-római szakíróknak az említett terminusokra vonatkozó felfogásáról világos áttekintést találunk Volkmann munkájában.⁵

Dolgozatunk eredeti célkitűzéséhez visszatérve megállapíthatjuk, hogy a Zuendel által 3. számmal jelölt ἀπὸ κοινοῦ, illetve ezzel szinonim zeugma elnevezésű alakzaton belül lényeges különbség, vajon a közös tag változatlan grammatikai formában kapcsolódik-e két mondatrészhez, vagy a két kifejezés közül az egyikhez

³ ZUENDEL: i.m. 45–46. Az idézetben dőlt betűvel jelöltük azokat a helyeket, ahol az eredeti szöveget — a disszertáció e példányát javító professzor észrevételeit is figyelembe véve — korrigáltuk.

⁴ ZUENDEL: i.m. 25.

⁵ H. LAUSBERG: Handbuch der literarischen Rhetorik. München 1960. 347–353.

⁶ R. VOLKMANN: Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischen Übersicht dargestellt. Leipzig 1885², 476–478.

csak a közös tag fogalma tartozik, de nem pontosan abban a grammatikai alakban, amelyben a másik tag vonzataként szerepel a szövegben. Az első szerkezet példaként álljon itt Phoebammonnak, az 5—6. századi szakírónak a megállapítása: „Ἀπὸ κοινοῦ δέ ἐστι λέξις ἅπαξ μὲν λεγομένη, πολλάκις δὲ νοουμένη καὶ συντασσομένη, ὥς ἴνα τις ἔπη, ἀπελθὼν ἦτησα τοὺς ἄνδρας, μάλιστα δὲ τόνδε καὶ τόνδε. ἀπὸ κοινοῦ γὰρ συντάσσεται ἐνταῦθα τὸ ἦτησα.”⁷ A másik szerkezetet Tiberios 2. vagy 3. századi görög rétor idézete képviseli: „Τὸ δὲ ἀπὸ κοινοῦ οὕτως· καὶ τῷ μὲν Εὐβαίῳ τῷ τὸν Βοιωτὸν ἀποκτείναντι πολλὴν συγγνώμην ἔχω· δοκοῦσι δέ μοι καὶ τῶν δικασάντων τότε πολλοί. ἀπὸ κοινοῦ συγγνώμην ἔχειν. εὐειδὲς τὸ σχῆμα.”⁸ Érdemes még idéznünk a 2. századi grammatikus, Apollonios Dyscolos apokoinu felfogását, aki nyomatékosan kiemeli, hogy azok a szavak, amelyekhez a közös elem tartozik, egymással mellérendelt viszonyban vannak: „Οἱ δὲ καλούμενοι ἄθροιστικοὶ σύνδεσμοι ἐκ τῶν προκειμένων λόγων ἀπὸ κοινοῦ λαμβάνουσιν ἢ ὄνομα ἢ ῥῆμα. ἐντεῦθεν καὶ στιγμῆς ἀπροσδεεῖς εἰσιν, ὥς ἂν ἔτι ἔχομένου τοῦ προσιόντος λόγου ὥς πρὸς τὸν ὑποκείμενον. ἐκκείσθω δὲ ὑποδείγματα, ἐκ μὲν τοῦ συνήθους λόγου καὶ Διονύσιος περιπατεῖ καὶ Ἀπολλώνιος, κοινοῦ παραλαμβάνομένου τοῦ περιπατεῖ... ”⁹

Több modern kutató szükségesnek tartja az apokoinu jelenségen belül elkülöníteni azokat az eseteket, amelyekben a közös taghoz kapcsolódó szavak, illetve kifejezések mellérendelő kötőszókkal (vagy ilyent helyettesítő asyndetonnal) egymáshoz fűzve jelentkeznek, azoktól a konstrukcióktól, amelyekben az említett mellérendelt viszony nem áll fenn. J. C. M. Grimm értekezésében a következőket mondja erről a kérdésről: „The construction ἀπὸ κοινοῦ has long been recognized by grammarians and rhetoricians and is mentioned as early as the second century of our era. The term, however, has not always been used to designate the same phenomenon. It has been applied to two types of construction. The first includes all passages in which a word (or group of words), although expressed but once, is to be taken with two (or more) *coordinate* clauses or phrases of a sentence. The word (or group of words) to be construed ἀπὸ κοινοῦ may be expressed with either the first or last member, and is to be understood with the other (or others). Example: ... Cic. Att. XIII. 6. 2. ... : *nec coheredibus solum Herennianis, sed etiam ... de puero Lucullo. De* is to be construed ἀπὸ κοινοῦ with *coheredibus* and *puero*.”¹⁰ Az ezzel szembe állítható szerkesztésre, amelynél a közös taghoz tartozó szavak nincsenek mellérendeltekként összefűzve, alább térünk vissza. Ennek a jelenségnek vizsgálata képezi majd szerény eszmefuttatásunk tulajdonképpeni mondanivalóját.

További distinkciót alkalmaznak azok a filológusok, akik a Grimm által előbb definiált apokoinu kategórián belül a közönségesebb esetnek tekintik, amikor a közös kifejezés közvetlenül a sorrendben előtte álló mondatrészhez csatlakozik, s

⁷ L. SPENGLER: *Rhetores Graeci I—III*. Lipsiae 1853—1856 (a továbbiakban: Rh. Gr.), III 46.

⁸ Rh. Gr. III 76. Csaknem szószerint ugyanezzel a példával szemlélteti Aquila Romanus, 3. századi latin rétor az ellipsist: C. HALM: *Rhetores Latini minores*. Lipsiae 1863 (repr. 1964), 37; lásd még: ZUENDEL: i.m. 38.

⁹ G. UHLIG: *Grammatici Graeci, pars II, vol. II*. Lipsiae 1910, 170.

¹⁰ J. C. M. GRIMM: *The construction ἀπὸ κοινοῦ in the works of Horace*. Diss. Philadelphia 1928.

érdekesebbnek azt, amikor a közös elem az utolsó tagban helyezkedik el.¹¹ Sok kutató csak ez utóbbi esetben tekinti apokoinunak a szerkesztést. Ezt a felfogást tükrözi Szantyr értelmezése a kérdéses konstrukcióval kapcsolatban: „Die Figur ist am besten auf die Fälle der Setzung eines zu beiden Gliedern einer Verbindung gehörigen Wortes erst beim zweiten Glied zu beschränken; die von den antiken Theorie und vielfach auch in modernen Abhandlungen zu ἀπὸ κοινῶν gezählte Erscheinung der entsprechenden Entnahme eines gemeinsamen Wortes aus dem ersten Glied beruht auf einer wesentlich anderen sprachpsychologischen Situation ... Die einmalige Setzung eines gemeinsamen Wortes beim zweiten Glied hängt zusammen mit dem Satzbau nach dem sog. Gesetz der wachsenden Glieder ... z. B. *laus illi debetur, et a me gratia maior* (Hor. Sat. 1, 6, 88); *medicamento et suis venenis* Plaut. Pseud. 870); ...”¹² Kiefner Versparungnak nevezi azt a jelenséget, amikor a közös elem olyan szavakhoz vagy kifejezésekhez kapcsolódik, amelyek egymással mellérendelt viszonyban vannak, s a közös elem az utolsó tagban helyezkedik el. Versparung felfogása tehát lényegében megegyezik az előző apokoinu értelmezéssel.¹³

II.

Rövid áttekintésünk után vizsgáljuk meg a modern kutatók jelentős része által apokoinunak tekintett azon jelenséget, amelyben azok a szavak, illetve kifejezések, amelyekhez az úgynevezett közös elem tartozik, nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. Grimm dolgozatában új fejleményként értékeli az apokoinu terminus alkalmazását a fent említett jelenségre, s munkájában ezt vizsgálja a horatiusi, életmű alapján. Önálló, pontos definíciót nem ad, Schmalz meghatározását és példáit idézi az apokoinu eme új típusának körvonalazásakor. Megállapítja ugyanakkor, hogy Schmalz elfogadja az apokoinu mindkét értelmezését, azaz a hagyományos és az úgynevezett újabb koncepciót is. Grimm lényeges mozzanatként említi a következőket: az általa elemzett Horatiusus helyek (188 passzus) esetében azok a tagok, amelyekhez a közös elem kapcsolódik — 4 idézetet kivéve — nem állnak egymással mellérendelt viszonyban, s — néhány példától eltekintve — ugyanazon (tag)mondatban helyezkednek el.¹⁴ A témával foglalkozó kutatók véleménye szerint ezen apokoinu szerkesztésnél a közös tag elhelyezkedése a vele kapcsolatban álló szavakhoz viszonyítva változatos lehet. Grimm részletesen foglalkozik dolgozatában ezzel a kérdéssel.¹⁵

Kiefner csupán azt a szerkesztést tekinti apokoinunak, amelyben a közös kifejezéshez kapcsolódó szavak nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. A Menge által is idézett (Nep. Thras. 2, 4: *neque tamen pro opinione Thrasybuli auctae sunt opes*) példából kiindulva az alábbiakat írja: „Es handelt sich ... um eine

¹¹ Lásd pl. O. AKEN: De figurae ἀπὸ κοινῶν usu apud Catullum, Tibullum, Propertium. Pars I. Schwerin 1884, 5.

¹² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR: Lateinische Grammatik 834, 835.

¹³ G. KIEFNER: Die Versparung. Untersuchungen zu einer Stilfigur der dichterischen Rhetorik am Beispiel der griechischen Tragödie (unter Berücksichtigung des σχῆμα ἀπὸ κοινῶν). Wiesbaden 1964, 13—15.

¹⁴ GRIMM: i.m. 8, 9.

¹⁵ GRIMM: i.m. 10—14.

logische Beziehung. Jedes der beiden Satzglieder wäre ohne das AK stehende Glied gedanklich unvollständig. Dasselbe gilt aber auch in grammatikalisch-syntaktischer Hinsicht. Von der Grammatik her lässt sich allein gar nicht entscheiden, zu welchem Satzglied das doppelt bezogene Wort gehört. Sie lässt die Beziehung nach beiden Seiten hin offen. Das rührt daher, dass die beiden Bezugsglieder — zum Beispiel *opes* und *opinione* ... — nicht gleichgeordnet, parallel, durch eine Kopulativpartikel verbunden nebeneinanderstehen, dass sie nicht *et*, *aut*, *sed* u.a. gegeneinander abgegrenzt sind und nicht sein können. Man darf geradezu sagen, dass dieser Tatbestand ein Wesensmerkmal des AK darstellt."¹⁶ Iges érdekesen egészíti ki ezt a fejtegetést a szerzőnek a Versparung ismertetése során fellelhető kitétele. Az alábbi horatiusi példa: *ut neque longa nec magis alba velit videri* (Sat. 1, 2, 123) alapján többek között megállapítja: „Es lässt sich also bei der V im Gegensatz zum AK genau feststellen, wo das erste Glied aufhört und wo das zweite beginnt. Auf unser Horazbeispiel angewendet, bedeutet das: Das erste Glied geht von *neque* bis *longa*, das zweite von *nec* bis *alba*.”¹⁷ Az általa apokoinunak nevezett szerkesztéssel összevetve az iménti idézetet, Kiefner azt érezteti, hogy az apokoinu esetében a kérdéses szöveg tagolása nem egyértelmű.

Grimm és Kiefner apokoinu koncepciójához hasonló értelmezés tűnik fel Ramachnál. Itt azonban olyan szörendi megszorítást találunk, amely szerint a közös tag csak középpozíciós lehet: „Sed aliud genus dicendi, quod non semper respici solet, mihi ad figuram ἀπὸ κοινού esse referendum videtur; id est, quo pars orationis duobus sententiae membris, ad quae pariter pertinet, in medium inseritur, id quod sermone Germanico nominamus schwebende Beziehung. Talia exempla nonnulla apud Curtium Rufum inveniuntur ... IV, 15, 13: *Iam consilium Alexandri dolor vicerat* ... Hoc loco nomen proprium '*Alexandi*' et ad vocabulum '*consilium*' et ad verbum '*dolor*' est referendum.”¹⁸ A Ramach által összegyűjtött hat példából öt úgynevezett schwebende genitivus, egy pedig praepozíciós kifejezés.

Grimm dolgozatában említi azon kutatók nevét, akik bizonyos Horatius helyek értelmezésekor felfigyeltek az említett jelenségre, de nem nevezték azt apokoinunak.¹⁹ A modern szakirodalomból vegyünk szemügyre néhány ilyen passzust. Horatius alábbi sorát: *et tempestivum pueris concedere ludum* (Epist. 2, 2, 142) a Kiessling-Heinze kommentár a következőképpen magyarázza: „*tempestivum pueris* gehört ebenso zusammen wie *pueris concedere*: solche Doppelbeziehungen hat H. nicht selten, z. B. *decipit exemplar vitiis imitabile* 1, 19, 17.”²⁰ Ugyanigy értelmezi a helyet Borzsák, s a jelenséget kettős vonzatnak nevezi. Rámutat, hogy Horatius szívesen alkalmazza ezt a szerkesztést. Állításának bizonyítására két horatiusi helyre utal: Epist. 1, 19, 17 és Sat 2, 3, 213.²¹ Az említett passzusok közül

¹⁶ KIEFNER: i.m. 11—12.

¹⁷ KIEFNER: i.m. 14.

¹⁸ E. RAMACH: De figurae quae dicitur ἀπὸ κοινού usu et praepositionum repetitione et omissione apud rerum scriptores argenteae Latinitatis: tractantur: Velleius Paterculus. Curtius Rufus. Iulius Florus, Iunianus Iustinus. Diss. Wien 1930, 3, példák: 73—74.

¹⁹ GRIMM: i.m. 8—9.

²⁰ A. KIESSLING — R. HEINZE: Quintus Horatius Flaccus Briefe. Berlin 1957³, 266.

²¹ Auctores Latini X. Budapest 1969, 172.

Grimm egyet (Epist. 2, 2, 142) tekint apokoinunak,²² s ugyanezt Kiefner is megemlíti.²³

Az alábbi horatiusi helyhez: *frustra per autumnos nocentem/corporibus metuemus Austrum* (Carm. 2, 14, 15-16) a Nisbet-Hubbard kommentárban a következő kifejtést olvashatjuk: „*corporibus* should be taken with *metuemus* as well as with *nocentem*. (for the double duty of the case cf. 2. 11. 11. n.).”²⁴ A hivatkozott hely a következő: *quid aeternis minorem/consiliis animum fatigas?* A magyarázat: „... *consiliis* is ablative of comparison with *minorem* and of instrument with *fatigas*; the double construction is characteristically Horatian ...”²⁵ Mindkét idézetet az apokoinu példaként említi Grimm.²⁶ A kérdéses jelenséget tehát az apokoinu mellett jelölik még például a *schwebende Beziehung*, *Doppelbeziehung*, a *double duty*, a *kettős vonzat* kifejezéssel és van *kettős kötés* megjelölés is.²⁷

Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált jelenség megítélésekor komoly megfontolást érdemel a Grimm által kialakított csoportosítás. A konstrukció vizsgálatakor — a többi kutatótól eltérően — igyekezett megállapítani az egyes kapcsolódási pontok fontosságát. A kigyűjtött 188 horatiusi helyet két csoportba sorolta és megjelölte egy harmadik létezését is: „The passages that contain an expression that may be taken with two (or more) words fall into three classes: 1. Those in which the common expression *must* be taken with both words to make the sense complete ... There are 33 such examples; ...”²⁸ Idézzük ebből a csoportból a 18. számú példát: „... C. I. 30. 2-4. *sperne dilectam Cypron et vocantis / ture te multo Glycerae decoram / transfer in aedem. te*: accusative, direct object of *vocantis* and *transfer*. It is required with both ...”²⁹ A szerző ide sorolja a 150. példát is: „... S. II. 8. 82. *quod sibi poscenti non dentur pocula. pocula*: accusative, direct object of *poscenti*; nominative, subject of *dentur*. It is needed with both ...”³⁰ Utolsóként a csoportból a 43. számmal jelölt passzust idézzük: „... C. III. 3. 40-42. *dum Priami Paridisque busto / insultet armentum et catulos ferae / celent inultae. busto*: dative of indirect object with *insultet*; ablative of means with *celent*. It must be taken with bot. *Insultet* and *celent* are connected by *et* but because the instruction* is different, the example has been included.”³¹ A fenti három példából megállapíthatjuk, hogy az első osztály különböző szerkesztéseket tartalmaz. Ezek egymástól való elhatározása nem elég világos, átgondolt. A 18. példa esetében a *te* ugyanabban a grammatikai casusban (accusativus) kapcsolódik mindkét szóhoz, s a kapcsolódási pontokat képező szavak nem állnak egymással mellérendelt viszonyban. A 150. számmal jelölt idézetnél a közös

²² GRIMM: i.m. 30, 179. példa.

²³ KIEFNER: i.m. 11, 9. jegyzet.

²⁴ A Commentary on Horace Odes Book II by G. M. NISBET — M. HUBBARD. Oxford 1978, II 232.

²⁵ NISBET—HUBBARD: i.m. II 173.

²⁶ GRIMM: i.m. 19, 32. és 33. példa.

²⁷ DER T.: A kettős kötésű dativus Horatiusnál. Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum III, Szeged 1981. Jelen dolgozat szerzője korábban az apokoinu sajátos formájának tekintette e jelenséget és a kettős kötés kifejezéssel jelölte, megkülönböztetésül az apokoinu másik típusával szemben (i.m. 7).

²⁸ GRIMM: i.m. 9.

²⁹ GRIMM: i.m. 18.

³⁰ GRIMM: i.m. 28.

³¹ GRIMM: i.m. 20. * az „instruction” szó minden bizonnyal sajtóhiba, helyette a „construction” szót kell érteni: i.m. 9.

kifejezés Grimm szerint a *poscenti*-hez accusativusként, a *dentur*-hoz nominativusként kapcsolódik. Így ugyanaz a szó két különböző esetet reprezentál. A 43. példában azok a szavak, amelyekhez a közös kifejezés tartozik, mellérendelt viszonyban állnak egymással, azonban az úgynevezett közös kifejezés itt is két különböző (dativus és ablativus) jelöl. Az is szembeűnő, hogy az első csoportba tartozó példák száma, összevetve az alább tárgyalandó második osztály példáinak számával (155), igen csekély.

Térjünk át a Grimm által kialakított második csoport elemzésére: „2. Those in which the common expression *may* be taken with a second (and occasionally a third) word ... There are 155 such examples.”³² A szerző kijelenti, hogy a második csoportba tartozó példák esetében mindig találhatunk egy elsődleges kapcsolódási pontot, s ennek megfelelően van egy másodlagos is. Az idézetek elemzésekor Grimm mindig az első helyen említi meg az úgynevezett elsődleges kapcsolódási pontot.” Ebből az osztályból két olyan idézetet emelünk ki, amelyekkel az antik kommentátor, Porphyrio is foglalkozik. Az első példa esetében Grimm a következőket állapítja meg: „... C. III. 4. 50. *fidens iuventus horrida bracchiis. bracchiis*: ablative of means with *horrida*; ablative of cause with *fidens* ...” Porphyrio így magyarázza a helyet: „ordo est: *fidens bracchiis iuventus horrida. melius enim intellegitur quam horrida bracchiis*.”³³ Grimm szerint az elsődleges kapcsolódási pont a *bracchiis* számára a *horrida*. Porphyrio, a még élő nyelvérzékelkel rendelkező kommentátor, a *fidens*-ben találta meg a kérdéses kifejezés egyetlen kapcsolódási pontját. A második példa esetében Grimm dolgozatában az alábbiakat találjuk: „... Ep. II. 2. 115. *obscurata diu populo bonus eruet. populo*: dative of reference with *eruet* and *obscurata*...” Porphyrio: „antiqua et obsoleta senio in consuetudinem revocabit. et utrum *populo obscurata* an *populo bonus*?”³⁴ Grimm a kérdéses kifejezést az *eruet*-hez és az *obscurata*-hoz kapcsolta. Porphyrio nem tudta eldönteni a *populo* kapcsolódását, ráadásul az *eruet* mellett nem az *obscurata*-t, hanem a *bonus* melléknevet fontolgatta mint lehetséges kapcsolódási pontot. Érdemes megvizsgálnunk még egy horatiusi helyet, amelynek értelmezésével Porphyrio is foglalkozik: *navis quae tibi creditum / debes Vergilium finibus Atticis / reddas incolumem*. (Carm. 1, 3, 5-7). Porphyrio a következőket írja: „ambiguum utrum *debes finibus Atticis* an *finibus Atticis reddas* accipiendum sit.”³⁵ Az antik kommentátor nem tudta eldönteni, melyik szóhoz kapcsolja a kérdéses kifejezést. A hely értelmezése a modern kutatók körében sem egységes. Vannak olyan szakemberek, akik a *finibus Atticis*-t a *debes*-hez és a *reddas*-hoz egyaránt kapcsolják és a szerkesztést apokoinunak nevezik.³⁶ Grimm nem említi példái között a helyet. A Nisbet-Hubbard kommentár szerint a *finibus Atticis* a *reddas*-hoz tartozik, a *debes*-hez pedig egy *mihi* dativust kell

³² GRIMM: i.m. 9.

³³ GRIMM: i.m. 16.

³⁴ GRIMM: i.m. 20, 46. példa. MEYER G.: *Pomponii Porphyrii Commentarii in Q. Horatium Flaccum*, Lipsiae 1874 (a továbbiakban: PORPHYRIO) 84.

³⁵ GRIMM: i.m. 30, 178. példa. PORPHYRIO: 336.

³⁶ PORPHYRIO: 6—7.

³⁷ Lásd pl. H. EGGERS: *De ordine et figuris verborum quibus Horatius in carminibus usus est*. Diss. Lovanii 1877, 80.

ertenünk.³⁸ Végül igen érdekes a Kiessling-Heinze kommentár értelmezése: „der Dativ *finibus Atticis* gehört also zu *debes* und ist zu *reddas* wiederholt zu denken.”³⁹

Grimm csoportosításának harmadik osztálya a következő: „3. Those in which the grammar and the sense permit the common expression to be taken with two (or three) words, but nothing is added to the thought by so taking it. It is in this latter respect that class 3. differs from class 2. An illustration is C. I. 9. 10: *Stravere ventos aequore fervido deproeliantis*. Here the grammar and the sense permit *aequore fervido* to be taken with both *deproeliantis* and *stravere*, but the twofold use of the expression adds nothing to the thought. Naturally the waves would be calmed where they were raging. The third class merely illustrates ambiguity in expression and it is better to take the word or phrase under consideration with one or the other. In most cases it is possible to determine with which it may better be taken. *The examples in the third class have not been considered as illustrating the construction ἀπὸ κοινού and have not been included in chapter II.*”⁴⁰

Fenti áttekintésünk után indokoltnak tartjuk — korábbi nézetünket felülvizsgálva⁴¹ — megkérdőjelezni az elemzett szerkesztés apokoinu jellegét. A klasszikusnak nevezhető apokoinu felfogástól lényegesen különbözik a jelen konstrukció, mivel ez esetben azok a szavak, amelyekkel az úgynevezett közös kifejezés kapcsolatban áll, nincsenek egymással mellérendelt viszonyban. Véleményünk szerint a kérdéses jelenség vizsgálatakor célszerű nagyobb figyelmet fordítani a grammatikai és a logikai-tartalombeli szempont megkülönböztetésére. Kiefner a két megközelítési módot teljesen azonosan kezeli, s az általunk már idézett fejtegetése után megfogalmazott definíciójában ezt ki is nyilvánítja: „... Unter dem σχῆμα ἀπὸ κοινού versteht man die sinngemäß wie grammatikalisch-syntaktisch gleichmässige Beziehung eines Satzgliedes auf zwei andere. Die Stellung des mehrfach bezogenen Gliedes ist sowohl zwischen als auch vor oder nach den beiden anderen möglich.”⁴²

Grimm dolgozatában részletesen kifejti, hogy az általa vizsgált jelenség esetében az értelmezésbeli szempontot tekinti a legfontosabbnak.⁴³ Ezzel a felfogással alapvetően egyetértünk, de nagyobb szerepet tulajdonítunk a grammatikai megközelítésnek egy kérdéses kifejezés kapcsolódásának megállapításakor. Kifejtettük már, hogy a Grimm által első csoportba sorolt példák különböző szerkesztéseket tartalmaznak, felhívtuk a figyelmet arra, hogy az itt említett Horatius helyek száma még ilyen módon is csekély. S azt is érdemes megjegyeznünk, hogy ezen passzusok esetében is természetesen találhatók eltérő vélemények, olyan

³⁸ NISBET—HUBBARD: i.m. I 48.

³⁹ A. KIESSLING-R. HEINZE: Q. Horatius Flaccus Oden und Epoden. Berlin 1955*, 21.

⁴⁰ GRIMM: i.m. 9—10.

⁴¹ DÉR: i.m. 8. Az az értelmezésünk, hogy Porphyrio magyarázata, amelyet az I. epodus I—4 soraihoz fűz, s amelyben saját véleményünk megerősítését láttuk, alapos megfontolás után kérdésessé válik. A *Caesaris* genitívus második kapcsolódási pontja ugyanis, az *amice* szó, vocatívus, tehát nem illeszkedik a mondat szintaktikai egységébe. Így az értelmezés nem tesz eleget az úgynevezett kettős kötés azon követelményének, hogy a függő kifejezés kapcsolódási pontjait képező szavak azonos (tag)mondatban helyezkednek el. Lásd még a 27. jegyzetet.

⁴² KIEFNER: i.m. 12.

⁴³ GRIMM: i.m. 10, 14.

értelmezések, hogy az adott kifejezést nem két, hanem csak egy szóhoz kell kapcsolni.⁴⁴ A második csoportba sorolt szemelvények esetében igen figyelemre méltónak tartottuk, hogy Grimm megállapította az elsődleges kapcsolódást, ahová feltétlenül kapcsolni kell a kérdéses kifejezést. A másodlagos kapcsolódás a gondolat kiteljesedését szolgálja. Ez a felfogás azt sugallja számunkra, hogy ténylegesen csak az úgynevezett elsődleges kapcsolódási ponthoz kössük a vitatott szót vagy kifejezést s ez lehet a grammatikailag is nélkülözhetetlen vagy legalábbis indokoltabb kötődés. Kiragadott példáinkkal igazoltuk azonban, hogy az egyes szakemberek mennyire eltérő módon állapítják meg a kötődési pontokat. Ez a sokszínűség csak fokozódhat az úgynevezett harmadik csoport esetében. Grimm maga is azt állítja, hogy a kifejezésben ambiguitas figyelhető meg, mégis az egyetlen kötődés megjelölésére biztat.

A kérdéses jelenség egyes eseteinek vizsgálatakor lehetségesnek tartjuk a következő eljárásmodot: 1. Alapos vizsgálódás után, megfelelő érvekkel alátámasztva megállapítjuk az egyetlen, grammatikai szempontból is kétségtelenül szükséges kapcsolódási pontot, és a kérdéses kifejezést ehhez kötjük. A második kötődés számba vétele esetében két lehetőség van. a) Egyáltalán nem szükséges, esetleg kifejezetten félrevezető a kérdéses kifejezés kapcsolatba hozása ezzel a szóval vagy kifejezéssel. b) Gondolatban, logikailag a második kifejezéshez is kötjük a vizsgált tagot, ezáltal az adott hely értelmezése árnyaltabb lesz, a gondolat kiteljesedik, a kifejezés mód tömörsége pedig sajátos stílushatást biztosít.⁴⁵ 2. Ha nem tudjuk megfelelő biztonsággal megállapítani az egyetlen, grammatikailag is indokoltabb kötődési pontot, meghagyjuk a kifejezés lebegő, többféle kapcsolás lehetőségét is magában rejtő jellegét. Grimm-mel ellentétben ilyenkor nem erőltetjük az egy szóhoz történő kapcsolást. Valóban egy bizonyos ambiguitas, amphibolia megletéről van tehát szó. Ez a jelenség megnyilvánulhat oly módon is, hogy különösebb művészi hatása nincs. Azonban kiváló szerzők műveiben sok ilyen konstrukciót találunk, s ha alaposan szemügyre vesszük az egyes helyeket, kiderül, hogy sajátos művészi eszközről van szó, amely által a kifejezés mód árnyalttá, lebegővé, esetleg többértelművé válik. Éppen ezért ezeket az eseteket egyfajta művészi *amphibolia* megnyilvánulásainak kell tekintenünk.

Amint már említettük, minden egyes esetben alapos vizsgálódásra van szükség ahhoz, hogy a kérdéses kifejezés kapcsolását eldöntsük. Figyelembe kell vennünk a tágabb szövegösszefüggést, az egész hely tartalmát, tekintettel kell lennünk a kérdéses hely értelmezését befolyásoló körülményekre, tényekre; nagy figyelmet kell fordítanunk az adott szerző nyelvhasználatára és hasonló tényezőkre. Csak ilyen módon kerülhetjük el az egyes auctor-helyek, illetve szerkesztések félreértését. Ennek bizonyítására vegyük szemügyre az alábbi Horatius példát: *audiat invidus / dementem strepitum Lycus / et vicina seni non habilis Lyco* (Carm. 3, 19, 22-24). Grimm a következőképpen magyarázza a helyet: „*seni Lyco*: dative with *habilis* and *vicina*.”⁴⁶ A tágabb szövegösszefüggésből világosan kiderül, hogy a *seni Lyco* csak a

⁴⁴ Lásd pl. GRIMM: i.m. 17, 6. példa és NISBET—HUBBARD: i.m. I. 56.

⁴⁵ Lásd a 39. jegyzetet és C. W. NAUCK: *Des Q. Horatius Flaccus Oden und Epoden*. Leipzig 1868, 140.

⁴⁶ GRIMM: i.m. 21, 60. példa.

non habilis kifejezéshez tartozik, a *vicina*-hoz nem kapcsolható. Az említett *vicina* ugyanis egy ifjú hölgy, aki az öreg Lycusnak nem szomszédja, hanem felesége. Férjével együtt szomszédja azonban a mulatozó és lármázó fiataloknak.⁴⁷

Végül úgy gondoljuk, hogy a kérdéskör vizsgálatakor azt is figyelembe kell vennünk, hogy *holt nyelvek* (ógörög, latin) *írott szövegeit* vizsgáljuk. A központosítás nem nyújt számunkra megbízható segítséget a szöveg tagolásához. Úgy véljük, hogy az élő beszéd folyamata, a szünetek, a hangsúlyok, a beszélő (vagy egy irodalmi alkotást hangosan felolvasó) személy közreműködése, magatartása, gesztusai segítséget nyújthatnának a modern kutatók számára problematikus esetek némelyikének értelmezésében, például egy adott kifejezés kapcsolódásának eldöntésében.

Tudatában vagyunk annak, hogy fenti eszmefuttatásunkkal nem oldhattuk meg az említett kérdéskör problematikáját. Az ide tartozó szakirodalomnak is csak elenyészően kis részét említhettük meg kiragadott példák alapján. Dolgozatunkkal csupán a téma minél több szempontból történő megközelítéséhez kívántunk hozzájárulni.

TERÉZIA DÉR

ON THE SYNTACTIC-STYLISTIC FUNCTION OF *ἀπὸ κοινού* IN OLD GREEK AND LATIN PASSAGES

The aim of this paper is to give a brief survey how the term *ἀπὸ κοινού* changed and developed in the works of old Greek-Roman as well as modern specialists. In connection with the above term the author also refers to the questions of ellipsis, syllepsis and zeugma. These phenomena can be found in the old Greek and Latin languages and contribute to the conciseness of the style. The term *ἀπὸ κοινού* is applied to two different constructions. The old specialists and some modern researchers name a structure *ἀπὸ κοινού* when the words (or group of words) with which a common member is to be taken are in a coordinate relationship with each other. In works of certain modern specialists we can find the term *ἀπὸ κοινού* designating a phenomenon in which the so-called common element is to be taken with two (or more) words that are not in a coordinate relation with each other. The author of this paper gives proper attention to the latter application of the term in question. The author's view is that whenever it is possible to establish positively the only connection, it is better to take the word in question with that. This does not exclude the possibility to associate this word with a second member, when the sense of a passage needs taking it so. If it is too difficult to find the only connection of the element in question let us leave its hovering, uncertain character and let us not call it *ἀπὸ κοινού*. This phenomenon is very interesting from a stylistic point of view. It creates a concise, tinged and vibrating expression. The author thinks that each case of the above phenomenon can only be classified relying on very thorough considerations. She recommends the name artificial amphibolia for this phenomenon.

⁴⁷ Auctores Latini XVIII. Budapest 1975. 359.

LUDOVICUS TUBERO ÉS KOMMENTÁRJAINAK
MAGYAR VONATKOZÁSÚ KÖNYVEI

Írásunk célja, hogy bemutassa a kiváló dalmát humanista történetírót, Ludovicus Tuberot, néhány szerény adalékkal hozzájáruljon a róla alkotott kép teljesebbé tételéhez, megismertesse történeti művét — különös tekintettel annak magyar vonatkozású könyveire —, továbbá az, hogy a mű magyar tárgyú könyveinek szövege alapján megmutassa a szerző humanista latin stílusának néhány jellemző vonását.

Szerzőnkkel a hazai kutatás meglehetősen mostohán bánt. Személye és műve iránt az érdeklődés a század elején ugyan megélénkült,¹ a modern szakirodalomban azonban már csak elvétve találkozhatunk a névvel. Megkockáztathatjuk ugyanezt az állítást a jelenkori jugoszláviai szakirodalommal kapcsolatban is.²

Névvel is különböző formákban találkozhatunk: *Cervarius*, *Cerva*, *de Cerva*, *Cervinus*, *Crievič*, ill. *Jelin*, amely utóbbi a latin *cerva*, szarvas jelentésű főnév szláv megfelelője. Az irodalom a *Cervarius* alakot tekinti elfogadottnak, s hogy nem tetszőleges a választás, azt a szerzőnek egy sajátkezű levele is bizonyítja, amelyben neve *Ludovicus Cervarius Tuber*o alakban olvasható.³

Életrajzát nem eredeti kútfőkből, hanem műve kiadásainak előszavában található adatokból, kolostorok feljegyzéseiből, valamint magában a műben fellelhető néhány utalásból állíthatjuk össze. Ezek szerint Tubero előkelő ragusai patricius családban született 1459-ben. Szülővárosáról, Ragusáról megemlékezik művének V. könyvében; erről a későbbiekben szólunk. Apja *Cervinus* (*Cerva*) János, anyja *Caboga Francisca*. A család minden bizonnyal egy *Cerva* nevű helyről származhatott, innen ered elnevezésük.

Szerzőnk a középfokú képzettséget szülővárosában szerezte meg, majd a párizsi egyetemen folytatott tanulmányokat. Az itt elért eredményeiért a híres párizsi Akadémia tagjává választották. Párizsban vette fel a Tubero nevet; a névcseré a humanista íróknál szokásos volt. A felvett név a latin *tuber*, *-eris* (*n*) = daganat, púp jelentésű főnévből származik, s arra utal, hogy nevének viselője püpos. A római köztársaság idején ismert volt e név Q. Aemilius Tubero révén, aki a Cicero

¹ VAJDA GYÖRGY: Tubero Lajos történetíró. Bp. 1909; OLÁH IMRE: Tubero Lajos mint magyar történetíró. A lublói katolikus gimn. értesítője 1911/12. 5—40.; SZŐKE ILONA: Ludovicus Cervarius Tubero emlékiratainak művelődéstörténeti adatai. Bp. 1912.

² Ld. Hrvatska Enciklopedija. Zagreb 1942; Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb 1983

³ Ludovicus Cervarius Tubero Mario Bono. Iupani Boni ex filio nepoti, salutem dicit In Bibliotheca Ragusiana, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Zagrabiae 1975. 57—58.

által megvédett Ligariust vádolta be Caesarnál. Tuberonk megfordult a sienai egyetemen is, itteni tartózkodásáról azonban nincsenek pontosabb adataink. Külföldről képzett tudósként tért vissza Ragusába, ahol idegen szokásaival feltűnést keltett. Már jegyben járt egy előkelő család leányával, Gozzae Helenával, amikor 1484-ben váratlanul belépett a bencés rendbe Sz. András szigetén. A hazai szakirodalom nem ismeri elhatározásának okait. A *Bibliotheca Ragusiana*-ban⁴ Tubero életrajzánál a következőket olvashatjuk a kolostorba vonulás körülményeiről: a „piperkőc” ifjú újszerű öltözködése, hajviselete és beszédmódja annyira felháborította az idősebb ragusai polgárokat és a város előljáróit, hogy a városházán tanúk jelenlétében levették róla hosszú ruháját és széttépték, továbbá megtiltották neki, hogy olyat vagy ahhoz hasonlót hordjon a jövőben. Ez a nyilvános megszégyenítés úgy elkészerítette Tuberót, hogy — mivel nem állt módjában a gyalázatért elégtételt vennie — belépett a rendbe, és menyasszonyát is rábeszélte arra, hogy kolostorba vonuljon. A forrás érdekessége az, hogy szerzője a *Cervarius* család egyik kezei leszármazottja, Seraphinus Maria Cerva.

Szerzőnk 22 évet töltött kolostorban. 1527-ben halt meg Ragusában.

Azt, hogy pap volt, művéből is tudjuk.⁵ Minden bizonnyal már a kolostorban megkezdte történeti munkájának írását. Művének címe — az első kiadás alapján —: *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentariorum de rebus suo tempore, nimirum ab anno Christi MCCCCXCmoque ad annum Christi MDXXII. in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI*

Tárgyát az I. könyv 1. fejezetében a következőképpen jelöli meg: ... statui amicorum hortatu, quae temporibus meis memoratu digna euenere, in hac maxima parte Europae, quam Pannonii et Turcae, eorumque accolae ac finitimi incolunt, carptim assumpta literis mandare; quamquam aliarum quoque nationum res, ubicunque nos locus admonuerit, silentio non praetermitteremus.

Munkáját Frangepán Gergely kalocsai érseknek ajánlotta, akinél Magyarországon jártakor huzamosabb ideig tartózkodott. Az ő környezetében ismerkedett meg néhány neves magyar humanistával és egyházi személlyel,⁶ akikkel később is kapcsolatot tartott. A Frangepán család egyik, János nevű tagját az V. könyv 8. fejezetében az udvinai ütközetrel kapcsolatban (1493. szept. 11.) név szerint is említi.⁷ Váradi Péterrel való ismeretségére I. könyvének 13. fejezetében utal.⁸

A mű első ízben 1603-ban jelent meg Frankfurtban. Kiadója M. Adelarius *Cravelius*, frankfurti iskolamester. Bél Mátyásnál olvashatjuk, hogy egy német zsoldos katoná által Frankfurtba vitt kézirat volt a kiadás alapja, és a magyar nevek elferdítése a kiadó és a nyomdászok hibás olvasásának következménye. A második kiadás 1746-ban, Bécsben látott napvilágot.⁹ A kiadó az elferdített nevek többségét korrigálta, a szöveget pedig fejezetekre osztotta. Hivatkozásainknál eme editio

⁴ Ibidem 41—42.

⁵ I. 16. ... magnoque sacerdotum, quum et ipse sim sacerdos, dedecore ...

⁶ Pl. Bánlfy Bernát bácsi főesperessel, Váradi Péter kalocsai érsekkel, Vitéz János pártfogoltjával.

⁷ V. 8. Maxime autem haec clades trium clarissimorum virorum clade insignis fuit, morte Ioannis Frangepanii Zethinensium Principis; ...

⁸ I. 13. ... quamvis illum (sc. Petrum), ut ego arbitror, etenim usus sum eius familiaritate, magis insita superbia quam mens insana furere aliquando coegisset.

⁹ J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores Rerum Hungaricarum* II.

szövegét vesszük alapul. A harmadik, 1784-es ragusai névtelen kiadás a kiadó állítása szerint több Ragusában található kézirat alapján készült. Az említett kézirat sorsa azonban ismeretlen.

Bél Mátyás a Schwandtner-féle kiadás előszavában így értékeli szerzőnket: „Ludovicus Tubero Scriptor scitus ac gravis atque si invectiones in sui ordinis homines demas, *Nulli scriptorum Hungaricorum secundus*.”

E teljes kiadásokon kívül a Kommentárok két részlete külön is megjelent: 1520-ban *De origine Ragusae* címmel műve V. könyvének Ragusáról szóló része, Firenzeben 1590-ben pedig *De Turcarum origine* címmel a munka török vonatkozású részletei. A mű 1734-ben Rómában a tiltott könyvek listájára került, mivel több helyen is elítélő nyilatkozatot tartalmazott a papságról.¹⁰ Valószínűleg maga Tubero sem szánta kiadásra ezeket a részeket, hiszen a feljegyzéseket eredetileg csupán a maga számára készítette, és a teljes kéziratot csak barátainak küldte el.

A Kommentároknak kb. 2/3-a magyar vonatkozású. Ezeket a részeket a szerző maga elkülönítette a többtől, amint erre a bevezető fejezetben utal.¹¹ Az első öt könyv kizárólag magyar ügyekkel foglalkozik, a VI. és VIII. könyvnek már csak 2–2 fejezete, a X-nek hét, a XI. könyvnek pedig nyolc fejezete magyar vonatkozású.

Szerzőnk a Kommentárok írásánál részint írott, részint pedig szóbeli forrásokra támaszkodott, amint ezt művében több helyen is említi.¹² A szakirodalom feltételezi, hogy Tubero a Kommentárok első öt könyvének megírásához Bonfini munkáját használhatta, amely — nem ismeretes, hogy mi módon — csak kéziratban juthatott hozzá.

A továbbiakban eltekintén a magyar tárgyú könyvek részletes ismertetésétől, inkább néhány olyan személyábrázolást ill. történetet mutatunk be, amelyből kiderül, hogy a szerző rendkívül kritikus szemmel nézte korát és annak emberét, továbbá az, hogy műve önálló forrásként is használható.

¹⁰ Pl. I. 16. *Tantum vero abfuit, ut hic sacerdos propter hominis necem ... sacris arceretur: ut insuper, scelere dissimulato, ... a civibus Rhacusanis, eiusce caedis ignaris, ... praesul fuerit dictus, ... Sed nec Alexander Sextus Romanus Pontifex, tametsi et ipse homicidiis notus esset, hunc hominem ad Pontificatum facile admisit.*

IV. 10. *Hi enim (sc. sacerdotes), simul potestate sua, simul opibus abusi, iam pridem ab Apostolica mansuetudine ac humanitate, nedum a paupertate ... degenerarunt; Sed quid loquor de Pontificibus, qui fortunae obsequiis deliniti, interdum cupiditatibus suis nequeunt imperare: ...*

¹¹ I. 1. *Placuit igitur, quidquid post regis Matthiae Hunniadis Coruini excessum, inde enim historiam inchoabimus, ... in Hungaria gestum est, a ceteris rebus seiungere.*

¹² Pl. IV. 5. *Nempe a Plinio in orbis terrarum descriptione Peisonem, nō mendum sit in codice, vocari suspicor.*

V. 4. ... *verum omnia, vel ex vero hausta, vel quam simillima veri, in medium proferam, sequens in primis Diocleatem auctorem, qui ... et originem Ragusanae urbis commemoravit.*

I. 17. *Est autem fama satis constans, Regem Matthiam praefectos ac quosdam ex purpuratis suis caeterosque amicorum, quos propter summa in eos beneficia sibi etiam extincto fidos fore rebatur, iuramento adgesse, voluntarione an coacto non satis compertum habeo, ut filium sibi in regnum substituerent.*

IV. 9. ... *nec dubito, si quis haec legerit, non modo miraturum, sed etiam me haud satis explorata scripsisse existimaturum.*

Mátyás királyról a „sine ira et studio” elvének alkalmazásával igyekszik több-kevesebb sikerrel tárgyilagos képet rajzolni.¹³

Ransanust az I. könyv 5. fejezetében említi Mátyás király temetése kapcsán.¹⁴

Janus Pannoniusról a III. könyv 6. fejezetében olvashatunk a Mátyás király elleni összeesküvéssel kapcsolatban.¹⁵ Ebből is látszik, hogy történetírónk — megfelelően a műfajnak, amelyben írt — nem szigorú kronológiai rendben jegyzi fel az eseményeket.

Az özvegy Beatrix királynéről és egyúttal a női nemről több helyen is elítélőleg nyilatkozik.¹⁶

Az V. könyv 12. fejezetében megörökíti egy szerelmi bánatában öngyilkossá lett macedon leány tragikus esetét. A leány alakját minden bizonnyal Vergilius Aeneisének Dido portréja ihlethette.¹⁷

Hazájának műveltségéről már az I. könyv bevezetőjében elismerően nyilatkozik.¹⁸ Szülővárosáról, Ragusáról az V. könyv 4—7. fejezeteiben szól bővebben, ezt a részt, mint említettük, önálló megjelenésre szánta. Ragusa a XV—XVI. században a délszláv humanizmus centruma volt. A költészetben a XV. sz. második felében Ilija Crijević alias *Aelius Cerva* (1463—1520) a legjelesebb képviselője, a prózában pedig éppen Tubero.

Szerzőnk a Ragusáról szóló fejezetekben antik szerzőkre támaszkodva megírja a város történetét a kezdetektől. Szól arról is, hogyan került Ragusa a magyar kirá-

¹³ I. 4. Haec satis de eo dicta sint, ne institutum opus a cursu suo nimium declinet; quum praesertim hic princeps (sc. Matthias), longe etiam supra veri fidem cum vulgo, tum clarorum scriptorum monumentis, sit celebratus.

I. 5. ... quem (sc. Matthiam) scilicet viventem magis timuerunt cives, quam dilexere; omnia enim non communi, ut reges decet, sed propria metiebatur utilitate; ...

I. 4. Ipse autem rex Matthias ... tantae industriae fuit ad suam praesertim gloriam excolendam, ut ausim affirmare, eum virtute quidem multis cedere, fama vero nemini.

ibidem ... fuit vir tanti consilii ac peritiae in republica temperanda rebusque gerendis, ut nunquam ferme quidquam rei inceptit, quantumcunque id arduum fuerit, quin ei ex voto cesserit. Inerat tanta ars atque ingenii dexteritas, praesertim ad animos militum pertractandos, ut nonnunquam ei operam nullo stipendio sed sola victoriae spe praestiterint.

¹⁴ I. 5. Absoluta re divina, Episcopus Noceranus, qui nomine Ferdinandi Regis Neapolitani orator ad Matthiam aliquot ante mensibus venerat, vir non ineruditus, pauca admodum in Regis funere verba fecit: magisque ritum funeris ea oratione servavit, quam quidquam dignum illo Rege disseruit: ...

¹⁵ III. 6. Janum quoque Pannonium, genere itidem Slavenum, poetam aetatis suae clarissimum ... haud integra fide in regem Matthiam Hunyadem Coruinum extitisse. ... Hic autem Janus, vir et literis et ingenio memorabilis, nobili genere natus fuit, in ea mediterraneae Dalmatiae regione, quae inter Sauum et Drauum amnes sita; a Pannonia Drauo dirimitur. ...

¹⁶ II. 3. Hoc demum ... tibi consulo, ut Neapolitanam matronam, tanquam pestem ac furiam euites, eiusque illecebras praesentissimo veneno commixtas putes, atque Matthiae infelicitate discas tuis nuptiis ac coniugio prospicere. ...

V. 11. Haec femina (sc. Beatrix), decoris ad matronam spectantis penitus oblita, ... ad hoc immemor sterilitatis suae, adeo exoptavit Vladislai coniugium, ... ut ... palam profiteri Vladislaum iusto sibi congressum matrimonio haud erubuerit.

ibidem: Natura enim mulieribus animus affectionibus obnoxius, eius tantummodo perturbationis victor fere euadit, quae vel nullam, vel nimiam, ut ita dicam, promittit voluptatem.

¹⁷ Rokon motívumok: idegen származású férfi érkezése, távozása, a nővér szerepe, stb.

¹⁸ I. 1. ... quae (sc. patria) et graecis et latinis literis, ac si alia Christiani orbis civitas excolta est. ...

lyok fennhatósága alá. Ír Lajos király nápolyi hadjáratáról és arról, hogyan üzte el a velenceieket Dalmatia vidékéről.¹⁹

Végezetül pedig ejtsünk néhány szót Tubero humanista latin stílusának néhány sajátosságáról. Szerzőnk, mint korának legjobb történetírói, sikeresen követi a klasszikusokat a nyelvi szerkesztésmódban. Főként oratioiban, ill. az általános elmélkedő részekben szívesen alkalmaz olyan körmondatokat, amelyekben a mellékmondatok és az igeneves szerkezetek változtatásával klasszikus nyelvi műveltségét csillantja meg.²⁰ Ezen túlmenően — humanista szokás szerint — számtalan antik reminiscentiát is tartalmaz műve. Lássunk néhányat a legszembetűnőbbek közül!

I. 7. Cur igitur Hungaris externum Regem imponemus, *lingua, moribus, institutis* a nobis *differentem*?

Caesar, B. G. I. 1. ... *lingua, institutis* ... inter se *differunt*.

I. 8. ... *neminemque Principum, qui aliquo numero aut honore esset, ea ratione motum animaduverteret* ...

Caes. B. G. VI. 13. ... *eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore* ...

I. 9. *Quae cum ita sint*, ...

Cicero, Catilina I. V. 10. *Quae cum ita sint*, ...

IV. 14. Verum enim vero ...

Sallustius, Cat. XX. 10. *Verum enim vero* ...
(Mindkettő oratioiban fordul elő.)

II. 4. ... *si qua charitas in Regem et patriam tangit vestra pectora, ite obviam huic homini* ...

Vergilius, Aeneis XII. 56—60. *Si quis Amatae tangit honos animum* ... *desiste manum committere Teucris* ...
(A főmondatban mindkét helyen imperativus van.)

A Kommentároknak szembetűnően sok az oratio. Alkalmazásukkal részint az antik előképeket követi, részint pedig — ahogy észrevettem — alkalmat nyílik bennünk arra, hogy saját erkölcsi elveit is kifejtse. János püspök szájába adja például a következő morális fejtegetést:

¹⁹ V. 4. ... et quemadmodum ea (sc. Ragusana civitas) tandem, una cum reliqua Dalmatia, in Hungarorum regum concesserit ditionem, aperiam.

V. 6. ... cum Lodovicus rex ex quibusdam maritimae Dalmatiae vrbibus Venetos expulisset, ...

²⁰ Pl. V. 3. Qui, cum per speciem oratoris ad conuentum Procerum eo maiore animo accessisset, quia ab eo consilio Comes Palatinus, qui solus post Regem Nobilium conuentum aduocare potest, abesset, aberat autem ne regem offenderet: dat vehementer operam cognoscendis aduersariorum consiliis, eorumque animis ad sanitatem flectendis, sibi que ipsi potissimum reconciliandis; quippe Thomam non modo Stephanus Báthor, ob supradictam causam, odio habebat, verum etiam tota fere Nobilitas ei inuidebat, quia nouitas hominis immensae auaritiae coniuncta illustribus genere viris inuidiae simul et odio, ut fit, erat, et quia, cum esset regi ob eximiam in partes suas fidem acceptissimus, rebus omnibus moderari existimabatur.

... quippe opes, illecebrae sunt voluptatum, quae quidem tunc facillime sedantur, quum deest indulgendi facultas; ... atqui paupertas ab his fluctibus procul abest, quam plane tutissimum virtutis receptaculum esse constat, ... (II. 4.)

Az oratiókban található a legtöbb bibliai citátum is, noha ezek többnyire nem szó szerinti idézetek, s ezért tényleges azonosításuk problematikus.²¹ Az oratiók sorában különös figyelmet érdemel a X. könyv 4. fejezetében található Dózsa-beszéd, amellyel mint forrással a hazai kutatás sokat foglalkozott. Ebben is szembe-tűnő néhány antik párhuzam, pl.

Quousque haec tam indigna patiemini, viri Hungari?

Sallustius: Catilina XX. 9.: *Quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi viri?*

A beszéd részletes nyelvi-stilisztikai elemzése külön tanulmány feladata lehetne.

Tovább bővíthetnénk még azon példáknak a sorát, amelyekből kiderül, hogy Tubero a legmagasabb szintű humanista nyelvműveltség birtokában volt, továbbá az, hogy nemcsak a dalmát, hanem a magyar humanizmus kimagasló képviselő-jének is tekinthető.

ELISABETH SZ. GALÁNTAI

LUDOVICUS TUBERO UND DIE UNGARISCHEN BEZÜGE IN DEN BÜCHERN SEINER KOMMENTARE

Mit dieser Arbeit möchte die Verfasserin das Porträt von Ludovicus Tubero, dem hervorragenden dalmatischen Humanisten ergänzen. Sie stellt den Geschichtsschreiber vor, macht sein historisches Werk bekannt und zeigt auf Grund des Textes der Bücher, die mit der ungarischen Geschichte verbunden sind, einige Eigenheiten des humanistischen Sprachstils von Tubero. Stellenweise entdeckt sie auch antike Parallelen.

²¹ II. 4. ... subditorum errata principes praestant, atque alieno plerumque admissio poenam luere debent. Vö. Pál levele a rómaiaknak 15. l.

HOFFMANN ZSUZSANNA

A „NOVA FLAGITIA” PLAUTUSNÁL

A Róma győzelmével lezáruló hannibali háború, ill az ezt követően megindult keleti hadjáratok, Róma hatalmi és kereskedelmi terjeszkedése nagyarányú változásokat indított el a gazdaság, a társadalom és a kulturális élet vonatkozásában egyaránt.¹ A hagyományos és az új eszmék, nézetek ütközése számos vonatkozásban fellelhető. Jól nyomon követhetők ezek az ellentmondások a római vigjátékirók darabjaiban, így Plautusnál és Terentiusnál is. A kor sokszínű és ellentmondásos voltát jól tükrözi az idősebb Cato életpályája,² akiről a modern kutatók véleménye gyakran homlokegyenest ellentmond egymásnak, a történészek szemében nem több mint szűklátókörű paraszt, konzervatív, kicsinyes politikus, ugyanakkor a gazdaságtörténészek a nagyvonalú újitót, az élelmes spekulánst látják benne.

A társadalmi alapon bekövetkező változások nem hagyták érintetlenül természetesen magát a felépítményt sem, ennek következtében megváltozott a szellemi élet, valamint az életmód is. Az új hatásokra utal Plautus elitelő véleménye a megváltozott, léha, szabados életmódról.

Mostellaria 21—23:

*Dies noctesque bibite, pergraecamini
Amicas emite, liberate: pascite
Parasitos, obsonate pollucibiliter.*

A változások sorozatát a görög kultúra fokozatos befolyása és térnyerése tetőzte be. Ebben az időszakban a rómaiaknak a görögséghez való viszonyulását sajátos kettősség jellemezte: mint katonai győztesek kétségtelenül érzik és éreztetik fölényüket, ugyanakkor a görög kultúra és művészetek vonatkozásában kénytelenek felnézni és csodálni a meghódítottakat. A sajátos viszonyulásuk magyarázata éppen ebben a paradoxonban kereshető. Jellemző, hogy éppen azok a politikusok lettek a görög kultúra pártfogói Rómában, akik Görögország hatalmát letörték.³ A

¹ A korszakhoz általában lásd: G. COLIN: *Rome et la Grèce*. Paris 1905; W. KROLL: *Die Kultur der Ciceronischen Zeit*. Leipzig 1933, 5—31; D. KIENAST: *Cato der Zensor*. Heidelberg 1954, 25 skk.; F. CASSOLA: *I gruppi politici romani nell IIIe sec.* Trieste 1962; A. TOYNBEE: *Hannibal's legacy. The Hannibalic war's effects on Roman life II* London 1965; R. SCULLARD: *Roman politics 220—150 B. C.* Oxford 1972²; P. GRIMAL: *Le siècle des Scipions*. Paris 1975.

² O. JUREWICZ: *Cato der Ältere und die Römische Gesellschaft*. Aus der Altertumwissenschaftlichen Arbeit Volksproblem, Berlin 1959; W. FORDE: *Cato the censor*. Boston 1975; H. TRÄNKLE: *Cato in der vierten und fünften Dekade des Livius*. in: *Abh. Mainz* 1971 Nr. 4.; I. még D. KIENAST: i. m.

³ Flaminius: *Kynoskephalai* 197, L. Scipio: *Magnesia* 189, Fulvius Nobilior: *Ambrakia* 189, Aemilius Paulus: *Pydna* 168.

görög művelődés és szellemi kultúra elterjedését Rómában a befolyásos családok (Scipiók, Mettulusok) támogatása nagyban elősegítette.

Az ősi római egyszerűség védelmezői érthetően nem kis aggodalommal szemléltek a görög kultúra terjedését. A konzervatív felfogású római arisztokrácia látszólag az ősi tradíciók védelmében lépett fel, valójában azonban saját társadalmi, politikai pozícióit látta veszélyeztetve az új áramlatoktól. Az ellenzéki szellem legmarkánsabb harcosa az idősebb Cato; ez a fáradhatatlanul tevékenykedő, makacs, méltóságteljes, régivágású arisztokrata kérlelhetetlen harcot folytatott a görög befolyás és a görög eszmei áramlatok ellen. Ennek értelmében támogatta a Bacchus-kultusz ellen hozott senatusi határozatot, általában ellenezte a görög bölcsélet, filozófia, retorika Rómában való elterjedését, a legbuzgóbb kezdeményezője volt az ezek megakadályozására hozott senatusi határozatoknak.

Az új káros hatások együttese ellen kitartóan küzdött, ezt jelölte a „nova flagitia” kitétel. Erre hivatkozik Livius is (XXXIX 41,4) Cato censorrá választásával kapcsolatban: *Et simul L. Valerio Flacco suffragabatur: illo uno collega castigare se nova flagitia et priscos revocare mores posse. his accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt.*

Cato is és Plautus is rendületlenül védelmezték a hagyományos erkölcsöket, értékeket, nem voltak hajlandók belenyugodni a változásokba, naívan azt feltételezték, hogy a kerítők és hetérák komolyan veszélyeztetik Róma hatalmát és nagyságát, vélekedésük szerint a görög világ politikai lehanyatlásának okai az erkölcsökben keresendők. Igazat kell adnunk Jurewicz, a jeles Plautus-kutató megállapításának, miszerint Cato és Plautus azonos állásponton vannak a luxus, a nevelés, a görög irodalom és filozófia, az idegen kultuszok, ill. a jószok megítélésében.⁴

A hagyományos értékeknek a vígjátékokban való vizsgálatával újabban Utcsenko⁵ és Kac⁶ foglalkoztak. Kac rámutat arra a jelenségre is, hogy Cato tevékenységével nem merült ki az a harc amely az állítólag idegenből behurcolt, erkölcsi jelenségek ellen folyt. Ezt a konklúziót a plautusi darabok anyaga is alátámasztja. Kac úgy gondolja, hogy a „közismert erények tanító célzatú magasztalása, már-már propagandaszerű védelme arra enged következtetni, hogy a beléjük vetett hit erősen megingott, kevés követőjük maradt. A régi római morálon mind érzékelhetőbbek a repedések”.⁷ Ez a vélekedés meglátásunk szerint túlzónak, és nem eléggé megalapozottnak tűnik, a régi hit megingása, ill. a törések ugyanis nem feltétlenül jelentik azt, hogy a hagyományos értékrend valójában megingott — követői és hívei Plautus korában is, sőt később is vannak, így lehettek még Augustus korában is „alapjai” a régi jó erkölcsök visszaállítását célzó propagandának. Az új

⁴ L. O. JUREWICZ: i.m.; 1. még HOFFMANN Zs.: A jószok és a jóslás Plautusnál. Antik társadalomtörténet problémái. Debrecen 1982, 151—169.

⁵ S. L. UTCSENKO: Dve skalü rimszkój szisztyemü cennosztyej. VDI 122 (1972/4) 19—33; Jescsó raz o rimszkój szisztyeme cennosztyej. VDI 126 (1973/4) 30—47.

⁶ A. L. KAC: O szocialnoj napravlenosztyi tvorcsesztvo Plavta. VDI 147 (1979) 166—181; Szocialnaja napravlenosztyi tvorcsesztvo Plavta. VDI 151 (1980/1) 72—95.

⁷ A. L. KAC: i.m. (1980/1) 82 skk.

hatásokról egészen másként vélekedett Scipio és köre,⁸ valamint Terentius, és nekik volt igazuk.

A sajátosan rómainak tekintett erények és követendő mintának kitűzött eszmények széles körben hatottak és érvényesültek a köztársaság idején, sőt még a hanyatlás, a polgárháborúk korában is, jóllehet addigra már alaposan hitelüket veszítették, csak a rezignált múltbeteintés motívumai, politikai szólamok valamint a tendenciózus érvelés fegyvertárának kellékei voltak. Igen jellemző, hogy legteljesebb összefoglaló felsorolásukat éppen Cicero Catilináékkal polemizáló invectivájában találjuk. A Catilina elleni második beszéd⁹ egyik helyén — negatív párjaikkal szembesítve — a római erények és eszmények valóságos katalógusát sorakoztatja fel: *pudor, puditia, fides, pietas, constantia, honestas, continentia, aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia*¹⁰.

Az összefoglaló néven „*nova flagitia*”-nak nevezett új bűnök és aljasságok felsorolását Plautusnál is megtalálhatjuk. Ezzel kapcsolatos állásfoglalását a *Persa* c. darabban egy lánnyal mondatja el.

554—: *Si incolae bene sunt morati, id pulchre munitum arbitror:*

Perfidia et peculatus ex urbe et avaritia si exulant,

Quarta invidia, quinta ambitio, sexta obrectatio,

Septimum periurium, — ... Octava indiligentia,

Nona iniuria, decimum, quod pessimum adgressum, scelus:

Haec unde aberunt, ea moenita muro sat erit simplici.

Ubi ea aderunt, centumplex murus rebus servandis parumst.

A lányt a rabszolga éppen készülni eladni a kerítőnek, és arra a kérdésre, hogy eléggé védettnek tartja-e Athén városát, azzal felel a lány, hogy felsorolja a „*nova flagitia*” elemeit, amelyekről minden becsületes polgárnak óvakodnia kell. Az itt felsorakoztatott bűnök és hibák görög környezetben hangzanak el, azonban nem idegenek a Plautus-korabeli római társadalomtól sem. Plautus úgy véli, hogy város erős és jól védett, sőt bevehetetlen, ha mindezek a bűnök távol állnak a város polgáraitól. Bizonyosnak látszik tehát, hogy Cato és Plautus a társadalmi harcokban egy táborban küzdöttek. Plautusnál a pozitív tulajdonságokkal felruházott szereplők általában a régi erkölcsi rend hívei.

A pozitív erkölcsi tulajdonságok közül Plautus a legértékesebbeknek a következőket tartja: kötelességtudás, bátorság, jó hír, szorgalom és jóság. Ezen tulajdonságok viselői gyakran előkelő származású emberek, de akadnak köztük rabszolgák, sőt hetérák is. Nem alkotott Plautus olyan normatív típust, aki valamennyi felsorolt pozitívummal bírna, nem is lehetett ez a célja, viszont az általa kiemelt jó tulajdonságok összessége képet ad arról, milyen lehetett szerinte a *vir bonus*. Ezen erények sora szinte egybeesik a Scipio-elogiumok pozitív erénykatalógusával.

⁸ A Scipio kör tevékenységére vonatkozóan lásd: M. R. BROWN: A study of the Scipionis Circle. Iowa Stud. in Class. Lit. 1 (1934); I. LANA: Terenzio e il movimento filellenico in Roma. Riv. di Filol. 1947. 44—80, 155—175; W. ENSSLIN: Die Demokratie und Rom. Philologus 82, 12—328; A. E. ASTIN: Scipio Aemilianus. Oxford 1967; P. GRIMAL: i.m. 143 skk.; vö. még TRENCSENYI-WALDAPFEL I.: Das Zeitalter der Scipionen in den Werken von Cicero. Acta Sessionis Ciceronianae. Warsawa 1960.

⁹ Cic. in Catilinam II 11,25

¹⁰ Vö. a de rep. I 2,2-ben olvasható felsorolást: *virtus, pietas, religio, iustitia, fides, aequitas, pudor, continentia, adpetentia laudis et honestatis, in laboris et periculis fortitudo*.

ezenkívül emlékeztetnek a római mitológiában magasztalt és követésre ajánlott tulajdonságokra. Egy ebben a szellemben megalkotott példakép a *Mostellaria* c. darabban a korábban igen takarékos, becsületes, mások szemében példaképnek számító ifjú, aki később könnyelművé, léhává és pazarlóvá lett, amiért csakis saját magát vádolja.

Most. 149-: *Cor dolet quom scio ut nunc sum atque ut fui*

quo neque industrior de iuventute erat

+ + + + *arte gymnastica:*

disco, hastis, pila, cursu, armis, equo

vicitabam volup,

parsimonia et duritia disciplinae alieis eram,

optumi quique expetabant a me doctrinam sibi.¹¹

A jó és rossz erkölcsök küzdelme igen szemléletes módon fogalmazódik a *Trinummus* c. darabban.¹² A darab fő témája az ifjú Lesbonicus társadalmi presztízisének a megmentése.¹³ Ez a darab egyébként számos olyan elemet tartalmaz, amelyek képet adnak a szerző nézeteiről a jó és rossz erkölcsök vonatkozásában. Megaronides az öreg, arra panaszkodik, hogy az emberek csupán a saját, személyes érdekeikkel törődnek. Aggódik a rossz erkölcsök rohamos térnyerése miatt a másik öreg, Philto is, aki intelmeket és tanácsokat is megfogalmaz fia Lysiteles számára. Hasonló tartalmú Stasimus rabszolga monológja is.

Trin. 1032—: *nam nunc mores nihili faciunt quod licet nisi quod lubet*

ambitio iam more sanctast, liberast a legibus;

scuta iacere fugereque hostis more habent licentiam:

petere honorem pro flagitio more fit ...

Strenuos <os> praeterire more fit ...

mores leges perduxerunt iam in potestatem suam,

magi que is sunt obnoxiosae quam parentes liberis.

Stasimus is az új szokásokat kárhóztatja az általános erkölcsi hanyatlás miatt. A romlott, erkölcstelen emberek károsak a társadalom egészére nézve, miközben formálisan őseik erényeit magasztalják. A régi jó erkölcsök megromtójának, az új, Plautus korában uralkodó morálnak a legfontosabb elemei a becselenség és az aljasság, ami megzavarja az embereket, és ezzel a társadalom morális egyensúlyát is megbontja. Az ifjú Lysiteles arra a konklúzióra jut, hogy tetteinket a jó és értelmes dolgok felé kell irányítanunk, így nyerik el jutalmukat az erényesek: *rem, fidem, honorem, gloriam, gratiam*. Gondoljunk csak Catónak fiához írott intelmeire, mintha Plautus nevelési elveit egyenszen Catóról mintázta volna. Cato igen gondosan neveltette fiát, a fia nevelése érdekében írott munkáiban ugyanaz az elv tükröződik, mint amit censorként a saját gyakorlatában érvényre juttatott. Igazat kell tehát adnunk Cicero idevágó megállapításának: *orationi vita admodum congruens*¹⁴.

¹¹ Hasonlóan nyilatkozik önmagára vonatkozóan Cato: így E. MALCOVATI: *Ortorum Romanorum fragmenta*. Torino 1955²; lásd még MARÓTI E.: *Terentiana*. *AntTan* 7 (1960) 35.

¹² L. még G. PETRONE: *Morale e antimorale nelle comedie di Plauto*. Palermo 1977.

¹³ Bővebben lásd: *Mos maiorum* Plautusnál. *AntTan* 24 (1977) 153 skk.

¹⁴ *Cic. de rep.* II 1.1.; Cato nevelési elveihez l. még TRENCSENYI WALDAPFEL I.: *Terentius vígjátéka* Aemilius Paulus temetésén. *AntTan* 5 (1957) 129—167.

A 2. pun háborút követő időszakban Rómában meglehetősen központi helyre került a nevelés kérdése. Ebben a vonatkozásban is egyértelműen megnyilvánul a régi és az új szemlélet ütközése. Ez az ellentét Plautusnál is érzékelhető. A *Bacchides* c. darabban pl. Lydus, az öreg pedagógus rabszolga zsörtölődik neveltje életmódja miatt.

Bacch. 376—:

ut celem patrem,

*Pistoclere, tua flagitia aut damna aut desidiabula?
quibu' patrem et me teque amicosque omnis adfectas tuos
ad probrum, damnum, flagitium appellere una perdere.
neque mei neque te tui intus puditumst factis quae facis,
quibu' tuom patrem meque una, amicos, adfinis tuos
tua infamia fecisti gerulifigulos flagiti.*¹⁵

A régi római nevelés eszménye Cincinnatus alakjában testesült meg — a paraszti munkára a birtok irányítására kívánta nevelni és felkészíteni az ifjakat.¹⁶ Szintén nevelési elveket fogalmaz meg Plautus a *Mostellaria* c. darabjában.

Most. 120—: *primumdum parentes fabri liberorum sunt:*

*i fundamentum supstruunt liberorum;
extollunt, parant sedulo in firmitatem,
et ut <et> in usum boni et in speciem
poplo sint sibi, huius materiae reparant
ne sumptus ibi sumptui ducunt esse,
expoliunt: docent litteras. iura, leges,
sumptu suo et labore
nituntur ut alii sibi esse illorum similis expetant.*

A darabokban helyenként határozott didaktikus célzat érezhető,¹⁷ azonban nem értünk egyet Kac állásfoglalásával, aki a didaktikus célzatot dominánsnak véli.

Az erények és hibák mint általánosan emberi tulajdonságok szerepelnek Plautusnál. Mindezek a tulajdonságok sajátosan rómaiak, a római etikai kereteken belül jutnak kifejezésre. Az erények összessége adja ilymódon a régi hagyományos római *virtust*, a hibáké pedig a *nova flagitia*-t. A Cato által hirdetett elvek és a Plautus-vígjátékokban tükröződő értékrend egybeesése arra enged következtetni, hogy a társadalmi harcokban Cato és Plautus azonos pozíciót foglaltak el. Plautus Róma virágzásának és a válság egyes szimptomái feltűnésének idején alkotott, ezért kelti életre darabjaiban a hagyományos értékrend egyes elemeit, ebben rejlik népszerűségének magyarázata hiszen a régi „*virtutes*” fogalma még nem üresedett pusztá szólammá Plautus korára.

¹⁵ MARÓTI E.: i.m. 28 skk.

¹⁶ Vö. *Merc.* 65 skk.

¹⁷ Lásd *Rud.* 1251 skk.

DIE „NOVA FLAGITIA“ BEI PLAUTUS

Die verschiedenen Tugenden bzw. Fehler werden in den Komödien des Plautus als allgemeine menschliche Eigenschaften dargestellt. Alle Erscheinungen zeichnen sich durch eine spezifische römische Abtönung in seinen Theaterstücken aus und finden innerhalb der Rahmen der römischen Ethik ihren Ausdruck. Die Gesamtheit der Tugenden macht also auf diese Weise die althergebrachte *virtus* der Römer aus; die neuen Sünden und schädlichen Ideen werden zusammenfassend als *nova flagitia* bezeichnet. Die Koinzidenz der durch Cato den Älteren betonten Prinzipien und der durch die Theaterstücke des Plautus reflektierten Wertordnung ist ja wohl kein Zufall, sie läßt nämlich darauf schließen, daß man Cato und Plautus in ein und demselben Lager der gesellschaftlichen Kämpfe findet. Die Schaffensperiode des Plautus fällt auf die Blütezeit von Rom, bzw. auf die Zeit des Erscheinens von gewissen Symptomen der Krise, deshalb macht er einige Elemente der traditionellen Wertordnung der Römer in seinen Dramen lebendig, darin liegt ja die Erklärung für seine Beliebtheit, denn der Begriff der alten *virtutes* hatte sich damals noch nicht zur leeren Phrase entwertet.

MARÓTI EGON

HARMADIK PARTHUS HADJÁRAT?

Az Ökortudományi Társaság 1985. évi január 18-i felolvasó ülésén Schiller Vera gondolatébresztő előadást tartott „A harmadik parthus hadjárat” címen. Fejtegetései során az alábbi (mint látni fogjuk, látszólagos) ellentmondásból indult ki: Augustus a *Res Gestae* 29. pontjában a következőket közli: *Parthos trium exercitum Roman(o)rum spolia et signa mihi ... reddere coegi*. A történeti hagyomány viszont csak két olyan Parthia ellen vezetett hadjáratot tart számon, amely Rómára nézve ilyen csúfos vereséggel végződött, Crassus és Antonius hadjáratát i. e. 53-ban ill. 36-ban. A rejtélyes harmadik római hadjáratnak már Augustus uralma idején, 27—20 között, közelebből 25—24 táján kellett lezajlania, mégpedig az Arabia Felix ellen indított expedícióval egyidejűleg, amely utóbbi a kelet felé indított nagy, átfogó római offenzíva része volt.

1. A lényeges kérdés tehát a harmadik parthus hadjárat mibenléte. Erre vonatkozóan az a véleményem, hogy nehéz feltételezni Augustusról akkora ügyetlenséget, hogy maga hívja fel a figyelmet egy olyan — Crassus és Antonius kudarc mellett — szinte feledésbe merült vesztes hadjáratra, amely már az ő *auspicium*-a alatt folyt le.

1. 1. Augustus fogalmazásmódja az egész műben következetesen céltudatos. Ez kiviláglik az adott összefüggésből is. A *Res Gestae* c. 29. a következőképpen kezdődik: *Signa militaria complur(a) per alios d(u)ces am(issa) devicti(s) hostibu)s re(cipe)ravi ex Hispania et(Gallia et a Dalm)ateis*. — Nyilvánvalóan ugyanígy értendő a folytatás is, hiszen a három kérdéses hadsereg vezérei közül ketten, Crassus és Antonius valóban *alii duces* voltak. A maga „egyeduralma” alatt indított hadjáratok esetében *expressis verbis* jelzi ezt a tényt (ha beszámolója különben nem is mindig teljesen objektív); vö. pl. c. 26.: *Classis mea; Meo iussu et auspicio ducti sunt (duo) exercitus* (vö. alább 00.1.); *classis mea*; c. 30.: *exercitus meus* ...

A punctum saliens tehát az, hogy volt-e ilyen harmadik hadjárat, egyáltalán fel kell-e tételezni ilyen római hadjáratot? Hiszen Augustus nem is három római hadjáratról, hanem három hadseregről beszél! Ezzel nem azt akarom mondani, hogy szerintem ilyen hadjárat nem is volt, hanem csak azt, hogy a kérdéses „harmadik” — valójában, mint látni fogjuk, időrendben második — és a két másik sokat emlegetett hadjárat között volt egy lényeges különbség: Crassus és Antonius esetében a rómaiak indítottak támadást Parthia ellen, *ennek* a hadjáratnak a során viszont a parthusok támadták meg az országukkal szomszédos római tartományokat, s jutot-

Az Ökortudományi Társaság 1985. évi február 15-i felolvasó ülésén rövidített formában elhangzott előadás teljes szövege.

tak el hadjáratuk során olyan távoli területre, ahová sem azelőtt, sem azután nem jutott el a parthus lovasság.¹

1. 2. Augustus bel- és külpolitikai eszmerendszere és propagandája egységes, összefüggő koncepciót alkot. A belpolitikában kezdettől fogva, már triumvir-korabeli harcai során hangsúlyozottan emlegette békés céljait. Ezzel kapcsolatban utalni lehet a Sextus Pompeius legyőzése utáni eseményekre, konkrétan arra, hogy az ifjú Caesar 36 november 14-én először a senatus, majd az összegyűlt városi nép előtt felolvasta jelentését addigi triumviri tevékenységéről, majd meghirdette a béke és a nyugalom visszatérését, a polgárháború befejezését. Ezt a bejelentést a senatus határozata alapján megörökítették: a Forumon felállították aranyozott szobrát ezzel a felirattal: 'A békének hosszú idő után szárazon és vizen való helyreállítása alkalmából'. A szobor képe szerepelt Octavianus egy sorozat ezüstpénzén is.² — A béke iránti általános társadalmi igény felismerése nyomán a béke megvalósítására való törekvését tehát már az egyeduralom megszerzése előtt hirdette; fokozott mértékben került előtérbe ez a szempont Actium után, a *principatus* megalapítását követően. A béke-gondolat propagálása nyilvánvalóan a közvélemény megnyerését célozta, s annak a belátását, elfogadását sugalta, hogy még mindig jobb az egyeduralom által biztosított nyugalom és békesség, mint a véget nem érő háborúskodás. Ezt már Tacitus is így látta, az a Tacitus, aki ugyan ritkán elfogulatlan, gyakran téved is, de mindig találóan fogalmaz, mint azúttal is, mondván: *cunctos dulcedine otii pellexit* (ann. I 2,1).

A békés külpolitikára való törekvésben bizonyára szerepe volt Augustus — enyhén szólva — szerény hadvezéri képességeinek is, amiért egész korai pályafutása és egyeduralma idején egyaránt a legkényesebb problémája az volt, hogy olyan embereket találjon legiói vezetésére, akik sikeresen tudják biztosítani Róma hatalmát és a maga személyes uralmát, de eléggé lojálisak ahhoz, hogy az utóbbit ne veszélyeztessék. Az igyekezet, Róma biztonságának minél kevesebb kockázat árán való megvalósítására, az egyetemes érvényű *Pax Augusta* koncepció azonban elsősorban Róma katonai erejének, a birodalom és szomszédai erőviszonyának józan, reális felmérésén alapult: az a hatalmas ember-veszteség, amit a római legiók a Caesar halálát követő polgárháborúk során elszenvedtek, eleve irreálissá tette minden olyan nagyarányú hódítás tervét, amire Caesarnak még lehetősége lett volna. Úgy látszik azonban, hogy a közvéleményben tovább éltek ezeknek a hódító hadjáratoknak a folytatására vonatkozó illuzórikus elvárások, hisz a korabeli irodalomban valóban lépten-nyomon találkozunk ennek kifejezésével.³ Jellemző, hogy

¹ Vö. H. BENGTON: Zum Partherfeldzug des Antonius. *SBAW Phil. -hist. Kl.* 1974: 1,13.

² Vö. MARÓTI E.: *AntTan* II (1964) 223; I. még uő. *AntTan* 6 (1959) 219—220.

³ A témához összefoglalóan I. H. D. MEYER: *Die Außenpolitik des Augustus und die Augusteische Dichtung*. Köln 1961. L. még A. OLTRAMARE: *Auguste et les Parthes*. *REL* 16 (1938) 112—138. (= Augustus. Hrsg. von W. SCHMITTHENNER: *WdF* 128. Darmstadt 1969, 118—139.) Megértéssel méltatja Augustus tartózkodó külpolitikáját, reális stratégiai érzékét. Nálunk legutóbb HAHN I. utalt arra (*AntTan* 30. 1983. I. 22. j.), hogy Horatius és Vergilius még a parthusok elleni teljes győzelmet hirdették megvalósítandó feladatként.

Horatius még akkor is római támadásokat („*impetus nostros*”) említ, amikor valójában elcsúszott offenzíváról volt szó.⁴

2. 1. A parthusok 36-ban sikeresen visszaverték Antonius támadását, hatalmas győzelmet arattak felette és óriási veszteséget okoztak a római hadseregnek.⁵ — A meg-megújuló belviszályok azonban ezt követően is passzivitásra kényszerítették őket. Augustus tehát a továbbiak során joggal ítélhette meg úgy a helyzetet, hogy birodalmát nem fenyegeti közvetlen veszély Parthia részéről, ezért keleten maga is tartózkodóbb külpolitikát folytatott. Egész uralma alatt egyetlen támadást indított keleten, Aelius Gallus hadjáratát Arabia Felix ellen (i.e. 25-24), azonban ez sem járt kézzelfogható eredménnyel.⁶ A vállalkozás kudarcában a parthusoknak természetesen semmi szerepük sem volt. IV Phraatés ezekben az években különben sem volt abban a helyzetben, hogy komolyabb fegyveres konfliktusba bonyolódjék Rómával, hisz épp 25-ben sikerült visszaszereznie trónját, miután előzőleg Tiridatés a parthus nemesség támogatásával elűzte őt. Erre a trónviszályra Horatius is utal, akit a maga korabeli külpolitika vonatkozásában a parthus-kérdés foglalkoztatott a legélénkebben: *Medus infestis sibi luctuosis/dissidet armis.*⁷ — Tiridatés, mint ismeretes, Szíriába, majd Rómába menekült; s magával vitte Phraatés egyik fiát. Ez érzelmileg aligha rendítette meg Phraatést, hisz tudjuk, trónra kerülését követően hidegvérrel mérszároltatta le sorjában közel harminc testvérét, majd mikor apja, az öreg Oródész ezt kifogásolta, őt is eltette láb alól; van olyan híradásunk is, hogy elsőszülött fiát is megölette. Azonban az a tény, hogy az egyik fia a nagy nyugati rivális kezében van, úgy is mint potenciális trónkövetelő, el kellett hogy gondolkodtassa. S valóban, két év múlva, 23-ban követek útján Augustustól Tiridatés és a fia kiadatását kívánta. A tárgyalásokról viszonylag jól tájékoztatnak antik forrásaink; tudjuk, semmiféle ezt közvetlenül megelőző római hadjáratról, vereségről nem esett szó — s ilyenre vonatkozóan egyetlen forrásadatunk sincs, feltételezése tehát megalapozatlan. A kérdéses harmadik összecsapás tehát nem Augustus egyeduralma idején történt, hanem — mint látni fogjuk — még a triumviratus korában.

2. 2. S mi a helyzet azzal az elképzeléssel, amely az Arabia Felix elleni hadjárat hátterében egy nagyszabású, átfogó keleti offenzívát állít? Nos, Augustus beszámolója, tehát a mérvadó „hivatalos” változat az arabiai hadjáratról kapcsolatban az Aethiopia elleni vállalkozásról beszél csak, s természetesen csak az eredményekről; azt, hogy az aethiópok elleni vállalkozás Egyiptom első helytartójának, a szerencsétlen sorsú Cornelius Gallusnak a nevéhez fűződik, arról természetesen hallgat, akárcsak az arabiai vállalkozás kudarcáról: *Meo iussu et auspicio ducti sunt*

⁴ C. III 6, 10—11. R. HEINZE megjegyzésével, in: Q. Horatius Flaccus. Oden und Epoden⁷. Berlin 1930, ad I. L. még alább 48. l.

⁵ H. BUCHHEIM: Die Orientpolitik des Triumvirs M. Antonius. AHAW Phil.-hist. Kl. Jg. 1960: 3. 30—46.

⁶ Az alábbiakhoz I. F. GEYER: Tiridates. RE VI A (1937) 1439—40. nr. 4. N. A. MASKIN: Augustus principatus. (Ford. BORZSÁK I.) Bp. 1953, 422—424. K. SCHIPPMANN: Grundzüge der parthischen Geschichte. Darmstadt 1980, 45—46. Aelius Gallus arabiai hadjáratának topográfiai kérdéseiről I. A. DIHLE: Der Zug des Aelius Gallus. In: Umstrittene Daten. Köln-Opladen 1965, 80—84.

⁷ C. III 8, 19—20. L. még H. D. MEYER: i.m. 32. IV. Phraates 25. évi hadjáratához I. még SCHIPPMANN: i.m. 45—46.

(duo) exercitus . . . in Aethiopiam et in Ar(a)hiam, quae appel(latur) Eudaimon . . . In Arabiam usque in fines Sabaeorum pro(cess)it exercitus ad oppidum Mariha (c. 26). A vereségről itt sincs említés. A lényeges eltérés viszont az, hogy az első helyen a meo iussu et auspicio megfogalmazás szerepel, a tárgyalt helyen (c. 29.) pedig a signa militaria per alios duces amissa . . .

A legrészletesebb, precíz adatokban bővelkedő — és tárgyilagos — beszámolót Strabóntól kapjuk (XVI 4, 22—24, p. 780—182). Strabón nem kendőzi el a római kudarcot sem, ám egy Parthia elleni vállalkozásról ő sem tesz említést. Erről az adott körülmények között természetesen nem is lehetett szó, hiszen Aelius Gallus hadserege csak egy része volt az egyiptomi haderőnek.⁸ Márpedig Strabón alaposan tájékozott lehetett az aktuális helyzetről, hisz nemcsak az események kortársa volt, hanem a hadvezér Aelius Gallus barátja is,⁹ aki magával vitte őt Egyiptomba.¹⁰ Cassius Dio (LIII 29. 3—8.) sem tud másról, mint az Arábia elleni első és egyetlen római támadásról. Ám, ha egy kicsit körültekintőbben belegondolunk a korabeli helyzetbe, nem is feltételezhetünk többet. Ne felejtjük el ugyanis, hogy Augustus 24 februárjában tért vissza Hispaniából, ahol kerek három évig volt távol: ilyen helyzetben elképzelhetetlen egy nagyobbbszabású, átfogó keleti offenzíva tervének előzetes kidolgozása, a hadjárat előkészítése és megindítása. Ám azt is láthattuk, hogy erre Rómának a parthus állam akkori belső helyzete miatt nem is volt semmi szüksége. Tehát teljesen indokolatlan feltenni azt a kérdést, hogy az Aelius Gallus-féle Arábia elleni háború nem csak része volt-e egy átfogó tervezett keleti hadjáratnak, amelynek folyamán a sereg egy része Arábiába, más része pedig a Parthus birodalom felé vonult volna, s amelynek célja Parthia annaktálása volt.

Dehát a kor költői — úgymond — együtt emlegetik a két hadjáratot! Valóban? Csak ezeket? Nos: Vergilius az *Aeneis* — csonkán! — idézett helyén (VII 604—606) az arabok és a parthusok mellett említi a getákat, a hyrcanusokat és az indusokat is. India Propertiusnál (II 10, 15) is szerepel. S mintha Horatius is távolabbra célozna az I 29. sz. *carmen*-ben: *sagittas tendere Sericas* (9.).

S egyáltalán, hogy állunk Horatius közlésével a parthusok elleni háborús készülődéssel kapcsolatban? Nos, ha nemcsak a kiragadott félmondatokat, sorokat nézzük, hanem az összefüggő részleteket, akkor a következőket látjuk (C. I 12, 53—7.):

*Ille seu Parthos Latio imminentis
egerit iusto domitos triumpho
sive subiectos Orientis orae
Seras¹¹ et Indos,
te minor latum reget aequos orbem¹².*

⁸ Strab. XVIII 1. 54. (p. 820). A sereg zömével Cornelius Gallus az ethiópok ellen harcolt.

⁹ Strab. II p. 118. — Az arabiai hadjáratához I. V. GARDTHAUSEN: Augustus und seine Zeit. I. Leipzig 1891, 793—796.

¹⁰ Uo. I 788.

¹¹ Kilitükre vonatkozóan I. legutóbb A. DIHLE: Serer und Chinesen. In: Antike und Orient. SHAW Suppl. 1983:2. Heidelberg. 201—215. — Vö. később C. IV 15, 22—24: *Getae, Seres, Persae* etc.

¹² Vö. még pl. C. III 14, 15—16: *tenente / Caesare terras*. — Különben meglehetősen ügyetlenség lett volna Horatiustól 23-ban egy olyan versgyűjteményt kiadni, amely Crassus megbosszulását szorgalmazza — egy-két évvel azt követően, hogy Augustus seregei vereséget szenvedtek a parthusoktól!.

Láttnivaló, hogy itt megint csak a H. D. Meyer által oly meggyőzően végig elemzett világhódító szövegekkel, világuralmi ábrándokkal állunk szemben. — És „a háború kétségtelen megindulását” igazoló Propertius-elégia (III 4.), amely „nyilvánvalóan Parthia megtámadását írja le” — valóban „egy Parthia teljes annektálására irányuló háború konkrét leírása”? Ezek a parafrázis-szerűen ismételt elhangzó kinyilatkoztatások nem győznek meg, még azzal a bizonyítékkal sem, hogy Csengery János 1897-ben megjelent kétnyelvű kiadásában az elégia „A parthus háború előtt” címet adta — nem pedig a „Parthus háborúról”, ahogy arra Schiller Vera emlékszik. A korszerű álláspont ennek homlokegyenest az ellenkezője. S hogy ne csak a kérdés már említett monografikus feldolgozója, H. D. Meyerre hivatkozzunk (i. m. 76. 1.), utalni lehet E. Wistrand fejtegetéseire is, amelyekben legutóbb alapos elemzésnek vetette alá a kérdéses elégia.¹³ De talán elég idézni az elégia első két sorát, s menten látjuk, mi a helyzet:

*Arma deus Caesar dītes meditatur ad Indos
et freta gemmiferi findere classe maris . . .*

S annak, aki nem akar az *unius addictus magistri* hibájába esni, az nem érheti be pl. Debevois megállapításainak a rekapitulálásával, a feldolgozásokban hivatkozott auktorhelyek felsorolásával, csonka idézetek kiragadásával, hanem végig is olvassa azokat, (s horrendum dictu: egyebeket is!): annak el kellett volna gondolkodnia azon, hogy Propertius itt csak Crassus vereségére utal (9.: *Crassos clademque piate*)¹⁴, amikor máskor csak a Crassus által elvesztett hadijelvények visszaszerzésére buzdít: *Crassi signa referte domum!* (III 5, 48.)¹⁵

Igaz, akkor nyomban nem lehetne akkora jelentőséget tulajdonítani annak, hogy Antonius 36-ban csak Crassus hadijelvényeit és fogságba került katonáit követelte vissza a parthus királytól, legalább is Plutarchos (*Ant.* 37, 2) és Cassius Dio (XLIX 24, 3—5. — és nem XXIV 5) egymásnak több ponton is ellentmondó előadása szerint.¹⁶ Márpedig ez alkalmasint annak igazolására szolgálhatott volna, hogy a kérdéses harmadik római vereség Antonius hadjáratának kudarcra *után* következett be, nem pedig éppen azt megelőzően. Különben, ha Antonius csak ezeket követelte volna vissza, az sem lenne meglepő, tekintettel arra a tartós sokk-hatásra, amelyet Crassus és seregének pusztulása váltott ki Rómában, s a megszégyenítő vereség nyomán kialakult revans-vágyra.¹⁷ Ez a magyarázata annak, hogy — mint láttuk —

¹³ E. WISTRAND: Poetic Patriotism under Augustus — Prop. 3, 4. and Hor. *carm.* 3, 14. In: *Miscellanea Propertiana*. Göteborg 1977, 9-. — Mellesleg az elégia 9—10. sorának alanya a 3. sorbeli *virī*, — akárcsak a 7—8. soré: az *ite* stb. imperativusok a *virī*-re vonatkoznak, tehát szó sem lehet logikai törésről, azaz vocativusokról, mint W. véli!

¹⁴ Vö. II 10, 14. IV 6, 83—84. L. még Hor. c. III 5, 4. Ovid. *f.* V 583. 585. VI 465—468.

¹⁵ Hasonlóképpen csak a Carrhaenál elvesztett hadijelvényeket említi pl. Suetonius, *Tib.* 9, 1. Florus II 34, 63. Eutrop. VII 9. Oros. VI 21, 29. is. — Különben Horatius, Propertius és mások hangvételének békésebb fordulását a parthusokkal szemben természetesen nem Agrippa és Iulia házassága váltotta ki, hanem a hadijelvények és a hadifoglyok visszaszerzése.

¹⁶ Plutarchos elbeszélése — forrásának — Antoniuszal szembeni elfogultságáról illetőleg Cassius Dio tárgyi tévedéseiről l. K.-H. ZIEGLER: Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Wiesbaden 1964, 35—36. BENGTON: i. m. 12, 20—21.

¹⁷ Vö. Appianus, b. c. V 26, 275. L. még ZIEGLER: i. m. 42. CH. WITKE: Horaces' Roman Odes. A critical Examination. Leiden 1983 (Mnemos. Suppl. 77.), 60.

forrásaink zöme csak Crassus esetét említi, részben még azok is, akik már Antonius kudarcra után vagy éppen arról is írtak. Különben nem érdektelen, hogy maga Cassius Dio is, amikor arról beszél, hogy Augustus 20-ban erőfítogtató arméniai felvonulásával alátámasztott diplomáciai nyomással kikényszerítette a hadijelvények és a foglyok kiszolgáltatását, szintén csak Crassus és Antonius esetét említi,¹⁸ jöllehet a kérdéses harmadik hadjáratnak illetőleg római vereségnek Schiller V. szerint ezt megelőzően kellett megtörténnie. Mindebből pedig Sch. érvelésének „logikája” szerint annak kellene következnie, hogy Augustus is csak a Crassus veresége során elvesztett hadijelvényeket követelte vissza, tehát Antonius veresége csak azt követően történt meg. Mit lehet erre mondani?! A legtalálhatóbban talán Bengtsonnak (i.m. 9. l.) más összfüggésben tett megjegyzését idézhetjük: „Wer so urteilt, mit dem wird man schwerlich streiten können, Gedanken sind nämlich zollfrei ...”

3. Ha tehát 'a harmadik parthus hadjárat' nem Antonius veresége után következett be, akkor mikor? Ennek a kérdésnek a tisztázása, a fejlemények jobb megértése kedvéért vissza kell utalnunk a Crassus veresége és bukása utáni helyzetre.

3. 1. A Carrhae melletti csata legmeglepőbb következménye az volt, hogy a parthusok nem használták ki igazán a győzelmüket, sikerük nem eredményezett lényeges változást az erőviszonyokban, a két rivális birodalom közötti határ megvonásában.¹⁹ Ennek egyik fő oka az lehetett — legalább is a folytatásból következtethetően —, hogy Oródés király a hadisikert aggasztóan nagynak ítélhette. Seregeit, mint ismeretes, a legbefolyásosabb parthus fejedelmi család sarja, az akkor még alig 30 éves Surena(s)²⁰ vezette, aki már korábban is jelentős sikereket ért el. Így pl. az ő segítségével győzte le Oródés a fivérét, III. Mithridatést, miután — 58/57-ben — közösen megölték apjukat, III. Phraatést. A Crassus fölött aratott győzelem Surenasnak az életébe került, Oródés ugyanis visszatérése után kivégeztette veszedelmesen tehetséges, sikeres hadvezérét,²¹ kétségkívül Róma szeren-

¹⁸ LIII 33, 2: ... τοὺς τε αἰχμαλώτους καὶ τὰ σημεῖα τὰ στρατιωτικὰ τὰ ἐν τῇ τοῦ Κράσσου καὶ ἐν τῇ τοῦ Ἀντωνίου συμφορᾷ ἄλονται κομισσῆσαι. Különben az a tény, hogy pl. Velleius (II 94, 4.) és Cassius Dio (LIV 8, 1.) szerint Phraatés Augustus támadásától felve szolgáltatta vissza a hadijelvényeket és a foglyokat, maga is azt mutatja, hogy támadásra, háborúra nem került sor. Vö. újabban M. R. CIMA: *Reges socii et amici populi Romani*. Milano 1976, 319. Augustus politikájához a IV. Phraatés és Tiridatés közötti trónviszály idején l. uo. 316—321. Tiberius arméniai hadjáratához l. M. PANI: *Roma e i re d'Oriente da Augusto a Tiberio*. Bari 1972, 18-. Egyébként, ha Augustus 3-4 évvel korábban valóban vereséget szenvedett volna a parthusoktól, nehéz lenne megmondani, mivel érte el a hadijelvények visszaszerzését!

¹⁹ Vö. N. C. DEBEVOISE: *A Political History of Parthia*. Chicago 1938 (= New York 1968), 96. ZIEGLER: i.m. 34. E. WILL: *Histoire politique du monde hellénistique*. Nancy 1967, II. 456. M.-L. CHAUMONT: *Études d'histoire parthe*. Syria 50 (1973) 197—222. BENGTSON: i.m. 13. CHIPPMANN: i.m. 38, 40.

²⁰ A név alakjának és jelentésének kérdéséhez l. P. HABEL: Surena(s). RE IV A (1931) 966—967. L. még. F. ALTHEIM-R. STIEHL: *Geschichte Mittelasiens*. Berlin 1970, 623—625.

²¹ Vö. Plut. *Crass.* 33, 8. L. még TH. LENSCHAU: *Orodes*. RE XVIII (1939), nr. I. 1138. SCHIPPMANN: i.m. 40. — D. TIMPE (*Die Bedeutung der Schlacht von Carrhae*. MH 19, 1962, 109) nem fogadja el Plutarchos indoklását, szerinte Surenas a hagyományos defenzív politikai hite volt, Oródés stratégiai elképzeléseiben pedig fordulatot idézett elő a Crassus felett aratott győzelem. Hasonlóan foglal állást J. VOLSKI: *Iran und Rom*. In: ANRW II 9 (Berlin-New York 1976), 204.

cséjére.²² Oródés azonban, úgy látszik, birodalma határainak növelésénél fontosabbnak tartotta uralma stabilitását. Surenas kivégzése, tekintettel befolyásos rokonságára, aligha zajlott le bonyodalommentesen, a belső feszültség fokozódása nélkül. Ennek hamarosan jelei is mutatkoztak. Ilyennek tekinthető már az is, hogy a parthusok a Crassus serege fölött aratott győzelmet követő második évben indítottak csak nagybobszabású támadást Syria tartomány ellen. Ennek is volt a király számára egy kényes epizódja. A parthus seregek Oródés fiának, Pakorosnak — valójában csak névleges — vezetésével lépték át az Euphratést. Támadásuk nem vezetett eredményre, sőt, az energikusan védekező Cassiusnak sikerült vereséget mérnie a parthus seregre és kikényszeríteni a visszavonulásukat. Ezt követően Cassius utóda, M. Calpurnius Bibulus mint Syria proconsula pedig kapcsolatot teremtett Orondopatésszel (szerepel Orontopatés, Ornodopatés néven is), Babylonia parthus helytartójával, aki ellenséges viszonyban volt Oródésszel. Sikerült őt rávennie, hogy kiáltsa ki a fiatal Pakorost apjával szemben ellenkirálynak.²³ Cassius Dio (XL 30,2) közléséből nem derül ki világosan, hogy ez megtörtént-e vagy sem, illetőleg, hogy Pakorost egyáltalán beavatták-e a tervbe. Azt viszont tudjuk, hogy Oródés hazahívta Pakorost; azonban apa és fia között nem került sor kenyértörésre, sőt a király bölcs megfontolással társuralkodójává tette meg Pakorost, aki a jelek szerint különben is a kedvence lehetett, s akinek korai halála utóbb búskomorrá tette az öregedő királyt, olyannyira, hogy az uralkodásról is lemondott.

Egyes kutatók szerint a carrhaei győzelmet követő időszakban lényeges fordulat következett be a parthus külpolitikában: feladták korábbi defenzív stratégiájukat, és a nyugat, a Földközi-tenger felé való terjeszkedést tűzték ki céljuknak.²⁴ Erre az első igazán kedvező lehetőség 40-ben mutatkozott, azt követően, hogy 41 őszén Antonius átadta Syria helytartóságát L. Decidius Saxának, majd eltávozott Alexandriába. A kecsgettető alkalomra az a Q. Labienus hívta fel Oródés figyelmét, aki még Cassius legatusaként járt először a parthus udvarban, majd Philippi után végleg ott talált menedéket.

3. 2. A negyvenes év kora-tavasán²⁵ hatalmas parthus lovas haderő kelt át az Euphratészen a bizonyítás vágyától hevülő Pakoros és az emigráns republikánus Q. Labienus vezetésével. Az előrenyomulás elsőprő lendületű volt. A hatalmas túlerőben lévő parthus lovasság döntő vereséget mért az Antonius syriai helytartója,

²² Mutatis mutandis hasonlóan szerencsésen alakult a helyzet Róma számára, mint a köztársaságot ezt megelőzően ért legsúlyosabb vereséget követően, nevezetesen Cannae után, amikor is a karthágói államvezetés megriadt Hannibál hatalmas győzelmétől, s azt követően gyakorlatilag megvonta további támogatását a Barkidától.

²³ LENSCHAU: i.h. 1139. J. MILLER: Pakoros. RE XVIII (1942) nr. I. 2437. DEBEVOISE: i.m. 103—104.

²⁴ Vö. TIMPE: i.h. VOLSKE: i.h. további irodalommal. SCHIPPMANN: i.m. 42—43.

²⁵ A 40—39. évi parthus hadjárat lefolyásához l. — a források közléseinek eltérő kronológiai értelmezésével: GARDTHAUSEN, i.m. I 225—227. II 107. W. DRUMANN-P. GROEBE: Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zum monarchischen Verfassung. I. Berlin 1899. 318. W. W. TARN: CAH X (1952), 47—52. TIMPE: i.m. 116. DEBEVOISE: i.m. 108. SCHIPPMANN: i.m. 41—43. L. még LENSCHAU: i.h. 1139—1141. MILLER: i.h. 2437—2438. F. MÜNZER: Q. Labienus. RE XII (1924), nr. 5. 258—260. Uő.: L. Decidius Saxa. RE IV (1904) 2271—2272). R. SYME: Who was Decidius Saxa? JRS 27 (1937) 127—137 (= Roman Papers. Oxford 1979. I. 31—41.)

L. Decidius Saxa vezette római hadseregére, amely Antiokhia és Apameia között sáncolta el magát. A vesztes csata után Decidius Saxa titokban elmenekült megerősített táborából attól tartva, hogy katonái, akiknek jórészt Antonius Philippi után Cassiusék legióiból sorozta be a maga seregeibe, követik Labienus, egykori társuk felhívását és átállnak hozzá, ami különben elmenekülése után meg is történt.

Ez a csata lehetett az, amelyikben a rómaiak elvesztették azokat a hadijeleket, amelyekre Augustus később a két közismert vereség következményei mellett utalt.²⁶ Tény, hogy a római csapatok vereségéről beszámoló, fentmaradt források *expresis verbis* nem említik a hadijelvények elvesztését. Hasonló a helyzet azonban Antoniuszal kapcsolatban is, akinek csatavesztését, viszontagságos visszavonulását, veszteségeit Plutarchos igen részletesen ismerteti (*Ant.* 38—51), hadijelvényeinek elvesztéséről egy szót sem ejt, pedig kétségtelen, hogy a *Res Gestae* 29. pontjában említett három eset közül az egyik az övé volt. Ne felejtjük el azonban azt sem, hogy a korból és a korra vonatkozóan fentmaradt források igen hézagosak. Kétségtelennek látszik viszont az, hogy pl. Pompeius Trogus műve elveszett XLII. könyvében egymást követően adta elő ezt a Rómára nézve szégyenletes három eseményt, amiről a *Res Gestae*-ben szó van; ti. a kérdéses könyv fentmaradt prologusában a következők olvashatók: ... *Orodes qui Crassum delevit, et Syriam per filium Pacorum occupavit. Illi successit Phraates, qui et cum Antonio bellum habuit.*²⁷ Ugyancsak egymást követő sorban ír a három eseményről a kortárs Strabón is: A parthusok ... a háborút kezdeményező Crassust visszaverték. Amikor azonban ők kezdtek háborút s Pakorost Ásiába küldték, hasonló sors lett a részük ... Antoniust, akinek egy arméniai volt a tanácsadója, elárulták és ezért szerencsétlenül háborúskodott.²⁸

Az esemény egykorú visszhangjával találkozunk a korabeli költészetben is. Erre vonatkozik Horatius már említett helye a 6. „római” ódából

*Iam bis Monaeses et Pacori manus
inauspiciatos contudit impetus
nostros et adiecisse praedam
torquibus exiguis renidet (9—12.)*

S erre a támadásra utal Vergilius is a *Georgica* I. könyvének a végén: *Hinc (kelet felől) movet Euphrates, illinc (nyugat felől) Germania bellum* (509.) Egyértelmű bizonyítékkal szolgál azonban Porphyriónak az idézett Horatius-helyhez fűzött megjegyzése: *bis Parthos rettulisse de nobis victoriam dixit, quia et Crassum antea et tum Decidium Saxam in Syria occiderant* ...

4. Megítélésünk szerint a felmerült alapkérdésre vonatkozóan a fentebbiekben már megtaláltuk a választ — nézzük mégis tovább az eseményeket, hogy jelentőségükre, horderejükre következtetni tudjunk. — Decidius Saxa kíséretével nyugat

²⁶ Ezt a lehetőséget már MOMMSEN felvetette: *Res Gestae Divi Augusti. Ex monumentis Ancyranis et Apollinensibus iterum editis* — Berolini 1883, 125. E. DIEHL (*Res gestae divi Augusti. Das monumentum Ancyranum*³. Bonn 1918, ad 1.) Crassus 53. és Antonius 40. és 36. évi esetére vonatkoztatja. Decidius Saxa legióit tartják a kérdéses harmadik hadseregnek MASKIN: i.m. 424. H. VOLKMAN: *Res Gestae Divi Augusti*¹. Berlin 1969, 51.

²⁷ Vö. Iustin. XLII 4: *Orodes ... Crassumque imperatorem cum filio et omne exercitu Romanorum delevit. — ... post belli finem rursus Pacoro duce inita cum Labieno societate, Syriam et Asiam vastavere.* 5: *Huic Antonius ... bellum ... intulit, sed graviter proeliis vexatus, a Parthia refugit.*

²⁸ XVI 1, 28 (p. 748). Vö. fentebb 43. l. és 9. 10. jegyzet.

felé vette útját, hogy Cilicián át eljusson Asia tartományba. A menekülőket Labienusék szinte akadálytalanul követték, ami a római határvédelem akkori gyengeségét mutatja. Hiszen Cicero a maga ciliciai helytartósága idején (51-ben) — az akkori parthus előrenyomulás kapcsán — a következőket írta: ... *duo sunt enim aditus in Ciliciam ex Syria, quorum uterque parvis praesidiis propter angustias includi potest, nec est quidem Cilicia contra Syriam munitius* ... (ad fam. XV 4,4.). — Saxa, mielőtt üldözői utólérték volna, öngyilkos lett. Ezt követően az átállt rómaiakkal gyarapodott parthus sereg kettévált, Pakoros a maga lovasai élén végigvonult a tengerparton Palesztina felé; útközben — Tyros kivételével — minden várost elfoglalt, a palesztinai viszonyokat a parthus érdekeknek megfelelően rendezte: ezeknek az eseményeknek témánk szempontjából nincs jelentősége. — Labienus is gyors iramban végigvonult az Anatóliai-félszigeten. Elősegítette ezt az a körülmény, hogy Ariarathés, Kappadokia, I. Antiochos Kommagené királya, Oródés apósa érthetően parthus-barát volt, s a galatai Kastór sem tett kísérletet feltartóztatásukra; Ásiában pedig a rómaiak — Brutusék és Antonius emberei — által egyaránt kiszípolozott lakosság hasonló rokonszenve kísérte, mint annak idején VI. Mithridatész Eupatórt. A városok zöme megnyitotta előttük kapuit, s így szinte akadálytalanul jutottak el Asia tartomány nyugati részeig. L. Munatius Plancus, Antonius újonnan kinevezett helytartója kénytelen volt átmenetileg a közeli szigetekre menekülni. Labienus felvette az *imperator* címet, pénzt veretett a saját arcképével és *Q. Labienus Parthicus imperator* felirattal.²⁹

Közben Antoniust a perusiai háborút (41—40.) követő politikai bonyodalmak tartják távol keleti hatalmi szférájától Itáliában.³⁰ Mikor megérkezett, Octavianus lezáratta előtte a brundisiumi kikötőt. A kettejük seregei közötti végzetes összecsapást azonban éppen katonáik, Ceasar egykori veteránjai akadályozták meg; majd Asinius Pollio és Maecenas tárgyalásai nyomán megkötötték a brundisiumi békét. Ezt követően — ha csak átmeneti jelleggel is — rendezik viszonyukat a Sziciliát megszállva tartó Sextus Pompeiusszal, a misenumi békében. Majd kettejük közötti teljes egyetértés helyreállításaként létrejött tarentumi béke³¹ megpecsételéseként Antonius elveszi triumvir-társa megözvegyült nővérét, Octaviát, akivel, s időközben megszületett gyermekükkel a következő évben elutazik Athénbe.

Az időközben keletről érkezett aggasztó hírek hatására Antonius még 40 őszen elküldte keletre, Syria proconsulaként P. Ventidius Bassust,³² aki a következő évben két győztes csatát vívott a parthus seregekkel; a második összecsapásban elesett

²⁹ A fentmarad aureus-ok és ezüst denarius-ok Labienus szakállas profilját mutatják, a fej körül az idézett felirattal; a verzón egy felszerszámozott ló látható, amelynek nyergéről tegez lóg le. Újabbán I. G. BELLONI: *Le monete romane dell'età repubblicane*. Milano 1960. 267. és 268. l. ill. Tab. 56., nr. 2242. M. H. CRAWFORD: *Roman Republican Coinage*. Cambridge 1974. I. 259. ill. II. Plate LVIII nr. 5. L. még II 604. és 742. pp.

³⁰ Az alábbiakhoz I. MASKIN, i.m. 180—. H. BUCHHEIM: i.m. 30—46. MARÓTI E.: *AntTan* 6 (1959) 216—. 11 (1964) 220—. E. GABBA: *The Perusine war and triumviral Italy*. HSPh 75 (1971) 139—160. H. BENGTON: *M. Antonius. Triumvir und Herrscher des Orients*. München 1977. 173—179.

³¹ Octavianusnak a tarentumi békekötéssel kapcsolatos propagandájához újabbán I. KAZAI M.: Az „Iter Brundisinum” célzatának kérdéséhez. AAA Suppl. II. Szeged 1979. 9—15.

³² A Ventidius küldetésével, hadjáratával kapcsolatos kronológiai problémákhoz I. H. GUNDEL: P. Ventidius Bassus. RE VIII A (1955) 807. BROUGHTON: MRR II 383. 388. 393. pp. ad ann. 40—39—38. BUCHHEIM: i.m. 76. TIMPE: i.h. 116. DEBEVOISE: i.m. 114.

Labienus. Majd a következő évben (38-ban) Gindarosnál törbe csalta Pakorost és seregét, ismét győzelmet aratott felettük; a csatában maga Pakoros is életét vesztette. Asia és Syria tartomány ismét Rómáé ...

Arra vonatkozóan, hogy a Pakoros és Labienus vezette i.e. 40. évi parthus hadjárat során elszenvedett római vereség miért nem kapott a másik kettőhöz hasonló hangsúlyt a hagyományban, csak feltevessel válaszolhatunk. Abból kell kiindulnunk, miért került a másik két kudarc előtérbe. Crassus veresége és bukása mint eltörplendő szégyen a revans jogosultságát volt hivatva megalapozni. Antonius kudarca jól kiaknázható propaganda-lehetőség volt Augustus számára. Viszont Decidius Saxa seregének veresége idején Antonius távol volt a hadszíntértől, ezt nem lehetett ellene fordítani, s a gyors visszavágás következtében különben sem jelentett a másik két esethez hasonló presztizisvesztéséget Róma számára.

EGON MARÓTI

EIN DRITTER FELDZUG GEGEN DIE PARTHER?

Augustus berichtet im Punkt 29 seiner *Res Gestae* darüber, daß er die Auslieferung der früher verlorenen Feldzeichen von drei römischen Heeren von den Parthern forderte. Neulich hat man die Konzeption formuliert, nach der es sich hier — neben den bekannten Niederlagen des Crassus im J. 53 bzw. des Antonius im J. 36 — um einen Feldzug gegen das Partherreich handelt, den Augustus parallel zur Offensive gegen Arabia Felix im J. 25. begann. Auf Grund der umsichtigen und unvoreingenommenen Analyse der Quellen ist es aber festzustellen, daß der strittige Verlust der Insignien im J. 40 erfolgte, als eben die Parther die Ostprovinzen Roms (Syrien, Asien usw.) unter der Führung des Pakoros, des Lieblingssohnes von König Orodes und des Emigranten Q. Labienus angegriffen hatten.

A VII. SZÁZADI GÖRÖG IRODALMI NYELV THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS TÖRTÉNETI MŰVÉNEK TÜKRÉBEN

I. Két bevezető megállapítással kell kezdenem mondanivalómat. Először: minden okunk megvan abból kiindulni, hogy a vatikáni kódex, amelyre C. de Boor P. Wirth által revideált szöveg megállapítása épül,¹ nagyjából és egészében hiven adja vissza Theophylaktos Simokattés történeti művének a fogalmazását. Csak elenyészően kisszámú esetben merülhet fel olyan kérdés,² mint például az, hogy vajon nem a szöveg másoló(k) kezén változott-e a klasszikus attikai ἀντιθέτην perfectum a koiné korának kezdetén³ feltűnő ἀντιθέτειν⁴ formára a kézirati hagyományban.

Másodszor: Theophylaktos Simokattés ott, ahol forrását ismerjük, elég szorosan követi ugyan az előtte fekvő szöveget, de éppen stiláris szempontból nézve sohasem szolgálja másol: saját ízlése szerint átfogalmaz⁵ még akkor is nem egyszer, amidőn pedig szó szerinti (ἐπὶ λέξεως) idézést ígér.⁶ Így abból kell kiindulnunk, hogy a saját nyelvhasználatával teljességgel összeegyeztethetetlen fogalmazás nemigen tételezhető fel művében. Egy-egy általa használt forráshely grammatikája nem

* A XVIII. Nemzetközi „Eirene” Kongresszuson (Budapest 1988 augusztus 30.) francia nyelven elhangzott előadás kibővített szövege.

¹ TH. OLAJOS: Quelques remarques sur la tradition manuscrite de Théophylacte Simocatta. *Revue d'Histoire des Textes* 8 (1979) 261–266.

² Theophylacti Simocatae Historiae. Edidit C. DE BOOR. Editionem correctionem curavit ... P. WIRTH. *Stutgardiae* 1972, 415–416; itt néhány participium hibás egyeztetésénél ingadozik a kiadó anakolutia vagy téves másolás feltételezése között. Ugyanígy vélekedik néhány „hapax legomenon” esetében (p. 374: διαχειρῶ; 376: δυσανάντης; 380: ἐκτεμενίζω; 406: μελαινοφόρος).

³ Th(eophylactus) S(imocatta), Hist(oriae) III 17, 10.

⁴ ED. SCHWYZER: Griechische Grammatik I. München 1939, 127, 175: „jung-attisch”; H. W. SMYTH: *Greek Grammar*. Revised by G. M. MESSING. Cambridge (Harvard University Press) 1956, 210.

⁵ Ez legjobban ott figyelhető meg, ahol Theophylaktos (III 9,1–12,9) Ióánnēs Epiphaneus történeti művének fennmaradt első fejezeteiből merít (Historici Graeci Minores. Edidit L. DINDORFIUS. I. Lipsiae 1870, 371–382). Lásd TH. OLAJOS: Les sources de Théophylacte Simocatta historien. *Leiden* 1988, 29–32 („Les remaniements stylistiques effectués par Théophylacte”).

⁶ Simokattés (VII 17,3–45) például a Nilus áradásának különböző magyarázatait sorakoztatja fel. Forrása Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica* I 37,3–41,10. A bizánci szerző szó szerinti idézést jelez, valóságban azonban rövidít s főleg stilárisan is módosít forrása szövegén. A VI.–VIII. könyvekben a pompázatos theophylaktosi fogalmazás nem érvényesül a maga teljességében (TH. OLAJOS: Quelques remarques sur le style de Théophylacte Simocatta. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/3 [1982] 157–158), de mint a fenti példa is mutatja, egészen érintetlenül itt sem hagyja forrásai szövegezését történetirőnk.

jelentkezik idegen testként beékelődve a theophylaktosi nyelvhasználatú kontextusban.

2. Jakob Eibel, a történetírónk nyelvezetéről írott legalaposabb munka szerzője a következő megállapítást tette: „In Formenlehre und Syntax weicht Theophylaktos vielfach vom attischen Idiom ab.”⁷ Nos, ennek a megállapításnak az alakta nra vonatkozó része félrevezető. Általában ugyanis, a dualis⁸ használatát kivéve, nem találunk Simokattés történeti művében olyan ortográfiát, deklinált névszót, illetve konjugált igealakot, amely az attikai próza nyelvhasználatától alapvető eltérést mutatna.⁹ A kivételek elenyésző száma és főleg természete csak a szabályt erősíti (a τέθηκα ~ τέθεικα perfectum-képzés példájára feljebb már utaltam).

Theophylaktos előszeretettel sző homérosi idézeteket és reminiscenciákat történeti művébe stílári díszítő elemként. Az ilyen szövegrészekben természetesen az attikaitól különböző homérosi ragozás érvényesül a megfelelő szavaknál. A γόνο „tér” jelentésű főnév genitivusa például az attikai γόνου helyett az Iliasból (XI 547) kölcsönzött epikus γονός (VII 4,5).

A klasszikus attikai prózában a nem görög (például perzsa, szkíta, karthagói) földrajzi, nép- és személynevek elsőprő többsége ragozható alakban otthonos. A Septuaginta és az Újszövetség héber, illetve arám tulajdonneveinek többsége viszont ragozhatatlan, indeclinabile. S a keresztény szentírás nyelvhasználatja természetesen hatással volt a keletrómai birodalom államvallásának szellemében nevelkedett szerzőkre. Theophylaktos történeti művében nemcsak a ritkán előforduló bibliai nevek,¹⁰ hanem más idegen tulajdonnevek is viszonylag jelentős számban ragozhatatlanként szerepelnek. Így például orientális helységnevek hosszú sora -ön végződésű semlegesnemű indeclinabile alakjában jelentkezik: Anathön, Aphumön, Arzanön, Giligerdön, Matzarön, Monokartön, Rhësonchosrön, Sisarbanön, Solachön, Singarön, stb.¹¹ Nem ritka a ragozhatatlan formájú népelnevezés sem, kü-

⁷ J. EIBEL: Der Sprachgebrauch des Historikers Theophylaktos Simokattes. I. Teil: Programm des k. Gymnasiums Schweinfurt für das Schuljahr 1897/98. Schweinfurt 1898. 3.

⁸ Lásd pl. Th. S. Hist. V 6,4: δύοιν ποταμοίν (dualis!); VII 8,13: δύοι δὲ μεγίστοις (pluralis!); VII 12,6 et 14,4: ἀπό σημείων δύο (indeclinabile!); vagy II 7,6—7: ἄνδρες αὐτοματίζουσιν, δύο ἀδελφοί... ἄμφω δὲ ἥσθην ἡγεμόνε τῆς Ἀρζανηνῆς.

⁹ Theophylaktos (*Quaestiones physicae, prooemium* p. 7,11 ed. L. MASSA POSITANO. Napoli 1965) arra utal, hogy iskolatársaival „attikai dalt” (ὀδὴν Ἀττικὴν) tanul szerezni. Ezzel jelképesen bizonyára a klasszikus attikai nyelvezet elsajátításának követelményét emeli ki. Nem véletlenül használja következetesen az olyan attikai alakokat, mint γλώττα, θάλαττα, κρεῖττον. — A klasszikus attikai próza szabályait részletesen és világosan fogalmazza meg SMYTH és MESSING görög nyelvtana (vö. feljebb a 4. jegyzetet), felhasználva és tovább fejlesztve az alábbi mű anyagát: R. KÖHNER — FR. BLASS — B. GERTH: Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. I 1., 2., II 1., 2. Hannover 1890, 1892, 1898, 1904. Éppen ezért az alábbiakban elsősorban SMYTH—MESSING szabályaival fogom beszélni Simokattés nyelvhasználatának gyakorlatát. Különben a bizánci iskolai retorika, amelynek egyik legkiemelkedőbb képviselője éppen történetírónk volt, teljesen az atticizmus irányzatát követte; lásd pl. H. HUNGER: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I. München 1978. 67: „Unter Vernachlässigung, ja Verachtung der lebendigen Sprachentwicklung hielten die Attizisten an der Sprache der alten attischen Klassiker verbissen fest... Noch in der späten Palaiologenzeit galt es als höchstes Lob einer literarischen Arbeit, wenn ihr Stil als attisch bezeichnet wurde.” Vö. egyebek mellett G. A. KENNEDY: Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times. London 1980, 169.

¹⁰ Lásd pl. Th. S. Hist. IV 16,20: τὴν Ναζαρέτ; IV 16,18: τῷ νοτῷ Ἰσραήλ, etc.

¹¹ Lásd az „Index nominum et rerum”-ot C. DE BOOR — P. WIRTH Theophylaktos-kiadásában.

lönösen a steppei tájak és a Duna-vidék lakóiról szóló fejezetekben (például Ogör, Ouar, Zabender, Tarniach, etc.¹²). Ami a személyneveket illeti, közülük is nem kevés ragozhatatlan (például Apsich, Kurs, Tamchosrö, Golinduch, Annibal, stb.¹³); de van olyan is, például a híres perzsa trónbitorlóé, Bahräm Čöbînê, amelynek használatánál Theophylaktos érdekes módon ingadozik: hol az indeclinabile Baram (~ Varam)¹⁴ formát alkalmazza, hol az első deklinációs himnemű Baramēs¹⁵ alakot. Ugyanígy jár el Simokattés a kerszténység szent városának megnevezésekor: hol az indeclinabile Hierusalēm,¹⁶ hol a Hierosolyma¹⁷ alakban említi. Földrajzi elnevezésnél mellesleg arra is van példa, hogy két különböző ragozott alakváltozat fordul elő Simokattésnél; így egy Duna menti erőd neve hol az egyes számú Asē mon,¹⁸ hol a többes számú Asēma formában szerepel.¹⁹

3. Mindent egybevetve, ami az alaktant illeti, nem több a szabályt erősítő elenyésző kivételnél, ha Theophylaktos nyelvhasználata az attikai prózában sohasem vagy ritkán előforduló jelenségeket mutat fel. Az egyszerű mondatok mondattana esetében azonban némileg más a helyzet. Igaz, szerzőnk kitűnő retorikai képzésben részesült,²⁰ amely alapos nyelvtan-oktatásra épült. Eme nyelvtan-tanítás egyik főcélja a soloecismusok, azaz a mondattani hibák elkerülése lehetett.²¹ Ám a régi grammatikusok és bizánci utódaik sokkal kevésbé dolgozták ki a klasszikus próza mondattani szabályait mint az alaktanét.²² Talán ezért is található Simokattésnél néhány olyan pont, ahol a legalaposabb elméleti oktatás sem ellensúlyozhatta maradéktalanul azt a körülményt, hogy a korabeli ténylegesen beszélt nyelv immár messze-messze eltávolodott nemcsak Xenophón, Platon és Démosthénész attikai prózájától, hanem az ebből kifejlődött koiné nyelvallapától is.

Az egyik idetartozó jelenség, hogy a klasszikus attikai próza rendkívülien gazdag igeidő-rendszerének organikus funkciója elhalványodik, vagy éppen teljesen elvész Theophylaktosnál. Az igealakok teljes kicédulázásával még nem készültem ugyan el, de azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy a perfectum coniunctivusa és optativusa²³ egyszer sem fordul elő a több mint háromszáz nyomtatott

¹² Th. S. Hist. VII 7,3: τοὺς Ὀγῶρ; VII 8,16—17: οἱ Ταρνιάχ... τῶν Οὐάρ... τοὺς Ζαβενδέρ...

¹³ Th. S. Hist. I 9,10; 14,3—5; III 12,9; V 12,1.

¹⁴ Th. S. Hist. III 18,6, etc.

¹⁵ Th. S. Hist. IV 2,1 et 5; V 8,7, etc.

¹⁶ Th. S. Hist. IV 16,17.

¹⁷ Th. S. Hist. V 7,7; 12,12.

¹⁸ Th. S. Hist. VII 3,1.

¹⁹ Th. S. Hist. VIII 6,7.

²⁰ Stílusának híres patetizmusa világosan tanúskodik erről, és egyik műve, a *Quaestiones physicae* nem más mint rétoriskolai gyakorlat. Vö. H. USENER: Der heilige Tychon. Leipzig—Berlin 1907, 76: „Sein Dialog über physikalischen Probleme ist... eine Schularbeit. Er hat ihn als Jüngling vor einer Zuhörerschaft, unter welcher seine Lehrer und Mitschüler sich befanden... vorgetragen.“ Lásd még TH. OLAJOS: Quelques remarques sur le style... (vö. 6. jegyz.) p. 157, 162—163: „... éloquence trop pompeuse...“.

²¹ H. HUNGER: Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner II. München 1978, 12: „So heisst es... in den Prolegomena des Georgios Choïroboskos zu den Kanones des Theodosios... man müsse... Syntax und Stilistik studieren, um nicht... solözistisch zu schreiben.“

²² K. KRUMBACHER: Geschichte der byzantinischen Literatur. München 1897, 580: „... in Byzanz... stiefmütterlicher wurde die eigentliche Syntax behandelt.“ Lásd még H. HUNGER: i.m. II. 14—17.

²³ Mint pl. a λελύκω, λελύκοιμι (λελυκοίμην) alakok.

oldalnyi történeti munkában. Persze ezek az igei alakok a klasszikus attikai prózában is szórványosan jelentkeztek.²⁴ Így hiányuk az „Oikumeniké historia” szövegében nem sokat mond. Annál jellemzőbb viszont, hogy a klasszikus attikai-ban (s jórészt még a koinéban is) alapvetően megkülönböztetett jelentésármánylatú tempusok Simokattésnél teljesen analóg funkcióban sorakoznak egymás mellett. S ez nem kivételesen, hanem, túlzás nélkül mondhatjuk, tömegesen fordul elő.²⁵ A historikus számára mintha pontosan azonos jelentésű múltat fejezne ki a praeteritum imperfectum, az aoristos indicativi, a praesens perfectum, a praeteritum perfectum s a praesens historicum. Mint jellegzetes példát említhetem erre a VI. könyv egy helyét (VI 9,14), ahol Simokattés a bizánciaknak a szlávok felett aratott győzelmét és a közvetlenül ezután történt eseményeket írja le. A győztesek az elbizakodottságig felbátorodva dőzsölésre adták magukat (πρός τρυφήν κατεκλίνοντο), lerészegedtek (τῇ μέθῃ συρράπτονται), és elhanyagolták az őrködést (τῆς διαφρουρᾶς κατημέλησαν). E három egyidejű, egymással szorosan kapcsolódó cselekvés közül az elsőt praeteritum imperfectummal, a másodikat praesens historicummal, a harmadikat aoristossal fejezi ki Theophylaktos. Vagy a bizánci sereg perzsákon nyert fényes győzelméről szólva Simokattés a következőket írja: „... (a rómaiak) a perzsa tábornok is prédául ejtették, benne zsákmányukká tették a nagykirály sátrait és dicsőségesen hatalmukba kerítették a teljes felszerelést” (III 14,10). Az egyidejű cselekvéseket kifejező igék: ληΐζονται ... προενομεύσαντο... λαφυραγωγοῦνται, tehát az első praesens historicum, a második aoristos és a harmadik ismét praesens historicum. Avagy egy kicsit lejjebb (III 15,1): „A római sereg tetézte a perzsák bajait: Perzsia (Babylónia) belsejébe hatolt, ami útjába került, azt dúlta, kifosztotta, a pusztulás martalékává vált minden, amivel találkozott.” (τὸ Ῥωμαϊκὸν ταῖς Περσικαῖς συνεπετίθετο συμφοραῖς καὶ πρὸς τὰ ἐνδόμωχα τῆς Βαβυλωνίας ἐχώρησεν, κεραΐζεται τε καὶ περιτέμνεται πάντα τὰ ἐν ποσίν, καὶ τὰ ἐν τυγχάνοντα τῆς διαφρουρᾶς ἐγίνετο παρανάλωμα. Ebben a mondatban az egyidejű cselekvéseket praeteritum imperfectum (συνεπετίθετο), aoristos (ἐχώρησεν), praesens historicum (κεραΐζεται ... περιτέμνεται) és végül ismét praeteritum imperfectum (ἐγίνετο) igealakokkal fejezi ki a historikus. És folytathatnám a példák hosszú sorának idézését.²⁶

A másik olyan nyelvi jellegzetessége Theophylaktos történeti művének, amely a klasszikus attikai próza szintaxisától való eltávolodást félreismerhetetlenül mutatja az egyszerű mondatokban, a praepositioik használatának néhány vonása.²⁷ Például a ὥς adverbium accusativusszal álló praepositioiként a klasszikus görög prózában csak abban az esetben fordul elő, ha a névszó, amelyet bevezet, személyt jelöl. (A hellenisztikus kort megelőző időkből származó szövegekben az ettől eltérő szer-

²⁴ SMYTH—MESSING: i.m. 198—199.

²⁵ Vö. A. WERNER (Die Syntax des einfachen Satzes bei Genesios. Byzantinische Zeitschrift 31 [1931] 304) megállapításait „die in der byzantinischen Schriftsprache herrschende Verwirrung der Tempora” kapcsán.

²⁶ Th. S. Hist. I 4.4; 4.6; 5.3; 6.6; II 10.8; 16.3—4; III 15.15; 18.12; VI 10.2; VII 1.3; 1.8; 3.1; VIII 5.5, etc.

²⁷ J. EIBEL tanulmányában (Der Sprachgebrauch des Historikers Theophylaktos Simokattes. I.; vö. a 7. jegyz.) történetírónk nyelvezetét kutatva éppen a praepositio-használatot vizsgálta meg minuciózusan.

kesztés esetében megalapozott szövegromlást feltételeznünk.²⁸) Élesen eltér ettől a gyakorlattól történetírónk, akinél egész sor alkalommal nem személyt jelentő névszó tárgyesetével alkot hová kérdésre felelő határozót a ὥς, mint például ὥς τὸν χάρακα (II 6,4; III 1, 4; V 9, 12), ὥς τὰ οἴχοι (II 11,14), ὥς τὸ τέμενος (V 14,12), ὥς τὸ Μονοκάρτον (III 1,5).²⁹ Az ἀπὸ praepositio számjelzős hosszsmérték genitívusával csak a klasszikus attikai nyelv korának a lezáródása után kezdett távolság jelölésére szolgálni. Nos, Theophylaktosnál sokszor találkozunk ezzel a poszt-klasszikus nyelvi jelenséggel; például λόγος δὲ καὶ ἐτέρων τὸν Ἀλέξανδρον δειμασθαι πόλιν ἀπὸ σημείων ὀλίγων (VII 9,8), κατενεπίμπρα νέων, ὥς ἀπὸ σημείων δυοκαίδεκα ὄντα τῆς πόλεως (I 14,7).³⁰

4. Theophylaktos az egyszerű és a mellérendelt mondatok szintaxisán, illetve parataxisán kívül az alárendelt mondatok szerkesztésénél is legtöbbször tiszteletben tartja az attikai próza évezredes gyakorlata által szentesített szabályokat. Ennek oka elsősorban minden bizonnyal a klasszikus szerzők kiterjedt és rendszeres olvasásából fakadó beidegzettség,³¹ hiszen az elméleti nyelvtanokban éppen az összetett mondatok szabályszerűségeit dolgozták ki a legkevésbé a hellenisztikus kori és a bizánci grammatikusok.³²

Ám bármilyen széleskörű is Simokattés olvasottsága, ezen a téren is tetten érhető nála annak a ténynek a hatása, hogy a tudós klasszicizálás maradéktalanul nem sikerülhet, ha az élőbeszéd adta nyelvérték támogatása hiányzik. Csattanós példa erre a történeti mű VI. könyvében a 6. fejezet egy passzusa. Ebben az avar kagán követe az érvényes béke megsértésével vádolja az Al-Dunánál fegyveresen megjelenő bizánci haderő vezérét, Priskost. A Theophylaktostól a barbár diplomata szájába adott szónoklat szerint a nomádok soha nem ismerték volna meg a szerződösszegést, ha a rómaiak nem váltak volna a hazugságban, csalásban tanító-mestereikké: τὸ παρασπονδεῖν οὐκ ἐγνώκαμεν, εἰ μὴ διδασκάλους ὑμᾶς τοῦ ψεύδους εὐρήκαμεν (VI 6,9). A feltételes mondat minden kétséget kizáróan a *casus irrealis* kategóriájába tartozik. Ilyenként értelmezi egybehangzóan az orosz, a német és az angol fordító.³³ S az effajta mondatkonstrukciókban az attikai próza kizárólag (!) a praeteritum imperfectum, az aoristos indicativi, a praeteritum perfectum, ill. az optativus alakokat használja.³⁴ Theophylaktos praesens

²⁸ ED. SCHWYZER: Griechische Grammatik. II. Band. Syntax und syntaktische Stilistik vervollständigt und herausgegeben von A. DEBRUNNER. München 1950, 533—534. H. G. LIDDELL and R. SCOTT: A Greek-English Lexicon. A New Edition by H. S. JONES — R. MCKENZIE. Oxford 1940 (Repr. 1961), 2039.

²⁹ Lásd J. EIBEL: i.m. 37—38.

³⁰ SCHWYZER — DEBRUNNER: i.m. 445—446; EIBEL: i.m. 9. Lásd még Th. S. Hist. II 15,3; III 1,6; VI 3,4; VII 1,4; 3,10; 12,6; 14,4—5; VIII 4,4; 6,4; 9,9; 10,1.

³¹ H. HUNGER: i.m. I. 67: „Im Rahmen literarästhetischer Studien bildete man eine Theorie des Mimesis (imitatio) der klassischen Autoren aus ... Die Lehre von der Mimesis machte die eifrige Lektüre antiker Autoren ... zur Pflicht.“

³² Lásd feljebb a 22. jegyzetet.

³³ Feofilakt Simokatta: Istorija. Pervod S. P. KONDRAT'eva. Moskva 1957, 144; Theophylaktos Simokates Geschichte. Übersetzt und erläutert von P. SCHREINER. Stuttgart 1985, 169; MICHAEL and MARY WHITBY: The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes. Oxford 1986, 168. Lásd még J. PONTANUS latin fordítását I. BEKKER kiadásában: Theophylacti Simocattae Historiarum libri. Bonnae 1834, 252.

³⁴ SMYTH—MESSING: i.m. 520—522; SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 686.

parfectuma (εὐρήκαμεν) ebben az összefüggésben a klasszikus mondattan szempontjából nyilvánvaló soloecismus.

5. A fentebbiekben arra mutattunk rá, hogy történetírónk az attikai próza egyszerű és összetett mondatfűzésének bizonyos nyelvtani szabályait nyilvánvalóan megsérti, mert az iskolában tanult és az olvasmányélményből fakadó klasszicizálás maradéktalanul nem ellensúlyozhatja az élőbeszéd adta nyelvérzék és gyakorlat hiányát. Az alábbiakban olyan esetekről szólunk, amelyekben a klasszikus nyelvhasználat is ismer kivételt az általános szabály alól, ám Theophylaktos egyrészt a szoros kivételként megengedett szerkesztést túl gyakran alkalmazza, másrészt esetleg éppen ott mégsem él vele, ahol ezt a szövegösszefüggés indokoltta tenné, és a klasszikus attikai próza nyelvhasználat is megengedné.

Első például szolgáljon az a szabály, amely szerint, ha az alany semlegesnemű névszó pluralisa, akkor az igei állítmány egyes számban áll.³⁵ Hogy e szabály megtartásában indokolatlan ingadozást mutat Theophylaktos, ezt egyazon szóhoz, a στρατόπεδα alanyhoz hol egyes számban, hol többes számban csatlakozó állítmány használata tanúsítja: εἰς ἔννοιαν τῆς Κομεντίουλου ἀνοίας τὰ στρατόπεδα γίνεται, καὶ τὸν στρατηγὸν κατανενοηκότα τὰς φροντίδας πρὸς φυγὴν μετατιθέντα τὸν γείτονα διεπεραιώσαντο ποταμόν, καὶ ἀποδιδράσκουσι (VII 14,6); τετάρτη δὲ ἡμέρᾳ ἐκκλησιάζονται τὰ στρατόπεδα (VIII 2,1). Sz ez nem elszigetelt jelenség; ugyanezt a következtelen egyeztetést látjuk Simokattésnél a πλήθης szóhoz tartozó állítmányok esetében is: εἰσέρρει τὰ πλήθη τῇ βασιλίδι αὐλῇ (I 2,4); ἀθρόα γὰρ ἐπιφοιτῇσει λοιμοῦ τὰ τῶν βαρβάρων περιπίπτουσι πλήθη (VII 15,2); ἀποστατοῦσι τῶν Ἀβάρων πλήθη τινὰ αὐτομολεῖν τε τῷ αὐτοκράτορι κατηπείγοντο (VIII 6,1). És a példák hosszú sorát idézhetjük, amelyek mutatják, milyen gyakran és minden látható ok nélkül tér el történetírónk a klasszikus attikai próza egyik alapvető egyeztetési szabályától.³⁶ Néhány kiragadott példaként álljon itt: V 16,5 ἐπεγένοντο... φουσήματα; VI 11,1 τίχτονται... τέρατα; IV 16, 23 τὰ πεδία χαίρετῶσαν; VII 16,9 κατέδυσαν τὰ ὄρωμενα. Jellemző tehát, hogy történetírónk egyfelől sokszor tér el nyomós indok nélkül az attikai próza egyeztetési alapszabályától, másfelől éppen akkor nem él a kivételes szerkesztés lehetőségével, amikor a kontextus ezt félreérthetetlenül alátámasztaná. Az attikai prózában akkor állhat kivételesen többes számú ige semlegesnemű alany pluralisa mellett, ha a szövegben hangsúly esik arra, hogy az alany számszerűen több részt vagy személyt foglal magába.³⁷ Nos, Theophylaktos az I. könyv 9. fejezetében éppen azt fejtegeti nyomatékosan, hogy Ióánnēs Mystakón bizánci vezér nem egyetlen phalanxban, hanem három részre osztva vetette be seregét a perzsa had ellen. Ám a több rész hangsúlyozott volta ellenére egyes számú igei állítmányt használ: τὰ τριττὰ διεκεχώσμητο στίφη (I 9,7).

³⁵ SMYTH—MESSING: i.m. 264; SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 607—608.

³⁶ Szerzőnk nyelvhasználatában mintegy ötven százalékos az eltérés a szóban forgó alapszabálytól.

³⁷ SMYTH—MESSING: i.m. 263: „A plural verb may be used when stress is laid on the fact that the neuter plural subject is composed of persons or of several parts.” Vö. SCHWYZER—DEBRUNNER: i.m. 607.

Szerzőnk nem zárkózik el az εἰς praepositio 'hol' kérdésre felelő helyhatározói használatától, holott ez a klasszikus irodalmi nyelvtől elkülönülő néprnyelvi fejlődésnek egyik legjellegzetesebb jelensége. Például: I 11, 6 ἐς Βυζάντιον διατρίβειν; II 8,8 χάσμα τι μέγα ἐς μέσον ὑπῆν; VI 11,1 εἰς τὰ πρὸ τοῦ ἄστεος τίκονται παράδοξα τέρατα; VIII 2,5 εἰς τὸ Βιμινάκιον τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο.³⁸ Érdekes kiegészítője ennek, hogy Theophylaktosnál az ἐν praepositio viszonylag gyakran és sokoldalúan szerepel 'hová' kérdésre felelő helyhatározóként, jöllehet az attikai prózában az ilyen használat igen szűkkörű és ritka. Néhány jellegzetes példa: VIII 3,15 ὁ δὲ στρατηγὸς ἐν τῇ πόλει τοὺς λαφυραγωγηθέντας βαρβάρους ἐξέπεμπεν; III 15,10 ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς Ἀρμενίας ἐξέπεμπεν.³⁹

6. Az alaktan és a mondatban szabályainál elvben a klasszikus attikai próza feltétlen követését tűzhette célul maga elé Theophylaktos Simokattés. Az irodalmi nyelvnek a beszélt nyelvtől való elszakadása⁴⁰ nyomán ez a követelmény nem volt eleve megvalósíthatatlan. Ám a szókincsét illetően eleve lehetetlen lett volna az atticizmus maradéktalan érvényesítése keresztény szerzőnél és Maurikios császár korának történetírójánál. Hiszen a Septuaginta és az Újszövetség a koiné görög szókincsét használta a keresztény terminológia megteremtéséhez, és a VI. század utolsó évtizedeinek bizánci állama a római császárkor késői szakaszának polgári és katonai szervezetét s e szervezetek terminológiáját vette át.

A vulgárlatin eredetű τόγνα vezényszó (II 15,9)⁴¹ s a τοῦλδον (< tultum < tollo, „málha”; II 4,1), ἐξκουβίτωρ (< excubitor; III 11,4; VII 15,7), τοῦ πραισέντου... ἔνοπλος... τιμή (< magisterium militum praesentale; I 7,4), κατάλογος... τῶν Κουαρτοπαρθῶν (< legio quarta Parthica; II 6,9), κόμης (< comes; III 11,4) katonai szakkifejezések mutatják szerzőnknel a szókészlet tipikusan posztklasszikus elemeit a hadügyi terminológiában.⁴² A polgári adminisztráció terminus technicusai közül pedig kiragadott példaként idézhetjük a következőket: ἀσκηρῆτις (< a secretis; VIII 10,2), Αὐγουστάλιος (< Augustalis; VIII 13,11), ἑπαρχὸς πραιτωρίων (< praefectus praetorio; VIII 9,6), κουροπαλάτης (< cura palatii; III 18,12), κυαίστωρ (< quaestor; I 1,3), πραιτώρ (< praetor; I 4,6; VI 10,6 et 14), ῥήξ (< rex; VI 9,1 et 10,13), σιλεντιάριος (< silentiarius; VIII 9, 14). S az itt idézettek csak a legkiáltóbb esetei annak, hogy a keletrómai császárság 600 körüli történetéről kizárólag az ezer évvel korábbi klasszikus attikai próza szókincsével szólni lehetetlen lett volna.⁴³

³⁸ Lásd még Th. S. Hist. III 1,3; IV 3,16; 9,2; 13,2; V 6,9; 8,10; VIII 4,10; 9,6. Vö. J. EIBEL: i.m. 16.

³⁹ Lásd még I 3,6; 10,5; 10,8; 11,12; II 4,11; 8,4; 16,8; III 3,2; 6,17; 18,1; 18,9; IV 8,3; 10,1; V 1,10; 6,9; 7,10; 13,6; 14,10; VI 1,6; 10,16; VII 2,9; 5,4; VIII 3,2; 6,3; 6,7; 10,1; 10,2; cf. III 8,5; VIII 9,11. Lásd még J. EIBEL: i.m. 13.

⁴⁰ S. IMPELLIZZERI: La letteratura bizantina. Da Costantino a Fozio. Firenze 1975. 19—20: „Si stabiliva una norma che codificava e imbalsamava una lingua già morta ... La reazione atticistica, creando una profonda scissura fra la lingua letteraria e la lingua dell'uso ... rimase statica fino alla fine dell'età bizantina.” Vö. H. HUNGER: i.m. I. 67.

⁴¹ Lásd H. MIHAESCU: Torna, torna fratre. Byzantina 8 (1976) 20—35.

⁴² Vö. H. MIHAESCU, in: Revue des Etudes Sud-Est Européennes 6 (1968) 481—498; 7 (1969) 155—166; 267—280; 16 (1978) 195—215; 17 (1979) 39—60.

⁴³ Nem véletlen, hogy az atticista lexikonok címszavai rendszeren egyéb nyelvi anyaggal keverednek a bizánci lexikonokban; vö. egyebek mellett H. ERBSE: Untersuchungen zu den atticistischen Lexika. Berlin 1950; lásd még H. HUNGER: i.m. II. 33—50.

Az isten emberi testbe öltözésének keresztény tanából ered, s így a pogány antikvitásban ismeretlen melléknév a θεανδρικός, amelyet historikusunk gyakran használ.⁴⁶ Csak a római császárkorban bukkan fel, és a keresztény íróknál lesz gyakrabban használt kifejezés a θεόρρητος melléknév, amelyet Theophylaktos is alkalmaz a szent Glykéria-ereklyéből fakadó jó illatú folyadék jelzőjeként (I 11,7). A keresztény könyörgés istentiszteleti aktusát jelenti a pogány irodalomban ismeretlen λιτάνευμα főnév Theophylaktosnál (VIII 4,13; 5,1).⁴⁷ A θεοτόκος Szűz Mária jelölésére képzett szó; ilyenként szerepel Theophylaktos szókincsében is (VIII 5,2). Az επισκοπέω igével a keresztény püspök tisztségének az ellátását jelöli Simokattés (I 11,6). A bizánci állam és társadalom életében a kereszténység szerepe annyira mindent átható volt, hogy egy profán történeti mű sem kerülhette ki vallási vonatkozású tények közlését. S ennek kapcsán akarva-akaratlan a klasszikus attikai nyelvtől idegen keresztény szókincsből is merítenie kellett egy olyan historikusnak, mint Theophylaktos.⁴⁸

Az atticizmustól való eltérést Theophylaktos szókincsében jól mutatják azok a „hapax legomenon”-ok, amelyeket C. be Boor szövegkiadásának névmutatója csillaggal jelöl.⁴⁹ Ezek elsöprő többsége úgy jött létre, hogy történetírónk a klasszikus görög prózában is fellelhető igéhez, illetve igetöbblől képzett névszóhoz korábban nem használt igekötőket csatolt. Például: ἀναγυμνῶ, ἀνακολπῶ, ἀντιδιῶκω, ἀπευδοκιμῶ, ἀποχειροτόνητος, διακένωμα, διαναγόρευσις, διαπερατῶ, διασβέννυμι, διαφυλακή, ἐγκάλυμμα, ἐγκαρτέρησις, ἐκμαλακίζω, ἐπίκομψος, καταδηλῶ, προμεταλαμβάνω, ὑπεισβαίνω. Előfordul, hogy Theophylaktosnál -ζω végű alakban fordul elő a korábbi görögben más formában ismert ige;⁵⁰ ilyen például az ἀπαιωρίζω (~ ἀπαιωρέω), διαπορθμίζω (~ διαπορθμεύω). Néhány további, az antik görögben hiányzó szó is akad Simokattésnél, így például az ἀξιαφηγητικός, βουνίον, δόνησις, δύσχωρος, ὑπερώρεια.

7. A bizánci profán irodalom legterjedelmesebb fejezetét a történetírás teszi ki, s ebben a meghatározó jelentőségű prózai műfajban különleges helyet foglal el Theophylaktos Simokattés. Ő maga még közvetlenül kapcsolódik a történeti monográfia íróinak hosszú sorához, akik Thukydides (vagy éppen Hérodotos) óta adták egymásnak a stafétabotot. Az utána következő másfél-két évszázadból, az arab hódítás és a képrombolás korából viszont kortörténeti monográfia nem maradt ránk, s egyéb történeti mű is csak az időszak végéről. Így a fent elmondottak a

⁴⁶ Th. S. Hist. I 10,3; II 3,4; III 1,11; IV 16,28; V 16,8.

⁴⁷ A -μα képzős szóalkotás nem ritka a bizánci nyelvben; lásd például S. LINNER: Sprachliches und Stilistisches zu Genesios. Eranos. Acta Philologica Suecana 44 (1946) 195.

⁴⁸ Theophylaktos keresztény elkötelezettségéről vall a predestinációról szóló műve: Theophylactus Simocates, On Predestined Terms of Life ... by CH. GARTON and L. G. WESTERINK. Buffalo (New York) 1978. Vö. H. HUNGER: i.m. 319. A hagiográfia már Theophylaktos elődjének, Menandros Protéktórnak a történeti művében is megjelent; lásd: *Excerpta de sententiis (Excerpta historica-iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta IV)* edidit U. PH. BOISSEVAIN. Berolini 1906, 22,3—20 (Men. Prot. frg. 35^a).

⁴⁹ Lásd C. DE BOOR—P WIRTH szövegkiadását (vö. feljebb 2. jegyz.) p. 352—437.

⁵⁰ Vö. S. LINNER: i.m. 196.

⁵¹ Ami a -σις szuffixumot illeti a bizánci görögben, lásd S. LINNER: i.m. 195.

profán bizánci próza antikvitásban még szervesen gyökereződő korszakának utolsó pillanatáról, egy döntő irodalomtörténeti fordulópont nyelvéllapotáról adnak látteleket.⁵⁰

THÉRÈSE OLAJOS

**LA LANGUE LITTÉRAIRE GRECQUE DU VIIe SIÈCLE
D'APRÈS L'EXAMEN DE L'OEUVRE HISTORIQUE DE THÉOPHYLACTE SIMOCATTA**

L'iconoclasme provoquant presque deux cents ans de silence et la conquête arabe aux dépens de l'Empire d'Orient marquent une profonde coupure dans l'histoire de la littérature byzantine. L'Histoire Universelle de Théophylacte Simocatta, continuateur de Procope, d'Agathias et de Ménandre le Protecteur, est la dernière oeuvre importante, conservée jusqu'à nos jours, de la prose profane d'avant cette coupure. Dans cette oeuvre, l'auteur suit presque entièrement les normes de la morphologie de la prose attique classique. En ce qui concerne les phénomènes de la syntaxe et surtout de la stylistique, la langue de Théophylacte présente plusieurs traits individuels et différents des normes classiques. Son vocabulaire est également conservateur, conforme à la tradition antique, tout au plus ça et là crée-t-il ou emploie-t-il de nouveaux mots ou nouvelles locutions.

⁵⁰ Theophylaktos stílusáról lásd TH. OLAJOS: Quelques remarques sur le style de Théophylacte Simocatta. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/3 (1982) 157—164; G. ZANETTO: Alcuni aspetti dello stile delle Epistole di Teofilatto. *ibidem* 165—174.

A KNÓSSOSI LINEÁRIS B RAKTÁRTÁBLÁK KÉRDÉSÉHEZ

A knóssosi palota a mykénéi világ más centrumaihoz hasonlóan — egyéb (adminisztratív, kultikus, ceremoniális stb.) funkció mellett — központja volt a redistribúción alapuló gazdaságnak is.¹ A palota — pénz és piac híján — meghatározó szerepet játszott mind a mezőgazdasági, mind az ipari termelésben.² A javak begyűjtésének és újraelosztásának a szolgálatában álltak a palota raktárai, amelyek közül elsősorban a „Nyugati szárny” ezen helyiségei érdemelnek figyelmet, annál is inkább, mert csaknem valamennyiből jelentős mennyiségű lineáris B tábla került elő.³ Érdemi kutatásukat megnehezítette, hogy pontos lelőhelyük sokáig nem volt bizonyosan megállapítható. Első rendszeres leírásukat L.R. Palmernek köszönhetjük, aki A. Evansnak és munkatársainak feljegyzései alapján elsősorban e

¹ A mykénéi kor politikai-gazdasági fejlődésének első hazai bemutatását a lineáris B táblák megfejtése után SZÁDECZKY-KARDOSS SAMUNAK köszönhetjük, vö. *Az ókor története III. Görög történelem*. Budapest 1965, 16.; továbbá uő. *Kisázsia görög gyarmatosítása és a pylosi táblák*. *AntTan* 8 (1961) 264 kk.; A palota funkcióira vö. F. SCHACHERMEYER: *Ägäis und Orient*. Wien 1967, 65 kk.; K. WUNDSAM: *Die politische und soziale Struktur in den mykenischen Residenzen nach den Linear B Texten*. Wien 1968, 65 kk.; továbbá: H. VAN EFFENTERRE: *Les fonctions palatiales dans la Crète minoenne*, in: *Le système palatial en Orient, en Grèce et à Rome*, ed. par E. Lévy. Université des Sciences Humaines de Strasbourg. Travaux du Centre de Recherche sur le Proche-Orient et la Grèce Antiques (Actes du Colloque de Strasbourg 19—22 juin 1985). Leiden 1987, 173 kk.; K. KILIAN: *L'architecture des résidences mycéniennes: origine et extension d'une structure du pouvoir politique pendant l'âge du bronze récent*. Uo. 203 kk.; ST. ALEXIOU: *Minoan Palaces as Centres of Trade and Manufacture*, in: *The Function of the Minoan Palaces*, edd. by R. Hägg and N. Marinatos. *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series in 4°. XXXV*. Stockholm 1987, 251 kk.; H. POPHAM: *The Use of the Palace at Knossos at the Time of its Destruction, c. 1400 B. C.* Uo. 297 kk.; J. T. HOOKER: *Minoan and Mycenaean Administration: a Comparison of the Knossos and Pylos Archives*. Uo. 313 kk.

² A mykénéi gazdaság ezen jellemzésére alapvető M. I. FINLEY: *The Mycenaean Tablets and Economic History*. *Economic History Review* 10 (1957) 128 kk.; J. T. KILLEN: *The Linear B Tablets and the Mycenaean Economy*, in: *Linear B: a 1984 survey*, edd. by A. Morpurgo Davies and Y. Duhoux. Louvain-la-Neuve 1985, 241 kk., 251 kk. A mykénéi és a közel-keleti gazdaság összefüggéseire vö. K. POLÁNYI: *On the Comparative Treatment of Economic Institutions in Antiquity with Illustrations from Athens, Mycenae and Alalakh*, in: C.H. Kraeling and R.M. Adams (edd.), *City Invincible. An Oriental Institute Symposium*. Chicago 1960, 50 kk.; J. A. LENCMAN: *Die Sklaverei im mykenischen und homerischen Griechenland*. Wiesbaden 1966, 131 kk., 151 kk.; J. SARKADY: *Outlines of the Development of Greek Society in the Period between the 12th and 8th Centuries B.C.* *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1975) 107 kk.

³ A „Nyugati Szárny” raktárait vö. A. EVANS: *The Palace of Minos at Knossos*. London 1921. I. kötet, 443 kk.; J. W. GRAHAM: *The Palaces of Crete*, 129 kk.; L. R. PALMER: *A New Guide to the Palace of Knossos*. London 1969, 56 kk.; S. HOOD-W. TAYLOR: *The Bronze Age Palace at Knossos. Plans and Sections*. London 1981 (The British School at Athens, Suppl. 13), 42 kk.; S. HOOD: *A minószi Kréta*. Budapest 1983, 75 kk.

lelegetyűttes kronológiai problémáit kívánta tisztázni.⁴ A knóssosi palota lineáris B tábláinak lelőhelyeiről írt könyvében e dokumentumokat összefüggő táblacsoportnak fogta fel, azonban nem tett kísérletet arra, hogy a táblákat további szempontok (írnokok, a táblák tartalma, táblasorozat [„set”]) alapján csoportosítsa. J.-P. Olivier⁵ volt az első, aki — részben az írnokok, részben a táblák lelőhelye alapján — elkülönítette egymástól az összetartozó táblákat. Olivier e rendszerezése volt az alapja a Chadwick-féle osztályozásnak 1970-ben.⁶ A Minós-palota „Nyugati Szárnyának” chadwicki rekonstrukciója szerint e területen három vagy négy iroda volt található, ahol lineáris B táblákat őriztek: egy specializált iroda (Olivier szak kifejezése szerint „bureau”) juhnyájak adminisztrációjával foglalkozott, egy specializált „département” a textiliparéval. Egy másik specializált „département” táblái illatszereket, fűszereket, mézet és felajánlási ajándékokat vettek számba. Külön egységet alkottak a raktárak területéről előkerült olivajolaj táblák (további felajánlásokkal). L. Godart⁷ és E.D. Foster⁸ további tanulmányai kimutatták, hogy ez utóbbi „département” olyan adminisztratív egység volt, ahol bizonyos áruk összegyűjtését, ill. szétosztását foglalták jegyzékekbe.

A juhnyájak adminisztrációjával foglalkozó, már említett iroda táblái két raktár és egy előttük húzódó szűk folyosó területéről (F1, F2, F15) kerültek elő.⁹ Két írnokot, és ennek megfelelően két táblacsoportot találunk itt: A Dq(1) csoportot és a Dq(3) csoport két tábláját. A Dq(1) csoport írnoka, a 121. írnok főképpen juhokkal, ill. hiányzó juhokkal foglalkozott, tábláinak száma nyolc. A Dq-csoport egyéb tábláin nem találkozunk a hiányzó juhok feljegyzéseivel. Feltűnő, hogy a Dq-csoport egyes tábláin ugyanazokat a helyneveket és „pásztor”- ill. „birtokos”-neveket¹⁰ találjuk csaknem azonos számú juh feltüntetésével, mint itt. A Dq(3) csoport tábláit (melyeknek írnoka a 217. írnok) az F1, B4 (ez a „Nyugati Fal mögötti

⁴ The Find-Places of the Knossos Tablets. Oxford 1963. 88 kk.

⁵ Les scribes de Cnossos. Roma 1967, 121 kk.

⁶ J. CHADWICK: The Classification of the Knossos Tablets, in: Acta Mycenaea. Proceedings of the Fifth International Colloquium on Mycenaean Studies, held in Salamanca, 30 March — 3 April 1970, ed. M. S. Ruizpérez. Salamanca 1972, I. 20 kk.

⁷ Les quantités d'huile de la série Fh de Cnossos, in: Atti e memorie del 1° Congresso Internazionale de Micenologia, Roma 27 settembre — 3 ottobre 1967. Roma 1968, II. 598 kk.; uő. *kupirjo* dans les textes mycéniens. Studi Micenei ed Egeo-Anatolici 5 (1968) 64 kk.; E tanulmányában Godart kimutatta, hogy az olivajolajjal foglalkozó iroda kétségtelenül ugyanannak az adminisztratív egységnek volt a része, amely számba vette a mézet és az aroma-készítményeket, mivel mindkettő érdeklődésének a központja a *ku-pi-ri-jo* volt és a palota raktáraiból való kiosztást vett jegyzékbe.

⁸ An Administrative Department at Knossos Concerned with Perfumery and Offerings. Minos 16 (1977) 19 kk.

⁹ A gyapjűfeldolgozással és textiliparral elsősorban J.T. KILLEN foglalkozott. Legfontosabb idevágó tanulmányai: The Wool Industry of Crete in the Late Bronze Age. BSA 59 (1964) 1 kk.; The Knossos Lc (Cloth) Tablets. BICS 13 (1966) 105 kk.; The Knossos Ld(1) Tablets, in: Colloquium Mycenaeum. Actes du sixième Colloque International sur les textes mycéniens et égéens tenu à Chaumont sur Neuchâtel du 7 au 13 septembre 1975, edd. E. Risch et H. Mühlestein. Neuchâtel-Genève 1979, 151 kk.; Two Notes on the KN Ak Tablets, in: Acta Mycenaea (I. 6. jegyz.) II. 425.

¹⁰ A juhtáblák a juhídeogrammán és a számadatokon kívül általában még három adatot tartalmaznak: egy nagyobb jellel írt személynevet és ezután egy helynevet; ezekhez csatlakozik egy utólagosan a táblákra bevezetett kisebb jellel írt név nominativusban vagy genitivusban. Feltehető, hogy az első név a pásztor neve, a második a nyáj birtokosáé vagy a gyapjú begyűjtőé.

Dél-Nyugati Terület") és I3¹¹ területen találták meg. E Dq(3) csoport jellemző vonása, hogy a Nyugati Szárny raktáraiból napfényre került táblákon — azaz a Dq(3) 442 és 445-ön — kívül valamennyi olyan „pásztor” nevet tartalmaz, amelynek második eleme *-qo-ta* (ill. sing. gen.-ban *-qo-ta-o*): *pe-ri-qo-ta-o* háromszor (42, 46, 8351), *a-no-qo-ta-o* egyszer (45) és *wi-jo-qo-ta-o* kétszer (1025 + 7273, 7852) fordul elő; két töredékes táblán *-ko-ta-o* (7126), ill. *-ta-o* (7137) olvasható. Egyelőre nem dönthető el, hogy ez pusztán véletlen-e.

A textilipar adminisztratív központja, mint láttuk, egy specializált „département”, számos problémát vet fel. Olivier nem vállalkozott a nem kevesebb, mint 14 különböző lelőhelyről (ebből 9 raktár és 5 a „Nagy Folyosó” különböző szakasza) előkerült táblák rendszerezésére, hanem megelégedett azzal, hogy ezen „összefüggő csoport” irnokainak kérdését tisztázza.¹² Az elmúlt évek proszopográfiai és elemző tanulmányinak a fényében felvethetjük e tábla együttes szűkebb lokalizációjának kérdését. Tudatában vagyunk annak, hogy 1. a palota pusztulása során a táblák szétszóródhattak, és az eredetileg együtt tárolt dokumentumok olykor egymástól jelentős távolságra kerültek elő; 2. lehetséges, hogy a szóban forgó táblák — hasonlatosan az „Illatszert és fűszert département” tábláihoz — a raktárak szintjére egy felsőbb emeletről estek le, ahol az eredeti helyük volt;¹³ 3. Evans ásatási beszámolóit nem mindig az elvárható pontossággal készülték; 4. a textiliparra vonatkozó feljegyzések szakkifejezései sok esetben zavarba ejtőek és nehezen értelmezhetőek; nemegyszer minden értelmezési kísérlet eddig eredménytelen maradt.

Elsőnek az F6 és F7 raktárral kell foglalkoznunk. Ez utóbbiról — Evans mint „az F6 raktár ajtajának közelében fekvő helyről” beszélt.¹⁴ Most nem részletezhetjük az F7 raktárból származó Pp táblák problémáit. Ez a homogén táblacsoport *in situ* került elő, a táblák oly közel voltak egymáshoz, hogy a leltári szám kétségtől azt a rendet tükrözi, ahogy a táblák egymáson feküdtek.¹⁵ Valamennyit ugyanaz az írnok (119.) írta: az általa készített többi tábla alkotja a Dk(2) csoportot. A *168 ideogramot azonban eddig nem sikerült megnyugtató módon értelmezni, és ez megnehezíti a dokumentumok magyarázatát. Maga Evans „görbe-fejű vájóbaltának” interpretálta;¹⁶ J.L. Melen szerint egy vesszőkösarat vagy annak tartalmát ábrázolja, és így lehetséges, hogy a textilipar fogalmi körébe kell vonnunk: a palotának való gyapjúbeszolgáltatást tartalmazó táblákra vonatko-

¹¹ Az I3 lelőhely a palota Keleti Szárnyán feküdt; az itt található iroda foglalkozott a nyájakkal és a gyapjúhozammal. Bár a knóssosi palotában nem került elő a pylosihoz hasonló központi archivum, általában ezt az adminisztratív egységet tekintik a legfontosabb táblalelőhelynek annál is inkább, mivel a palota főkapuja mellett helyezkedett el.

¹² i.m. 22 kk.

¹³ J. W. Graham feltételezte, hogy a „Nyugati Szárny” raktárai felett az ún. „Piano Nobilé”-n három kétszintes fogadói csarnok helyezkedett el, és így nem indokolt feltételezni, hogy a táblák a felső emeleti irodákból estek le (Further Notes on Minoan Palace Architecture: I. West Magazines and Upper Halls at Knossos and Mallia. AJA 83 [1979] 49 kk.); a felső emeleten is irodákat tételezett fel J. D. S. PENDLEBURY (Handbook to the Palace of Minos. London 1932, 43) és EVANS is úgy gondolta, hogy a raktár táblák felülről estek le (Palace of Minos IV. 621).

¹⁴ I.m. PALMER, (I. 4. jegyzet) 103.

¹⁵ Vö. CHADWICK (I. 6. jegyzet) 26 k.

¹⁶ Scripta Minoa II. (ed. by J.L. MYRES) Oxford 1952, 43 kk.

zik.¹⁷ Legutóbb C. Davaras „méhkaptár”-szimbólumot fedezett fel ezen ideogramában és a Pp-sorozatot a méztermelés problémájaként fogta fel.¹⁸

Az F6 és F7 raktár egyéb táblái egymással többszörös kapcsolatban állanak, de nem dönthető el, hogy a két raktár közül melyik volt az eredeti raktározási helyük. Öt írnnal van itt dolgunk: a 108., a 113/5. — a táblák „recto” oldalát a 113., a „verso”-t a 115. írta — 208. és 209. A legfontosabb tisztviselő a 115. írnnak volt, aki 38 tábláért felelős. Ezek közül 22-nek a lelőhelyét nem ismerjük, de az ismertek közül — kettő kivételével — valamennyi tábla innen került elő. Hét tábla az Lc(2) csoporthoz tartozik: mint láttuk e táblák „recto” oldalát a 113. írnnak jegyezte fel. Jellemző rájuk, hogy kétsorosak és az „egyszerű” „SZÖVET”-ideogramma fordul rajtuk elő (azaz mentesek különböző mellékjelektől) a „GYAPJÚ”-ideogrammaival együtt. E megkülönböztető jelek szembeállítják e csoportok az Lc(1) táblákkal, amelyeknek írnnoka (103.) a „Nyugati Szárny” és az egész textilipar legfontosabb tisztviselője. A 103. írnnak tábláinak helynevei mind Közép-Krétára vonatkoznak (Knóssos, Amnissos, *da-wo* stb.), ezzel szemben az F6 és F7 raktár feljegyzései a sziget nyugati részén található helyneveket (*ku-do-ni-ja*, *ru-so-no*, *si-ra-ri-ja*) említik. Ehhez hozzátehetjük, hogy míg a táblák strukturális variációi azonosak a 103. írnnokéval (népnév nőnemben, helynév és foglalkozási név, tulajdonos), maguk a megjelölések nem fordulnak elő a 10. írnnak tábláin. Úgy tűnik, hogy a 115. írnnak kiegészítette néhány csoporttal és helynévvel a 103. írnnak adatait.¹⁹

A 115. írnnak Od-csoportjához öt tábla tartozik, ezek a *ko-ro-to* szót és a „GYAPJÚ”-ideogrammat tartalmazzák. *ko-ro-to* szokásos értelmezése „festett gyapjú”. Killen mutatta ki, hogy az *o-nu-ke* („karmok” — ezúttal speciális szak kifejezésként) egyfajta díszítőelemet jelent (a szó a 485. táblán fordul elő), és a kikészítés folyamatára vonatkozik.²⁰ E csoport egy táblája (Od 666) az F14 raktárból került elő, szerkezete eltér a többi Od-tábla szerkezetétől. Értelmezése azért ütközik nehézségekbe, mert a legtöbb szó *hapax legomenon*. A legfontosabb szó *jk-me-no*, amelyet nagyobb jelekkel írtak le. Az első sor hiányzó gyapjűmennységet regisztrál. Biztosnak látszik, hogy ezt a kikészítés során használták fel, ugyanis azokon a táblákon, ahol világos utalás van a kikészítés folyamatára, a gyapjút igen kis mennyiségben jegyzik fel.²¹

Ezen írnnak V(3) tábláira ugyanez érvényes, ezek is hasonlóak a 103. írnnak dokumentumaihoz, ámde a táblák sorainak száma és szerkezete eltérő. 11 tábla lelőhelye az F6 és F7 raktár vagy a közeli folyosó (F16) volt, egy tábla ismét az F14 raktárból került elő, ez ugyancsak összegző tábla (4. sor: *to-so*) és összevethető a

¹⁷ Studies on Some Mycenaean Inscriptions from Knossos Dealing with Textiles. Salamanca 1975, 118 kk.

¹⁸ A New Interpretation of the Ideogram *168. Kadmos 25 (1986) 38 kk.

¹⁹ J. T. KILLEN: Two Notes on the Knossos Ak Tablets in: Acta Mycenaea (I. 6. jegyzet) II. 432: I. TEGVEY: Scribe 103 at Knossos, in Concilium Eirene XVI, edd. P. OLIVA and A. FROLIKOVA. Prague 1983, III. 129.

²⁰ The Knossos Ld(1) Tablets (I. 9. jegyzet) 158 kk.

²¹ Míg a nyersgyapjút a Dk csoport „nyírási” tábláin sohasem jegyzik fel I M-nél kisebb mennyiségben (ami kb. 1 kg-ot tesz ki), a kikészítési táblákon a sokkal kisebb P egységet használják (P az M 48-ad része, kb. 20 g), vö. KILLEN: Linear B Sign *115 on KN Ws 1703: Commodity or Weight? Kadmos 24 (1985) 150; KILLEN: i.m. (I. 20 jegyz.) 173.

103. írrok As 604 táblájával, amely ugyanerről a helyről származik. Mindkét tábla első szava *e-re-dwo-e*, valószínűleg a táblán szereplő férfiak megjelölésére szolgál. Érdeemes megjegyezni, hogy a 115. és a 103. írrok tábláin néhány alkalommal ugyanazok a névpárok fordulnak elő: *ja-pa-ra-ro*, *ka-na-po*; *o-du*, *mi-ru*, *nu-to*, *ta-qa-ra-te*. Mivel a 103. írrok As(1) tábláin e nevek kikészítési kontextusban fordulnak elő, feltehetőleg a 115. írrok is a kikészítéssel kapcsolatos feljegyzésekért volt felelős.

A 209. írrok nyolc táblát készített, ebből kettő lelőhelye ismert (501, 503: F7 raktár). Bár e táblák nagyon csonka állapotban maradtak ránk, öt táblán egy közös szót találunk (513, 5092, 7380, 7834, 8441, talán idetartozik 7393 is).²² A kulcsszó *qe-te-o*, amelynek a pontos jelentése vitatott, legvalószínűbb értelmezése „fizetendő”, „kifizetetlen”.²³ Killen paleográfiai elemzése²⁴ azt bizonyítja, hogy a *qe-te-o* szót pótlólagosan jegyezték a táblákra; e táblákat kikészítési dokumentumoknak fogja fel, s a vitatott szót „hiány”-nak értelmezi, azonban nem a palota szempontjából (mintha a kikészítő nem szolgáltatna volna be az előírt ruhát), hanem a kikészítő oldaláról (azaz a palota nem juttatta el neki az igényelt vagy kijáró szövetet). Kevesebb mondható el a 208. írrokról, akinek az F6 és F7 raktárból származó töredékes táblái az L(4) csoporthoz tartoznak (475, 480, 484, 489, 515, 516, 7413, 7415, 7416, 7578), és különböző fajtájú ruhákat vesznek számba, két táblán a *do-ti-ja* helynévvel kapcsolatban (475, 484).

A 108. írrok táblái mind az F7 raktárból származnak, és az Ak(2) csoportot alkotják; közös vonásuk, hogy gyapjúval és textillel dolgozó nőket jegyeznek fel, s a többi táblától eltérő kifejezéseket használnak a tanoncok korára vonatkozóan.²⁵

Az F10 raktár legfontosabb tábla együttese az Lc(1) csoport,²⁶ melynek 43 táblájából 42-öt itt találtak meg. Lc(1) 561-et (az Od(1) 562, 563 táblával együtt) az F11 raktárban tárták fel. Az Od(1) csoport két táblája ugyancsak innen került elő (egy tábla származik az F8 raktárból, kettő pedig az F11-ből, ezek különböző minőségű gyapjút jegyeznek fel a textil műhely számára). Egy tábla (667) azonban az F14 raktárból került elő: ezen a *qo-ja-te* szó mint az írrok korrekciója került a tábla alsó részére. Killen elemzése szerint ez az Od(1) 681-en is előkerülő szó ismét kikészítési összefüggéseket mutat, bár a tábla szerkezete eltérő.²⁷

Fentebb már említettük az F11 raktárból előkerült három táblát. Az F12 raktár volt a lelőhelye az L 564 és 565 táblának, melynek írrokát nem sikerült megállapítani. Az F13 raktárból három táblánk van, valamennyi a 103. írrok műve (Am(1) 568, As(1) 566, L(1) 567), e csoport egyéb táblái az F14 raktárból származnak. Az

²² E táblák alkotják az L(5) csoportot. A táblák alakja eltérő megoszlást mutat: 501, 503 és 5757 vonalzott táblák, a többiek vonalozatlanok, vö. OLIVIER: *Les scribes* (l. 5. jegyzet) 90 k.

²³ PALMER: *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford 1963, 297.

²⁴ I.m. (l. 20 jegyz.) 169 k.; vö. még ST. HILLER: *Amnisos in den mykenischen Texten*. Kadmos 21 (1982) 41.

²⁵ Vö. Killen: i.m. (l. 19. jegyzet) 426 kk.

²⁶ Az F8 raktár mindössze négy, az F9 egy tábla lelőhelye volt, az előzőből került elő az Od(1) csoport egy táblája (570), amelynek írroka a 103. írrok volt és három írrokhoz nem köthető tábla (L 520, X 522, L 523); az utóbbiból a 103. írrok Xe 524 táblája. A *po-po* és *ta-qu-re-te* szókra vö. KILLEN (l. 20. jegyzet) 169 és HILLER (l. 24. jegyzet) 41.

²⁷ KILLEN (l. 21. jegyzet) 150.

F13 raktárban találták meg a Vc(2) 569 táblát, amelyen egyetlen szó olvasható: *a-ta-no*. (Ez a férfinév ismét előfordul az As 603.1 és az 1520.2 táblán, melyeknek írnoke a 103., ill. a 105. írnoke.) E táblával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy e táblacsoport (Vc(2) 5510, 7717, 7518, 7520, 7533, 7537) egyetlen más tagjának lelőhelyét sem ismerjük, bár Chadwick feltételezi, hogy valamennyi az F13 raktárból származik.²⁸

A textiliparral foglalkozó iroda legfontosabb lelőhelye kétségkívül az F14 raktár volt. Ez a helyiség nem volt megközelíthető sem az F1—F12 raktáraktól, sem a „Hosszú Folyosó” felől, ugyanis egy kis keresztfalat építettek ez utóbbi végébe. Ide csak a „Központi Udvar”-on keresztül a főarchivumnak tekintett I helyiség mellett elvezető ajtón át lehetett bejutni.²⁹ Evans szerint ezt a területet ily módon egy olyan kincstárrá változtatták át, „hogy azt gondos felügyelet alatt lehetett tartani”.³⁰ Ez a raktár volt a színhelye a 103. írnoke tevékenységének, aki a textilipar főtisztviselője volt. Főfeladatául jutott, hogy számba vegye azokat a személyeket, akik a gyapjú- és textiltfeldolgozással átlak kapcsolatban (az Ak-táblák nőket és gyermekeket, az Ap-táblák női személyzetet vettek számba; az As- és Am-sorozatok férfi munkaerőre vonatkoztak; a „SZÖVET” ideogramma jelenléte arra utal, hogy e férfiakat a textiliparban foglalkoztatták.)³¹ Három E-tábla ugyanettől az írnoktól (668, 669, 670) akkora gabonamennyiséget vett számba, ami elég lett volna 550 személy táplálására (ha a havi fejadagot T2-nek vesszük). Aligha véletlen, hogy az Ak-, Ap-, Am-, és As-táblák éppen 500 férfit és nőt, valamint 100 gyermeket említenek. A nem a személyzettel foglalkozó táblák, amelyeknek a tárgya a gyapjú és/vagy a textil, speciális eseteket rögzítenek, pl. az Le 641 és 642 tábla a *de-ka-sa-to*, ill. *de-ko-to* szavakat tartalmazza („kapott”); az Le 554 egyfajta összegző tábla: krétai városok felsorolása. Az L(2) csoport valamennyi táblája az *e-ni-ge* szót tartalmazza, e táblák valamilyen szövetszóra vonatkoznak. Az L(1) csoport közös szava a *ri-ta* („len”). Meg kell még említenünk a V(4) csoportot, amelynek táblái igen töredékesek, s ezért értelmezésük bizonytalan.

A másik fontos írnoke e területnek a 116. számú, aki az Ld(1) csoport 27 dokumentumát írta. E táblán a *158 ideogramma társul a „SZÖVET” ideogrammával vagy a „SZÖVET” ideogramma a „SZÖVET” ideogrammával, de e táblák legfontosabb eleme a *pa-we-a* („ruhadarabok”) megjelölés, amivel elsősorban a ruhák színét határozza meg. Ez az érdeklődés csaknem kizárólag a 116. írnoke korlátozódik.

Úgy tűnik tehát, hogy a szóban forgó raktártáblák topográfiai elrendezéséből bizonyos mértékig a knóssosi palota adminisztrációjának céljaira következtethetünk. Külön kerültek a pusztán nyájakat regisztráló táblák a textiltfeldolgozás különböző mozzanatait rögzítő feljegyzésektől és külön raktárakban tárolták a

²⁸ CHADWICK (l. 6. jegyzet) 27 k.

²⁹ Palace of Minos (l. 3. jegyzet) I. 449.

³⁰ L. az előző jegyzetet: PALMER szerint (l. 3. jegyzet, 57.) e helyiségeket, különösen az F14 raktárat textiltárolására használták. GRAHAM (l. 13. jegyzet, 49 kk.) feltételezi, hogy egy feljáró vezetett egy kapuhoz, mely a 15. és 16. raktár (= F14) nyugati végén levő területre nyílt. Evans ugyane helyen egy lépcsőt rekonstruált. E terület Graham szerint „kiváló szolgálatot tett felügyelők vagy írnokek számára, akik feljegyzéseket készítettek a „Nyugati Raktárak”-ból kiszállított árukrol.”

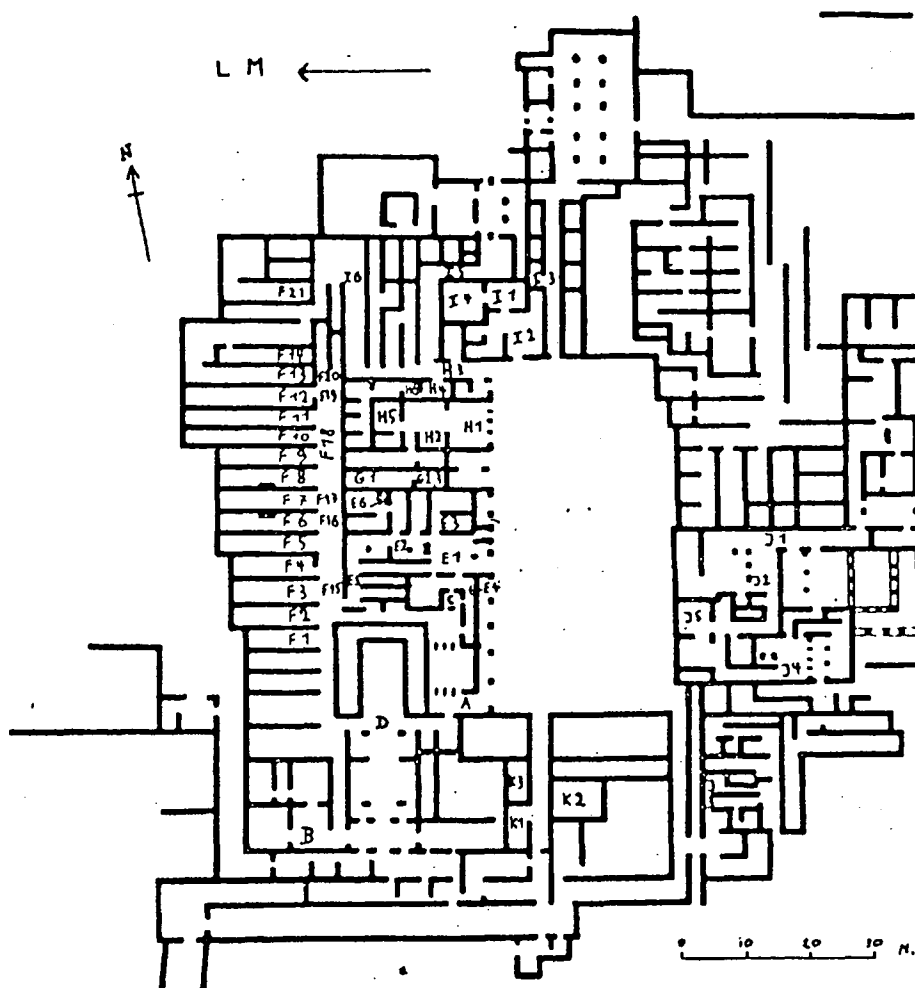
³¹ Vö. TEGVEY (l. 19. jegyzet) 127 kk.

készárakra vonatkozó dokumentumokat. A palota számára legfontosabb információkat (a textiliparban foglalkoztatott munkások személylistáit, a részükre juttatott élelmiszerfejadagokat, a szövétkezésítés speciális eseteit, valamint az összegző táblákat), amelyeknek szerzője jórészt a 103. sz. főírnok volt, a többi helyiségtől jól elzárható, könnyen ellenőrizhető raktárakban helyezték el.

IMRE TEGYEV

THE LINEAR B TABLETS OF THE WEST MAGAZINES AT KNOSSOS

In the magazines of the West Wing of the Palace of Knossos there were a series of offices where Linear B records were kept. The most important deposit of tablets of the department of textile industry was in Magazine F14 recording manpower, comestibles for the manpower and special kinds of textile. If some errant records were found in Magazine F14, they are totalling tablets or records of some kind of summarization.

I. ábra: A knössosi Minós-palota alaprajza
(Olivier, i.m. 21. f.)

TARTALOM

Szádeczky—Kardoss Samu szakirodalmi munkásságának válogatott bibliográfiája. Összeállította <i>Olajos Teréz</i>	5
<i>Dér Terézia</i> : Gondolatok az apokoinu mondattani-stilisztikai szerepéről az ógörög-latin szövegekben	19
<i>Sz. Galántai Erzsébet</i> : Ludovicus Tubero és Kommentárjainak magyar vonatkozású könyvei	29
<i>Hoffmann Zsuzsanna</i> : A „ <i>nova flagitia</i> ” Plautusnál	35
<i>Maróti Egon</i> : Harmadik parthus hadjárat?	41
<i>Olajos Teréz</i> : A VII. századi görög irodalmi nyelv Theophylaktos Simokatés történeti művének tükrében	51
<i>Tegyey Imre</i> : A knóssosi lineáris B raktártáblák kérdéséhez	61

A kiadásért felelős
a József Attila Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Karának dékánja.
A szedés és számítógépes szerkesztés
a CODEX GMK munkája.

A kiadásért felelős
a József Attila Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Karának dékánja.
A szerelés és számítógépes szerkesztés
a CODEX GMK munkája.
Készült a JATE Nyomdában
Mb. vezető: Szögi Lászlóné
Engedélyszám: 83/90. Méret: B/5
Példányszám: 500

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA
(Usque ad a. 1961: ACTA ANTIQUA)

Editores: S. Szádeczky-Kardoss (1958—1987)

I. Hahn (1960—1961)

Gy. Gazdapusztai (1963—1968)

E. Maróti (1971—1987)

I—XV, XVIII, XXII, XXV, *Supplementum II—VI* = Minora opera ad philologiam classicam et archaeologiam pertinentia I—XXII, XXVI.

XVI, XVII, XIX, XX, XXI, XXIII I, XXIV, *Supplementum I* = Opuscula Byzantina I—VIII.

I. De vita operibusque Ladislai de Macedonia.

Scripserunt I. K. HORVÁTH et K. E. OBERMAYER, Szegedini 1958.

II. Testimonia de Mimmerini vita et carminibus collegit, disposuit S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szegedini 1959 (impressio nova: 1970).

III. L. BERNABÓ BREA, Odysseus nyomában Aiolos birodalmának földjén. Szeged, 1960.

IV. P. LAKATOS, Beiträge zur Verbreitung der ägyptischen Kulte in Pannonien. Szeged, 1961.

V. Gy. GAZDAPUSZTAI, Beziehungen zwischen den präskythischen Kulturen des Karpatenbeckens und des Nordkaukasus (Beiträge zum sogenannten Kimmerierproblem). Szeged, 1963.

VI. KURUCZ Ferenc, Luxorius költeményei latinul és magyarul. Gondozta és ellenőrizte HORVÁTH István Károly. Szeged, 1963.

VII. Orationes Ladislai de Macedonia, edidit I. K. HORVÁTH. Textum translationum Germanicarum recensuit L. VALACZKAI Szeged, 1964.

VIII. *Hauptprobleme der Vorgeschichte der ungarischen Tiefebene* (Archäologische Konferenz, Szeged, 1963). Szeged, 1965.

IX. B. CZUTH, Die Quellen der Geschichte der Bagauden. Szeged, 1965.

X. *Neuere Ergebnisse der heimischen archäologischen Forschungen* (Archäologische Konferenz, Szeged, 1965). Szeged, 1966.

XI. Zur A. Szalkays ungarischen Bearbeitung der Aeneis-Travestie von Blumauer. I. Der ungedruckte zweite und dritte Teil der Aeneis-Parodie von Szalkay, herausgegeben von Mária BÁNKI-HORVÁTH geb. BORBÉLY mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS., Szeged, 1967.

XII. A. GAZDAPUSZTAI, Gy. GAZDAPUSZTAI, Gy. FARKAS, P. LIPTÁK, J. MATOLCSI, Das bronzezeitliche Gräberfeld von Battonya. Szeged, 1968.

XIII. J. HARMATTA, Studies in the history and language of the Sarmatians. Szeged, 1970.

XIV. *Neuere Ergebnisse der Ur- und Frühgeschichtsforschung der mitteldonauländischen Tiefebene* (Archäologische Konferenz, Szeged, 1969). Szeged, 1971.

XV. D. GÁSPÁR, *Spätromische Küstchenbeschläge in Pannonien*, mit einem Vorwort von A. MÓCSY. Szeged, 1971.

XVI. S. SZÁDECZKY-KARDOSS, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin des Buches T. OLAJOS. Szeged, 1972.

XVII. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1973.

XVIII. I. TAR, Über die Anfänge der römischen Lyrik. Szeged, 1975.

XIX. F. MAKK, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Synelle sur le siège de Constantinople en 626. Avec une préface de S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Appendice: *Analecta Avarica* de L. Sternbach. Szeged, 1975.

XX. I. FODOR, Altungarn, Bulgaroturken und Ostslawen in Südrussland (Archäologische Beiträge). Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1977.

Suppl. I. *Commentationes historico-hagiographicae Hungaricae scriptae summaris Latinis adornatae*, quas edendas curavit S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1978.

XXI. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Heruler. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1978.

Suppl. II. *Studien zur römischen Geschichte und Literatur. Zur Veröffentlichung vorbereitet von E. MARÓTI*. Szeged, 1979.

XXII. E. MARÓTI, Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980.

XXIII. I. Über Das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik (Akten der am 3—4. November 1980 gehaltenen Szegeder Konferenz). Hrg. v. S. SZÁDECZKY-KARDOSS. I. Szeged 1981.

Suppl. III. T. DÉR, A kettős kötésű dativus Horatiusnál. (Der Gebrauch des Dativus mit Doppelanknüpfung bei Horaz.) Szeged, 1981.

Suppl. IV. *Studien zur römischen Geschichte und Literatur II. Zur Veröffentlichung vorbereitet von E. MARÓTI*. Szeged, 1983.

XXIV. Samuel SZÁDECZKY-KARDOSS, *Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen*. Mit Beiträgen von Therese OLAJOS. Szeged, 1986.

XXV. *Symposium Vergilianum*. Herausgegeben von Ibolya TAR. Szeged, 1984.

Suppl. V. *Régészeti tanulmányok I. Szerkesztette FODOR István. Archäologische Studien I. Herausgegeben von István FODOR*. Szeged 1985.

Suppl. VI. *Studia in honorem Aegonis Maróti sexagenarii*. Szeged 1987.